

Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2015–2018

**DOLNY
ŚLĄSK**

Program sfinansowany z budżetu Samorządu Województwa Dolnośląskiego

**Program opieki
nad zabytkami
województwa dolnośląskiego
na lata 2015–2018**

Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2015 – 2018

przygotowany przez zespół w składzie:

dr inż. Zbigniew Kuriata – Instytut Architektury Krajobrazu Uniwersytetu
Przyrodniczego we Wrocławiu

dr Elżbieta Kołaczkiwicz - Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego

prof. dr hab. Sławomir Moździoch - Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej
Akademii Nauk

dr hab. Tomasz Przerwa –Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego

dr Agnieszka Seidel-Grześnińska –Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu
Wrocławskiego

dr Ksenia Stanicka-Brzezicka - Instytut Herdera w Marburgu

dr Małgorzata Wyrzykowska – Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu
Wrocławskiego

mgr Anna Bereś – Centrum Monitoringu Społecznego i Kultury Obywatelskiej we
Wrocławiu

dr Agnieszka Nowopolska-Szczyglewska - Centrum Monitoringu Społecznego
i Kultury Obywatelskiej we Wrocławiu

dr hab. Anna Pacześniak - Centrum Monitoringu Społecznego i Kultury
Obywatelskiej we Wrocławiu

Redakcja i korekta językowa: mgr Jolanta Kardela

1. Wprowadzenie	3
1.1 Przedmiot, cel, zakres i adresaci opracowania	3
1.2. Uwarunkowania formalnoprawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	5
1.2.1 Międzynarodowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego	5
1.2.2 Wewnętrzne uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego	12
1.2.3. Podział kompetencji i obowiązków w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami między administracją rządową i jednostkami samorządowymi	18
1.2.4. Dokumenty programowe i strategiczne kraju i województwa dolnośląskiego	23
1.2.5. Powiatowe i gminne programy opieki nad zabytkami na Dolnym Śląsku oraz akty prawa miejscowego	31
2. Zasoby dziedzictwa kulturowego województwa dolnośląskiego	32
2.1. Wprowadzenie	32
2.2. Zabytki województwa dolnośląskiego a formy i zakres ich ochrony	34
2.2.1. Krajowa ewidencja zabytków	34
2.2.2. Rejestr zabytków	37
2.2.3. Pomniki historii Rzeczypospolitej Polskiej	42
2.2.4. Parki kulturowe	43
2.2.5. Lista światowego dziedzictwa UNESCO	44
2.3. Zabytki nieruchome	45
2.3.1. Zespoły urbanistyczne i ruralistyczne	45
2.3.2. Architektura i budownictwo	52
2.3.2.1. Architektura sakralna	52
2.3.2.2. Architektura mieszkalna, w tym rezydencjonalna	54
2.3.2.3. Architektura użyteczności publicznej	57
2.3.2.4. Architektura obronna	58
2.3.2.5. Architektura przemysłowa i zabytki techniki	60
2.3.3. Zabytki sepulkralne	63
2.3.4. Zabytkowe tereny zielone	66
2.3.5. Miejsca historyczne	71
2.4. Zabytki ruchome	75
2.4.1. Zbiory muzealne	76
2.4.2. Archiwa	77
2.4.3. Biblioteki	79
2.5. Zabytki archeologiczne	85
2.6. Niematerialne dziedzictwo kulturowe	94
3. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego województwa i dotychczasowych działań samorządu województwa w zakresie opieki nad zabytkami	97
3.1. Realizacja programu opieki nad zabytkami na lata 2007–2011 i działania samorządu województwa do 2014 r.	98

3.1.1. Dofinansowanie prac konserwatorskich i zabezpieczenia zabytków	98
3.1.2. Wspieranie rozwoju bazy i sieci muzealnej w regionie, przede wszystkim w zakresie powstania magazynów muzealnych, w tym archeologicznych	109
3.1.3. Prowadzenie działań szkoleniowych i promocyjnych	110
3.1.4. Działania w zakresie wspierania parków kulturowych	116
3.1.5. Rozwój tematycznych szlaków turystycznych	116
3.1.6. Wystąpienie do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego o uznanie wybranych zabytków za pomniki historii	117
3.1.7. Parki krajobrazowe – ochrona dziedzictwa przeszłości	118
3.2. Analiza mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego województwa dolnośląskiego	120
3.2.1. Charakterystyka ogólna	120
3.2.2. Analiza SWOT poszczególnych kategorii i typów zabytków	121
3.2.2.1. Urbanistyka i ruralistyka	121
3.2.2.2. Architektura sakralna	122
3.2.2.3. Architektura mieszkalna, w tym rezydencjonalna	122
3.2.2.4. Architektura użyteczności publicznej	123
3.2.2.5. Architektura obronna	124
3.2.2.6. Architektura przemysłowa i zabytki techniki	125
3.2.2.7. Zabytki sepulkralne	125
3.2.2.8. Zieleń zabytkowa	126
3.2.2.9. Miejsca historyczne	127
3.2.2.10. Zabytki ruchome	127
3.2.2.11. Zabytki archeologiczne	128
3.2.2.12. Niematerialne dziedzictwo kulturowe	129
4. Cele, priorytety, kierunki działań Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2015-2018	130
4.1 Wprowadzenie	130
4.2. Założenia programowe	133
5. System wdrażania, monitorowanie i ewaluacja wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami	140
5.1. Monitorowanie i ewaluacja realizacji programu	142
5.2. Wskaźniki realizacji celów programu	143
6. Źródła finansowania opieki nad zabytkami i przedsięwzięć w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego	149
6.1. Środki z budżetu państwa w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	149
6.2. Środki wojewódzkiego konserwatora zabytków	154
6.3. Środki samorządu województwa dolnośląskiego	156
6.4. Środki z programów unijnych	157
6.5. Środki z Mechanizmu Norweskiego oraz Europejskiego Obszaru Gospodarczego	171
6.6. Inne źródła finansowania	171
6.6.1. Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej	171
6.6.2. Narodowe Centrum Nauki	173
6.6.3. Inne organizacje międzynarodowe	173
6.6.4. Kredyty bankowe	174

Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2015–2018

1. Wprowadzenie

1.1 Przedmiot, cel, zakres i adresaci opracowania

Głównym celem sformułowania **Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2015–2018** (dalej: POZWD) jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego Dolnego Śląska przez określenie służących temu warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach samorządu województwa. Kategorie takie jak „dziedzictwo kulturowe” i „krajobraz kulturowy” są pojęciami szerszymi niż termin „zabytek” nieprecyzyjnie definiowany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹. Takie szersze ujęcie problematyki wpisuje się w międzynarodowe i krajowe dążenia do przeformułowania strategii z ochrony zabytków na ochronę dziedzictwa kulturowego, które obok zabytków obejmuje też m.in. dziedzictwo niematerialne², stanowi „całość materialnego oraz niematerialnego dorobku społeczeństwa, spuściznę, którą należy przekazać potomnym”³, i dotyczy wszystkich aspektów środowiska, będącego efektem oddziaływania w czasie między człowiekiem a jego otoczeniem⁴. Postulat takiego ujęcia pojawiał się już w Krajowym programie opieki nad zabytkami⁵, w którym jest zapis o rozszerzeniu pola ochrony na całe dziedzictwo kulturowe, obejmujące dobra natury i kultury. Konieczność realizowania polityki krajobrazowej

1 Art. 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, DzU nr 162/2003.

2 B. Szmygin, *System ochrony zabytków w Polsce – próba diagnozy*, [w:] *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje*, Warszawa–Lublin 2011, s. 7–15.

3 *Spoleczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, NID, Warszawa 2013, <http://www.nid.pl/upload/iblock/472/472e646a7a6f116cb09105f922695509.pdf>, s. 15.

4 Por. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro, 27.X.2005; *Spoleczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego...*, op. cit., s. 14.

5 Krajowy program opieki nad zabytkami na lata 2013–2016, MKiDzN, Warszawa 2013, szczególnie s. 9–10.

wynika wreszcie z ratyfikowania przez Polskę w 2004 roku „Europejskiej konwencji krajobrazowej”⁶.

Podczas pracy nad POZWD skorzystano z informacji przekazanych przez komórki organizacyjne Urzędu Marszałkowskiego, w tym Wydziały Kultury, Edukacji i Nauki, Promocji i Rozwoju Obszarów Wiejskich, Turystyki, Współpracy z Organizacjami Pozarządowymi oraz jednostki organizacyjne województwa, m.in. Instytut Rozwoju Terytorialnego i wojewódzkie samorządowe instytucje kultury. Wykorzystano też informacje udostępnione przez wrocławski oddział Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID) oraz Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków. Przygotowania do prac nad programem objęły także zapoznanie się ze stanowiskami regionalnych oddziałów organizacji eksperckich, w tym Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Stowarzyszenia Architektów Polskich, Dolnośląskiej Okręgowej Izby Inżynierów Budownictwa, Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, Polskiego Komitetu Narodowego Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS⁷ Polska. Przeprowadzono też badania społeczne wśród właścicieli i zarządców dolnośląskich zabytków. W prace nad Programem byli zaangażowani eksperci z Instytutu Historii Sztuki i Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu Przyrodniczego oraz wrocławskiego oddziału Polskiej Akademii Nauk.

Treść POZWD uwzględnia sytuację prawną oraz kształt krajowych i regionalnych dokumentów programowych w czasie jego powstania (jesień 2014 roku). Konstrukcja dokumentu wynika z jednej strony z celów, jakie przed takimi dokumentami stawia ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a z drugiej – z przyjęcia założenia o kluczowej roli aktywnego wykorzystania dziedzictwa kulturowego w regionie. Poszczególne rozdziały obejmują uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego, jego charakterystykę wraz z analizą strategiczną, zestawienie i ocenę dotychczasowych działań podejmowanych przez Urząd

6 Por. Art. 3, art. 87, pkt 2 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r.

7 International Council on Monuments and Sites - Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych.

Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego (dalej: UMWD) oraz cele, priorytety i zadania Programu, a także źródła finansowania przedsięwzięć z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami.

Opracowanie jest adresowane do władz samorządowych wszystkich szczebli, kadry kierowniczej i pracowników jednostek organizacyjnych UMWD oraz instytucji, których działalność obejmuje ochronę dziedzictwa kulturowego. Ponadto, należy mieć nadzieję, że z Programu opieki skorzystają obecni i przyszli właściciele oraz zarządcy zabytków, a także wszystkie osoby zainteresowane problematyką dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego na Dolnym Śląsku.

1.2. Uwarunkowania formalnoprawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Niniejszy rozdział prezentuje regulacje prawne w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Uwzględniono w nim międzynarodowe konwencje dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego, ochrony i konserwacji zabytków oraz ochrony miejsc archeologicznych, krajowe akty prawne, krajowe i wojewódzkie dokumenty strategiczne oraz przedstawiono podział kompetencji w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.

1.2.1 Międzynarodowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym oraz Protokół o ochronie dóbr (UNESCO, Haga 1954; DzU z 1957 r., 57.46.212)

Konwencja została ratyfikowana przez Polskę w 1956 roku. Nakłada na sygnatariuszy zakaz wywozu oraz grabieży dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego w krajach podbitych i okupowanych podczas konfliktu zbrojnego. Wśród dóbr kultury wymieniono nie tylko zabytki ruchome i nieruchome, lecz także kolekcje muzealne, archiwa itp. W konwencji podkreślono potrzebę przygotowania przez organy państwowe planów zabezpieczenia dóbr kultury znajdujących się na własnym

terytorium oraz ich zabezpieczenia na wypadek konfliktu zbrojnego. Ponadto, jednym z zadań kraju, który ratyfikował Konwencję, jest sformowanie wśród jednostek sił zbrojnych korpusu, odpowiedzialnego za ochronę dóbr kultury. Państwo okupujące zobowiązane jest do współpracy ze służbami opieki nad zabytkami okupowanego kraju w celu ich ochrony. W myśl Konwencji ustanowiono Międzynarodowy rejestr dóbr kulturalnych objętych ochroną specjalną, obejmujący schrony, ośrodki zabytkowe i inne nieruchomości dobra kultury, który prowadzony jest przez Dyrektora Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury. Specjalne oznakowanie ułatwić ma identyfikację dóbr kultury objętych ochroną. Znakiem rozpoznawczym jest tarcza skierowana ostrzem w dół, podzielona wzdłuż przekątnych na cztery pola: 2 błękitne i 2 białe.

II Protokół do konwencji haskiej z 1954 roku sporządzony w Hadze 26 marca 1999 r. (DzU z 2012 r., poz. 248.)

W związku z problemem stworzenia listy dóbr kultury objętych specjalną kontrolą, w II Protokole wprowadzono nowe pojęcie „ochrony wzmocnionej”, która jest stanem pośrednim między ochroną ogólną a ochroną specjalną. Podkreślono, że dobro kultury może zostać objęte ochroną wzmocnioną, jeśli spełnia kryterium zabytku i nie jest wykorzystywane do celów wojskowych. Postulowano stworzenie Listy dóbr kulturalnych pod ochroną wzmocnioną.

Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury (UNESCO, Paryż 1970; DzU 1974 r., nr 20, poz. 106)

Konwencja została ratyfikowana przez Polskę w 1974 roku. Dokument ma za zadanie chronić dobra dziedzictwa kulturowego (zwłaszcza ruchome) przed nielegalnym obrotem, kradzieżą lub bezpowrotną utratą w wyniku np. nielegalnych wykopalisk. Precyzuje przede wszystkim zasady w obrocie dobrami kultury i możliwościami ich przemieszczania między państwami, formułując jako główne

kryterium tezę o rdzennym przypisaniu dóbr kultury do terenu, z jakiego pochodzą. Konwencja definiuje dobra kultury jako te, które, ze względów religijnych lub świeckich, uznawane są przez państwo za mające znaczenie dla archeologii, prehistorii, literatury, sztuki lub nauki; w tym m.in. elementy pochodzące z rozebranych zabytków artystycznych lub historycznych albo ze stanowisk archeologicznych; antyki liczące ponad 100 lat, materiały etnologiczne; dobra przedstawiające wartość artystyczną (obrazy, rzeźby itp.), rękopisy czy archiwa. Lista dóbr kultury objętych ochroną powinna być prowadzona na bieżąco i pokrywa się zasadniczo z rejestrem zabytków. Zadanie zapobiegania nielegalnemu wywozowi spoczywa generalnie na państwowych służbach ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym organach terytorialnych. Osoby wywożące dzieła sztuki (dobra kultury) muszą posiadać stosowne zaświadczenie o zezwoleniu na ich wywóz.

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (UNESCO, Paryż 1972; DzU z 1976 r., nr 32, poz. 190)

Konwencja została ratyfikowana przez Polskę w 1976 roku. Jej przyjęcie miało na celu ochronę światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego. Stworzono otwartą listę światowego dziedzictwa kulturowego oraz przyrodniczego. Zabytki (rozumiane zarówno jako dzieła architektury, rzeźby i malarstwa, jak i zespoły budowli oraz miejsca zabytkowe) oraz elementy świata przyrodniczego, wpisane na listę światowego dziedzictwa, mają status obiektów chronionych prawem międzynarodowym i wszystkie strony ratyfikujące dokument są zobowiązane do przestrzegania jego zapisów. Obiekty wpisane na listę Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* – UNESCO) są unikatowe i spełniają jedno z kryteriów: są arcydziełami sztuki, stanowią wyjątkowy, niejednokrotnie unikatowy przykład dziedzictwa materialnego lub szczególnie dla danego regionu. Spośród 13 obiektów z terenu Polski wpisanych na listę UNESCO, trzy znajdują się na terenie województwa dolnośląskiego, tj. Kościoły Pokoju w Jaworze i Świdnicy (objęte

jednym wpisem w 2001), oraz Hala Stulecia we Wrocławiu (2006). Szczególną formę ochrony zabytków stanowi Lista obiektów zagrożonych, zarówno z powodu klęsk żywiołowych, jak zbrojnych konfliktów. Lista obiektów objętych ochroną UNESCO jest otwarta i można czynić starania o wpisanie zabytku na tę listę, pod warunkiem spełnienia wymienionych kryteriów.

Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego
(UNESCO, 2003; Dz U 2011, nr 172, poz. 1018)

Konwencja została przyjęta w 2003 roku, a ratyfikowana przez Polskę w 2011 roku. Dokument stanowi fundament prawny w obszarze ochrony kulturowego dziedzictwa niematerialnego, na którego podstawie można zbudować system jego ochrony przy wykorzystaniu narzędzi administracyjnych i finansowych. Do głównych celów Konwencji należy zaliczyć ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zapewnianie poszanowania niematerialnego dziedzictwa wspólnot, grup i jednostek, wzrost – na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym – świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane, a także zapewnianie międzynarodowej współpracy i pomocy w tym zakresie. W Konwencji wskazano przejawy „niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, tj. tradycje i przekazy ustne (w tym język), sztuki widowiskowe; zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne; wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata oraz umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym. Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w myśl Konwencji rozumiana jest jako przekazanie środków na badania nad niematerialnym dziedzictwem kulturowym, prowadzenie odpowiedniej polityki, wskazującej miejsce dziedzictwa niematerialnego w społeczeństwie oraz uwzględnienie go w ogólnych strategiach planowania, a pierwszoplanowo stworzenie listy kulturowego dziedzictwa niematerialnego, wymagającego pilnej ochrony. W wypadku niematerialnego dziedzictwa kulturowego kluczową rolę, pozwalającą na jego przetrwanie, jest transmisja pokoleniowa.

Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego (UNESCO, Paryż 2005; DzU z 2007 r., nr 215, poz. 1585)

Konwencja została ratyfikowana przez Polskę w 2007 roku. Celem Konwencji jest ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu międzykulturowego. Konwencja wprowadza definicje wszystkich pojęć związanych z różnorodnością kulturową, postuluje wprowadzenie narzędzi ustawodawczych gwarantujących poszanowanie równości kulturowej i prowadzenie takiej polityki kulturowej.

Konwencje i dokumenty dotyczące ochrony i konserwacji zabytków

Karta ateńska jest dokumentem uchwalonym na konferencji dotyczącej zasad postępowania konserwatorskiego w wypadku budowli zabytkowych, zorganizowanej w Atenach w 1931 roku. Zasady postępowania konserwatorskiego przyjęte na konferencji miały obowiązywać we wszystkich krajach-sygnatariuszach Karty. Ochroną objęto przede wszystkim autentyczność substancji zabytkowej, postulując zaniechanie rekonstrukcji czy restytucji, a pozostanie przy zabiegach restauracji i anastylozy. Podkreślano konieczność zaznaczenia nawarstwień stylowych i wszelkich ingerencji w tkankę zabytku, a przede wszystkim rzetelnych badań naukowych i konserwatorskich. Postulowano wprowadzenie w zabytku takich funkcji, które pozwalałyby na ciągłość jego istnienia i byłyby w zgodzie z jego wartościami historycznymi lub artystycznymi. Ochronie powinno podlegać także otoczenie zabytków. W razie interwencji konserwatorskiej i stosowania nowych technik, zabiegi te powinny być w miarę możliwości nieinwazyjne dla tkanki zabytkowej obiektu.

Karta wenecka, Międzynarodowa karta konserwacji i restauracji zabytków i miejsc zabytkowych, przyjęta w 1964 przez II Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków w Wenecji to międzynarodowa konwencja określająca zasady konserwacji i restauracji zabytków architektury. W Karcie weneckiej sformułowano zasady ochrony zabytków zawarte w Karcie ateńskiej. Zdefiniowano i sprecyzowano zasady konserwacji i restauracji zabytków oraz

prowadzenia badań konserwatorskich w trosce o ochronę i zachowanie substancji zabytkowej budowli i jej otoczenia. Do dzisiaj założenia Karty weneckiej stanowią podstawę wszystkich prac konserwatorskich prowadzonych w obiektach zabytkowych (mających wartość historyczną). Rozszerzono ochronę zabytków na grupy i zespoły budowli, podkreślając jednocześnie konieczność ochrony ich otoczenia. Przy zabiegach konserwatorskich nakazywano nawiązanie do materiału, z którego wzniesiony został zabytek. Zabroniono zmiany dyspozycji wnętrza budowli i wystroju oraz przenoszenia czy usuwania jakichkolwiek fragmentów zabytku, z wyłączeniem sytuacji, gdy wymaga tego jego ratowanie.

Karta wenecka na przestrzeni lat była uzupełniana. Dokument stanowiący jej uzupełnienie w zakresie ochrony ogrodów historycznych, zatwierdzony przez Międzynarodową Radę Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych (*International Council on Monuments and Sites – ICOMOS*) 15 grudnia 1981 roku, stanowi **Karta florencka**, odnosząca się do ochrony ogrodów historycznych. Zawiera definicję ogrodu historycznego, celów i sposób jego ochrony, utrzymania, konserwacji, restauracji oraz restytucji.

Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Rada Europy, Grenada 1985; DzU 2012 r., poz. 210) została ratyfikowana przez Polskę w 2012 roku. Dokument ma na celu ochronę dziedzictwa architektonicznego Europy jako największego bogactwa należącego do dóbr kulturalnych, potwierdzającego tożsamość Europejczyków. W konwencji dziedzictwo architektoniczne rozumiane jest jako wszelkie budowle i zespoły obiektów oraz ich otoczenie, mające szczególną wartość historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną. Zobowiązano sygnatariuszy do stworzenia programów opieki nad zabytkami architektonicznymi, które mają odzwierciedlać zinwentaryzowany stan obiektów oraz zapewnią niezbędną dokumentację do opieki nad nimi. Zapisy w dokumencie wymagają też wprowadzenia w drodze legislacji przepisów prawnych stanowiących odzwierciedlenie jej postanowień w kwestii ochrony dziedzictwa

architektonicznego. Podkreślono też konieczność wykorzystania zabytków dla współczesności i ich adaptacji do współczesnych funkcji (rewitalizacja). Zaznaczono także potrzebę wykazania jedności dziedzictwa kulturowego oraz związków między architekturą, sztuką i tradycją, w skali europejskiej, krajowej i regionalnej.

Konwencje i dokumenty dotyczące ochrony miejsc archeologicznych

- **Karta lozańska**, Międzynarodowa karta ochrony i zarządzania dziedzictwem archeologicznym, została przyjęta przez ICOMOS w 1990 roku na konferencji w Lozannie. Dokument zawiera definicję dziedzictwa archeologicznego i metody jego badania, postulat prowadzenia polityki zintegrowanej ochrony dziedzictwa archeologicznego, nakłada też na poszczególne kraje obowiązek wprowadzania prawodawstwa chroniącego dziedzictwo archeologiczne, zwłaszcza ochronę przed działaniami inwestycyjnymi, oraz obowiązek badań archeologicznych poprzedzających działania inwestycyjne, a także właściwego utrzymania i konserwacji stanowisk archeologicznych,
- **Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego** (Rada Europy, 1992; DzU z 1996 r., nr 120, poz. 564) zwana **konwencją maltańską** została przyjęta w 1992 roku w Valletcie i ratyfikowana przez Polskę w 1996 roku. W dokumencie zdefiniowano dziedzictwo archeologiczne jako dobro kulturalne Europejczyków stanowiące o tożsamości i będące podstawą badań historycznych i naukowych starego kontynentu. Najistotniejszym zapisem konwencji jest postulat, aby żadna inwestycja nie niszczyła stanowisk archeologicznych bez przeprowadzenia wcześniejszych wykopalisk ratowniczych. W praktyce oznacza to uwzględnianie obecności stanowisk archeologicznych w strategiach inwestycyjnych.

Europejska konwencja krajobrazowa (Rada Europy, DzU z 2006 r., nr 14, poz. 98), przyjęta w 2000 roku we Florencji, ratyfikowana przez Polskę w 2004 roku. W konwencji wprowadzono definicję krajobrazu i jako cel określono jego ochronę, tj.

zachowanie i utrzymanie, charakterystycznych cech krajobrazu oraz takie nim gospodarowanie, by zapewnić harmonię zmian wprowadzanych przez człowieka. Istotne jest też planowanie krajobrazu, rozumiane jako jego powiększenie, odtworzenie lub utworzenie. Zadaniem dla społeczności lokalnych jest zintegrowanie krajobrazu w ramach przygotowywanych strategii planowania regionalnego. Treść konwencji ma też zachęcić środowiska pozarządowe do włączenia się w prace nad ochroną oraz planowaniem krajobrazu i promocji postaw społecznych w tym zakresie. Czynnikiem motywującym do zadań realizowanych przez organizacje i samorządy na rzecz krajobrazu oraz środowiska naturalnego jest nagroda krajobrazowa Rady Europy.

Karta ochrony dziedzictwa cyfrowego (UNESCO, 2003) została przyjęta w związku z zagrożeniem, jakie dla światowego dziedzictwa cyfrowego stanowi wyzwanie długoterminowej archiwizacji. W Polsce nie została jeszcze ratyfikowana. Poszczególne kraje mogą objąć ochroną materiały według własnego wyboru, niemniej jednak muszą one spełniać najważniejsze kryteria, jakimi są ich istota oraz trwała wartość kulturowa, naukowa, dokumentalna lub inna. Za koordynację ochrony dziedzictwa cyfrowego i udostępnienie niezbędnych do tego zasobów odpowiadać ma wyznaczona instytucja w państwach członkowskich. W dokumencie podkreślono, że w celu skutecznej ochrony dziedzictwa cyfrowego konieczna jest współpraca na szczeblu krajowym i międzynarodowym.

1.2.2 Wewnętrzne uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

W omawianej ustawie zdefiniowano zabytki jako nieruchomości lub ruchomości, ich zespoły lub części, stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zasadniczo wyróżniane są trzy typy zabytków:

- nieruchome,
- ruchome,
- archeologiczne.

Innymi elementami dziedzictwa kulturowego podlegającymi ochronie są:

- historyczne układy urbanistyczne lub ruralistyczne,
- historyczne zespoły budowlane,
- krajobraz kulturowy,
- otoczenie zabytku.

W świetle ustawy ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych, służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem opieka nad zabytkami ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków (którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego), a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych

przy zabytku wpisanym do rejestru. Zapisy ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ponadto, ustawa dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

W art. 87 Ustawy zobowiązano zarządy województw, powiatów i gmin do sporządzenia programów opieki nad zabytkami, w celu:

- 1) włączenia „problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju”;
- 2) uwzględnienia „uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej”;
- 3) „zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania”;
- 4) wyeksponowania „poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego”;
- 5) podejmowania „działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami”;
- 6) określenia „warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków”;
- 7) podejmowanie „przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc związanych z opieką nad zabytkami”.

Wejście w życie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wpłynęło na kształt przepisów regulujących działanie jednostek samorządu terytorialnego wszystkich szczebli: w ustawie o samorządzie gminnym (Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (DzU z 2013 r., poz. 594) uzupełniono listę zadań własnych samorządu gminy o zadania z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W analogiczny sposób uzupełniono Ustawę z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (DzU z 2013 r., poz. 595).

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (DzU z 2013 r., poz. 596)

W artykule 14 § 1 pkt 3 ustawodawca wśród zadań o charakterze wojewódzkim wymienia ochronę dóbr kultury. Strategia rozwoju województwa musi uwzględniać cel, jakim jest zachowanie wartości środowiska kulturowego oraz kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego (art. 11 § 1, pkt 4,5), a na politykę rozwoju województwa składać się ma wspieranie rozwoju kultury oraz ochrona i racjonalne wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego (art. 11 § 2, pkt 7).

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (DzU 1997 r., nr 5, poz. 24)

Ustawa precyzuje rolę instytucji muzealnych w ochronie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Placówki muzealne są zobowiązane przez ustawodawcę do ochrony dziedzictwa, upowszechniania wiedzy na jego temat oraz umożliwiania korzystania ze zgromadzonych zbiorów. Zadania te wymienione instytucje realizują przez gromadzenie zabytków, ich katalogowanie, opisywanie, właściwe przechowywanie, organizowanie wystaw, udostępnianie zbiorów, prowadzenie działalności wydawniczej.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (DzU 1997 r., nr 85, poz. 539)

Ustawa określa zbiory biblioteczne i same biblioteki jako dobro narodowe służące zachowaniu dziedzictwa narodowego. Wśród zadań Biblioteki Narodowej

wymieniono działalność konserwatorską. Zdefiniowano też narodowy zasób biblioteczny, w którego skład wchodzi zbiory bibliotek mających wyjątkową wartość i znaczenie dla dziedzictwa narodowego. Ustawodawca nadmienił, że narodowy zasób biblioteczny podlega szczególnej ochronie.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (DzU z 2010 r., nr 243, poz. 651)

Ustawa precyzuje zasady budowania i rozbiórki obiektów oraz wymagania, jakim podlegają takie działania w odniesieniu do budowli zabytkowych oraz obiektów i obszarów nie wpisanych do rejestru, ale ujętych w ewidencji zabytków (art. 39). Ustawodawca wskazuje sytuacje, w których decyzje administracyjne muszą być zaopiniowane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (DzU z 2012 poz. 647)

W dokumencie sprecyzowano cele kształtowania ładu przestrzennego oraz wymieniono wśród czynników uwzględnianych przy planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym ład przestrzenny, czyli harmonijne ukształtowanie powierzchni, walory architektoniczne i krajobrazowe oraz wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.

Zgodnie z ustawą, opracowanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego jest obowiązkiem samorządu, przy czym dokument ten nie ma charakteru prawa miejscowego. Taki charakter ma miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, którego opracowanie jest fakultatywne. Jest to jednak jedyny dokument, który w odniesieniu do całego obszaru jednostki samorządu terytorialnego określa politykę przestrzenną i rozwój przestrzenno-gospodarczy oraz ewentualne miejsce i rolę obiektów zabytkowych i dziedzictwa kulturowego w tych procesach. Ustawodawca zastrzegł, że przy tworzeniu i aktualizacji planów zagospodarowania przestrzennego i strategii rozwoju kraju, na każdym poziomie samorządu uwzględnia się ochronę zabytków i opiekę nad

zabytkami. W związku z tym, zasadne jest uznanie, że plany zagospodarowania przestrzennego stanowią obecnie podstawowy element ochrony dziedzictwa kulturowego w gminach, powiatach i województwach. Ustawa zakłada, że wojewódzcy konserwatorzy zabytków będą współtworzyć plany zagospodarowania przez formułowanie wniosków na temat dziedzictwa kulturowego na danym terenie i wskazanie sposobów jego ochrony. W miejscowych planach uwzględnia się zwłaszcza ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego mogą wyznaczać obiekty i obszary objęte ochroną konserwatorską.

Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. (DzU z 2013 r., poz. 627)

Ustawa o ochronie przyrody zawiera katalog form ochrony prawnej krajobrazu (park narodowy, rezerwat, park krajobrazowy, obszar krajobrazu chronionego, obszar Natura 2000, pomniki przyrody, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe). Z punktu widzenia ochrony zabytków istotne są przede wszystkim zapisy dotyczące parków narodowych, które obejmują obszar szczególnych wartości przyrodniczych i kulturowych (art. 8) oraz parków kulturowych, które obejmują obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe (art. 16). Regulacje dotyczące zachowania wartości środowiskowych i kulturowych dotyczą też wartości przyrodniczych stanowiących otoczenie zabytków nieruchomych. Ustawa precyzuje wymogi w zakresie uzyskiwania opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w odniesieniu do wybranych wartości przyrodniczych.

Polskie prawodawstwo w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, choć zmieniane i uzupełniane w ostatnich latach rozporządzeniami, wciąż charakteryzuje się niedoskonałościami, na co wskazują zarówno publikowane opracowania⁸, jak

⁸ Na przykład W. Kowalski, K. Zalaśńska, *Prawo ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce – próba oceny i wnioski*, [w:] *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje*, Warszawa–Lublin 2011, s. 17–34.

i praktyka dokumentacyjna, naukowa czy wreszcie wynikająca z faktu własności. Zwraca się uwagę na brak przyjętej polityki w zakresie ochrony dziedzictwa – mimo zobowiązań wynikających z ustawy⁹, choć przecież przygotowywane programy opieki nad zabytkami na poziomie krajowym i wojewódzkim zdają się temu przeczyć. Bez wątplenia należy zwrócić uwagę na braki definicyjne oraz niezgodność przyjętych definicji pojęć z zasadami legislacji; precyzyjne definiowanie pojęć stanowi zawsze metodologiczną podstawę wszelkich działań, w tym opracowywanych programów i strategii, a spójność obowiązujących przepisów prawnych umożliwia właściwą i skuteczną ochronę prawną oraz przede wszystkim egzekucję prawa. Wśród wielu problemów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce, wynikających z uwarunkowań prawnych, wymienia się także: brak narzędzi prawnych dla służb konserwatorskich, konflikty wynikające z ochrony zabytków, ochrony prawa własności i prawa budowlanego, niezgodność w podejmowanych działaniach, zwłaszcza przez inwestorów prywatnych, z zaleceniami międzynarodowych organizacji zajmujących się ochroną i konserwacją zabytków, nieprzyznanie administracji konserwatorskiej żadnych konkretnych zadań ani kompetencji dla pomników historii i parków kulturowych, brak planów zagospodarowania przestrzennego, w związku z czym bez ochrony pozostają historyczne założenia przestrzenne, ogólność sformułowań w ustawach, np. dotyczących obowiązku „zapewnienia bezpieczeństwa zgromadzonym zbiorom”. Wreszcie należy zauważyć, że nie ma jednolitości i logiki w prawie – innym przepisom podlega ten sam typ obiektu, np. starodruki, zależnie od tego, czy jako muzealium podlegają ustawie o ochronie dóbr kultury i muzeach, czy jako zasób biblioteczny ustawie o bibliotekach.

1.2.3. Podział kompetencji i obowiązków w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami między administracją rządową i jednostkami samorządowymi

Realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków spoczywa na administracji

⁹ *Ibidem.*

rządowej i samorządowej wszystkich szczebli. Odnośnie do administracji rządowej zapisy ustawy precyzują, że organami ochrony zabytków są minister właściwy do spraw kultury i wojewodowie. W imieniu ministra, będącego organem wyższego stopnia, zadania realizuje kierujący Departamentem Ochrony Zabytków Generalny Konserwator Zabytków. Współdziała przy tym z państwową instytucją kultury – Narodowym Instytutem Dziedzictwa. Ustawa precyzuje, że minister właściwy do spraw kultury wnioskuje do prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o uznanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru za pomnik historii, przedstawia Komitetowi Dziedzictwa Światowego wniosek o wpis pomnika historii na Listę dziedzictwa światowego, wydaje pozwolenie na stały wywóz zabytku za granicę, przyznaje – po zasięgnięciu opinii Generalnego Konserwatora Zabytków – osobom zasłużonym w sprawowaniu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami odznakę „Za opiekę nad zabytkami” oraz może on przyznawać stypendia osobom prowadzącym taką działalność.

W imieniu wojewodów zadania w zakresie ochrony zabytków wykonują wojewódzcy konserwatorzy zabytków kierujący wojewódzkimi urzędami ochrony zabytków, w których strukturach mieści się 36 delegatur zlokalizowanych w dawnych miastach wojewódzkich.

Podstawową jednostką samorządu terytorialnego, która wykonuje zadania z zakresu ochrony zabytków, jest gmina. Samorząd powiatowy realizuje tylko te zadania, które nie mogą być wykonane na poziomie gminy. Z kolei samorząd województwa ma zadania o charakterze regionalnym, których celem, w świetle ustawy o samorządzie wojewódzkim, jest wykorzystanie dziedzictwa kulturowego na danym obszarze dla rozwoju procesów integracyjnych w regionie.

Tabela 1. Kompetencje administracji rządowej w zakresie ochrony zabytków*

Administracji rządowa – organy ochrony zabytków	
Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego ds. kultury	Wojewódzki Konserwator Zabytków w imieniu wojewody
<ul style="list-style-type: none"> • Opracowanie krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sporządzanie w ramach przyznaných środków budżetowych planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
<ul style="list-style-type: none"> • Realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami • Podejmowanie działań związanych ze wspieraniem rozwoju regionalnego i realizacją kontraktów wojewódzkich w sprawach opieki nad zabytkami. 	<ul style="list-style-type: none"> • Przyznawanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru i dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych oraz wykonanie do nich dokumentacji.
<ul style="list-style-type: none"> • Prowadzenie krajowej ewidencji zabytków i krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. 	<ul style="list-style-type: none"> • Prowadzenie rejestru zabytków • Wydawanie decyzji o wpisaniu do rejestru zabytków, znajdujących się na terenie województwa i, ewentualnie, ich otoczenia. • Wydawanie decyzji o wpisaniu do rejestru zabytku ruchomego na wniosek właściciela. • Uzgadnianie projektów i planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. • Udostępnia nieodpłatnie na wniosek właściciela lub posiadacza posiadaną przez siebie dokumentację tego zabytku.
<ul style="list-style-type: none"> • Organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie przestrzegania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. 	<ul style="list-style-type: none"> • Formułowanie na wniosek właściciela w formie pisemnej zaleceń konserwatorskich. • Uzgadnianie z właścicielem lub posiadaczem zabytku programu prac konserwatorskich przy zabytku

	<p>nieruchomym i programu zagospodarowania tego zabytku i jego otoczenia.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wydawanie na wniosek osoby fizycznej lub prawnej pozwolenia na prowadzenie prac budowlanych i konserwatorskich, prowadzenie badań i inne działania wymienione w art. 36 ustawy. • Prowadzenie nadzoru konserwatorskiego (art. 38 ustawy).
	<ul style="list-style-type: none"> • Ustalanie zakresu i rodzaju niezbędnych w celu ochrony zabytku badań archeologicznych.
	<ul style="list-style-type: none"> • Współdziałanie ze społecznym opiekunem zabytków.
	<ul style="list-style-type: none"> • Wydawanie pozwoleń na czasowy wywóz zabytku za granicę.
<ul style="list-style-type: none"> • Promowanie badań naukowych w zakresie konserwacji zabytków. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Organizowanie szkoleń dla służb konserwatorskich. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Organizowanie konkursów promujących opiekę nad zabytkami, w tym przyznawanie wyróżnień, nagród pieniężnych lub rzeczowych. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Sprawowanie nadzoru nad działalnością wojewódzkich konserwatorów zabytków. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Minister powołuje członków Rady Ochrony Zabytków 	<ul style="list-style-type: none"> • Powoływanie członków Wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków

* Ze względu na czytelność tabeli pominięto kompetencje dyrektora właściwego terytorialnie urzędu morskiego oraz Dyrektora Biblioteki Narodowej (do których odnoszą się odpowiednio art. 36 ust. 2 i art. 48 oraz art. 51 ust. 1 i 3 ust. o ochronie zabytków).

Tabela 2. Kompetencje jednostek samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków

Administracja samorządowa		
Samorząd województwa	Samorząd powiatowy	Samorząd gminny
Opracowywanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (polityka przestrzenna)		Opracowywanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego
	Wykonywanie studiów i analiz z zakresu zagospodarowania przestrzennego	
Opracowanie wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami oraz sporządzanie sprawozdania z realizacji programu (co 2 lata)	Opracowanie powiatowego programu opieki nad zabytkami oraz sporządzanie sprawozdania z realizacji programu (co 2 lata)	Opracowanie gminnego programu opieki nad zabytkami oraz sporządzanie sprawozdania z realizacji programu (co 2 lata)
		Prowadzenie ewidencji zabytków
Przyznawanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru	Przyznawanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru	Przyznawanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru
Kształtowanie polityki rozwoju województwa uwzględniającej wspieranie rozwoju kultury i sprawowanie opieki nad dziedzictwem kulturowym i jego racjonalne wykorzystanie		

	Współdziałanie ze społecznym opiekunem zabytków	
		Tworzenie parku kulturowego na podstawie uchwały (po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków)
		Wójt (prezydent, burmistrz) sporządza plan ochrony parku kulturowego
	Starosta może na zabytku nieruchomym umieszczać znak informacyjny, że zabytek podlega ochronie	
Przyznawanie stypendiów osobom zajmującym się opieką nad zabytkami	Przyznawanie stypendiów osobom zajmującym się opieką nad zabytkami	Przyznawanie stypendiów osobom zajmującym się opieką nad zabytkami

1.2.4. Dokumenty programowe i strategiczne kraju i województwa dolnośląskiego

Kontekst dla POZWD stanowią krajowe i wojewódzkie dokumenty strategiczne. Na szczeblu krajowym jest to przede wszystkim Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Jego założenia i postanowienia stanowią konsekwencję treści zawartych w dokumentach o charakterze ogólniejszym: „Długookresowej strategii rozwoju kraju – trzecia fala nowoczesności” (2013), „Strategii rozwoju kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, sprawne państwo, konkurencyjna gospodarka” (2012) oraz, spośród tzw. strategii zintegrowanych, „Strategii rozwoju kapitału społecznego 2020 i przewidzianym dla niej planie działania”. Ponadto ramy problemowe dla dokumentu stanowią „Krajowa strategia rozwoju regionalnego 2010-2020: regiony, miasta, obszary wiejskie” (z 13.07.2010) oraz „Strategia rozwoju województwa dolnośląskiego 2020”.

W „**Długookresowej strategii rozwoju kraju – trzeciej fali nowoczesności**” wskazuje się przede wszystkim na konieczność poprawy dostępu do dziedzictwa kulturowego i wiedzy o nim przez jego cyfryzację, w konsekwencji przywołując to zadanie w ramach celów „Stworzenie Polski cyfrowej” i „Wzrost społecznego kapitału rozwoju”.

Podobnie w strategii średniookresowej – „**Strategia rozwoju kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, sprawne państwo, konkurencyjna gospodarka**” (dalej: SRK 2020) – w kontekście dziedzictwa kulturowego zwraca się przede wszystkim uwagę na planowaną poprawę dostępu do wiedzy o dziedzictwie kulturowym, a w efekcie wzrost świadomości społecznej w tym zakresie w związku z postulowanym upowszechnieniem wykorzystania technologii cyfrowych (s. 116): „Wprowadzeniu odpowiednich standardów świadczenia usług publicznych oraz zwiększeniu ich dostępności służyć będzie szersze i bardziej kompleksowe wykorzystanie technologii informatycznych i komunikacyjnych oraz rozwój niezbędnej do tego infrastruktury”, w tym „usług kulturalnych (digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego)” (s. 153). Działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego, wraz z rozwojem infrastruktury społecznej, są także postrzegane jako „ważny czynnik rozwoju i podnoszenia atrakcyjności miast”, wpływający na budowanie silnej pozycji ośrodków miejskich (s. 162).

„**Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020**” jest jedną z dziewięciu tzw. strategii zintegrowanych, służących wdrożeniu SRK 2020. Jako cel główny wskazano w niej wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym Polski, w którego ramach określono cztery cele szczegółowe. W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazać można czwarty z celów „Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”, a zwłaszcza jego priorytet 4.1. „Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej”. Wytyczone tutaj kierunki działań to:

4.1.1. Tworzenie warunków wzmocniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym.

4.1.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu.

4.1.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Walory i potencjał tkwiący w dziedzictwie kulturowym są postrzegane w strategii jako „kluczowy element potencjału kulturowego”, a tym samym jedna z „szans rozwojowych dla całego społeczeństwa”. W strategii podnosi się także kwestię znaczenia aktywnej partycypacji społecznej w ochronie zabytków i opiece nad nimi.

Na gruncie powyższych dokumentów sformułowany został „**Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2013–2016**” (dalej: KPOZ). Jego zakres obejmuje wprawdzie jedynie dwa pierwsze lata POZWD, ale można założyć, że pewne tendencje utrzymają się także w dłuższej perspektywie. Jako główny cel ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazuje się w KPOZ wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków, dla którego wsparcia wyznaczono trzy cele szczegółowe:

- wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków oraz
- tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

Równoległe sformułowano tzw. zagadnienia horyzontalne sięgające poza poszczególne cele, a wskazujące zagadnienia priorytetowe w obszarze ochrony zabytków, przyjęte do realizacji do 2016 r. Wśród nich trzy szczególnie dotyczą działań pozostających w gestii samorządów i obywateli:

- „zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; budowanie przez organy ochrony zabytków partnerskich relacji z obywatelami, jak i propagowanie postaw współodpowiedzialności społecznej za zachowanie zabytków (współpraca z mediami, wykorzystywanie mediów elektronicznych, konkursy, itp.);

- wdrożenie procesów kształtowania postawy krajobrazowej wśród organów ochrony zabytków;
- zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków”.

W KPOZ podkreśla się, że Ustawa o ochronie zabytków z 2003 r. (dalej: UOZ) wprowadza rozróżnienie między ochroną zabytków rozumianą jako działania o charakterze administracyjnym a opieką nad zabytkami rozumianą jako działania pozostające w gestii właściciela (art. 4 i 5). W tym kontekście należy podkreślić, że samorządy terytorialne są w posiadaniu około 21% zabytków i jako właściciele zobowiązane są do dbałości o pozostające w ich dyspozycji obiekty (art. 5 i art. 71 UOZ)”.

Jako warunek korzystnego wpływu dziedzictwa na wzmocnienie tożsamości społeczności lokalnej wskazuje się upowszechnienie wiedzy na temat lokalnych zabytków i ich wartości, a jako najlepsze medium służące temu celowi – Internet. Brak wiedzy, związany z niedostatecznie rozwiniętą edukacją na rzecz dziedzictwa, postrzegany jest jednocześnie jako największe zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego, skutkujące „niedostatecznym zaangażowaniem społecznym w opiekę nad zabytkami”.

Z dokumentów krajowych na szczególną uwagę zasługuje także „**Krajowa strategia rozwoju regionalnego 2010–2020: regiony, miasta, obszary wiejskie**” (dalej: KSRR). Jako strategiczny cel polityki regionalnej wskazuje ona „efektywne wykorzystywanie specyficznych regionalnych oraz terytorialnych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia celów rozwoju kraju – wzrostu zatrudnienia i spójności w horyzoncie długookresowym”. Aby osiągnąć ten cel, KSRR zakłada:

- planowanie i działanie w kategoriach terytorialnych (nie administracyjnych),

- horyzontalny charakter polityki regionalnej,
- rozpoznanie „endogenicznych” walorów regionów i kształtowanie polityki rozwoju w oparciu o nie,
- zgodność z europejską polityką spójności.

Konsekwencją wskazanych założeń jest „skoncentrowanie interwencji polityki regionalnej na wybranych obszarach tematycznych i przestrzennych” (tzw. OSI, czyli obszarach strategicznej interwencji).

Jako strategiczne wyzwanie KSRR wskazano „wykorzystanie potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju regionalnego”. Podkreślono, że w wymiarze społecznym kultura „stanowi jeden z ważniejszych czynników kreujących potencjał intelektualny regionów, budujących kapitał ludzki oraz spójność i integrację społeczną”, „przyciąga inwestorów i turystów”, oraz „kreuje pozytywny wizerunek miast i regionów”, służąc zwiększeniu wzrostu gospodarczego. Rozwój turystyki sprzyja zmianom strukturalnym, „dlatego powinien być traktowany jako element specjalizacji tych terytoriów”, które „cechują się największymi walorami turystycznymi”.

W dokumencie postawiono tezę, że „dotychczasowe doświadczenia z wdrażania programów operacyjnych współfinansowanych przez UE w Polsce wskazują, że największy wpływ rozwojowy mają inwestycje związane z najważniejszymi obiektami przyrody i kultury, mające znaczenie krajowe i regionalne, takimi jak obiekty wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO czy parki narodowe. Dla uruchamiania rozprzestrzeniania procesów rozwojowych niezbędna jest jednak polityka wykorzystywania walorów przyrodniczych i kulturowych położonych w oddaleniu od ośrodków wojewódzkich (np. w postaci specjalnych priorytetów bądź kryteriów wyboru) – i rozszerzania dzięki temu możliwości wykorzystywania turystyki jako dźwigni rozwoju i restrukturyzacji w ośrodkach subregionalnych, lokalnych i na obszarach wiejskich”.

Na szczeblu regionalnym istotny kontekst dla działań w obszarze dziedzictwa kulturowego stanowią strategie rozwoju województw. W „**Strategii rozwoju**

województwa dolnośląskiego do roku 2020” wśród trzech najważniejszych celów wymieniono rozwój turystyki, rekreacji i ochrony dziedzictwa kulturowego. Ochrona dziedzictwa kulturowego wpisuje się w wizję regionu, zamkniętą w haśle „Blisko siebie – blisko Europy” oraz główny cel strategii, jakim jest „Nowoczesna gospodarka i wysoka jakość życia w atrakcyjnym środowisku”.

W strategii podkreślono, że „ważnym atutem regionu jest historycznie ukształtowana sieć osadnicza o charakterze policentrycznym”. Dolny Śląsk charakteryzuje się dużą liczbą miast, wysokim wskaźnikiem urbanizacji oraz proporcjonalnym udziałem ludności w małych, średnich i dużych jednostkach osadniczych. Wśród 91 miast regionu przewodnią rolę odgrywa Wrocław, a głównymi ośrodkami o znaczeniu regionalnym są: Jelenia Góra, Legnica i Wałbrzych. Sieć uzupełniają ośrodki subregionalne i powiatowe, takie jak: Lubin, Głogów, Świdnica, Kłodzko, Bolesławiec czy Polkowice oraz wiele mniejszych jednostek miejskich oraz wiejskich regionu. Dolny Śląsk dysponuje też wszechstronnym potencjałem turystycznym. Decydują o tym walory kulturowe (zwłaszcza zasoby dziedzictwa materialnego), krajobrazowe i przyrodnicze. Pod względem liczby zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, województwo dolnośląskie zajmuje pierwszą pozycję w Polsce (ponad 83 tys. obiektów zabytkowych). Wśród nich są zabytki najwyższej klasy, pamiątki historyczne i zespoły zabytkowe o znaczeniu krajowym i europejskim, co podkreśla się jako mocną stronę regionu. Wśród słabych stron wskazuje się natomiast degradację krajobrazu wsi i małych miast przez chaotyczną suburbanizację oraz niezadowalający stan zachowania wielu obiektów zabytkowych, w tym zwłaszcza architektury rezydencjonalnej.

Szanse dla zrównoważonego rozwoju Dolnego Śląska postrzega się w kontynuacji procesów odnowy wielu obiektów zabytkowych, w tym rezydencjonalnych; rewitalizacji zespołów staromiejskich i uzdrowiskowych oraz w dążeniach do uporządkowania systemu planowania przestrzennego na poziomie regionalnym i lokalnym.

Wśród zagrożeń dziedzictwa wskazuje się między innymi na:

- niewystarczający poziom środków na rewitalizację, renowację, rekultywację środowiska,
- brak sprzyjających regulacji dla funkcjonowania i rozbudowy obszarów chronionych,
- brak skutecznych rozwiązań kompensacyjnych na obszarach chronionych dla aktywności gospodarczej.

W strategii wymienione zostały obszary strategicznej interwencji (OSI) w województwie dolnośląskim:

1. Wrocławski Obszar Metropolitalny,
2. Legnicko-Głogowski Okręg Przemysłowy,
3. Ziemia kłodzka,
4. Ziemia dzierzoniowska,
5. Aglomeracja wałbrzyska – obszar objęty modelowym porozumieniem samorządów lokalnych,
6. Aglomeracja jeleniogórska,
7. Worek turoszowski,
8. Kraina Baryczy i Wzgórz Trzebnickich – północne tereny województwa, związane z Doliną Baryczy,
9. Obszar transgraniczny – tereny leżące wzdłuż zachodniej i południowej granicy regionu,
10. Autostrada Nowej Gospodarki – pasmo logistyczne obejmujące obszary w zasięgu oddziaływania istniejących i planowanych autostrad i dróg ekspresowych,
11. Obszar rolniczy,
12. Dolina Odry – tereny położone nad rzeką Odrą.

Warto zwrócić także uwagę na „**Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego**”, w którym dziedzictwo kulturowe i opieka nad nim wiązana jest przede wszystkim z funkcjami turystycznymi. W tym kontekście w planie postulowano między innymi konieczność analiz i waloryzacji zasobów oraz wartości przestrzeni w rejonie potencjalnych oddziaływań planowanych inwestycji, w tym identyfikację elementów i cech najwartościowszych, najbardziej unikatowych oraz podatnych na zakłócenia.

Z zarządzaniem przestrzenią publiczną wiąże się także opracowywana przez Instytut Rozwoju Terytorialnego we Wrocławiu „**Polityka krajobrazowa dla Dolnego Śląska**”. Jej założenia zostały przyjęte uchwałą nr 5983/IV/14 Zarządu Województwa Dolnośląskiego z dnia 8 lipca 2014 roku, co umożliwiło przejście do drugiego etapu prac nad polityką krajobrazową regionu, która stanowi istotny element Regionalnej strategii klimatycznej dla województwa dolnośląskiego.

Obraz strategicznych celów województwa dopełnia „**Regionalny program operacyjny na lata 2014-2020**”. W priorytecie Inwestycyjnym 9.2. jest mowa o rewitalizacji obszarów zdegradowanych, w czym mieszczą się „kompleksowe działania obejmujące modernizację i adaptację istniejących budynków do funkcji społecznych, kulturalnych i edukacyjnych, zagospodarowanie przestrzeni publicznych”. Planowane wsparcie „będzie obejmować również działania dotyczące kompleksowej rewitalizacji społecznej, fizycznej, gospodarczej, środowiskowej oraz przestrzennej miejscowości uzdrowiskowych”.

Podsumowując, podkreślić należy, że dziedzictwo kulturowe, dobra kultury dawnej są w strategiach krajowych i regionalnych postrzegane przede wszystkim w kontekście wzmacniania rozwoju kapitału ludzkiego. Służyć temu ma kształtowanie społeczeństwa opartego na wiedzy, a ważnym czynnikiem tego typu działań jest cyfryzacja dóbr kultury i informacji o nich oraz ułatwienie dostępu do tego typu danych możliwie szerokim grupom zainteresowanych. Poprawa stanu świadomości dotycząca dziedzictwa kulturowego powinna w założeniu przyczynić się do lepszego wykorzystania potencjału ekonomicznego zawartego w dziedzictwie

kulturowym, zwłaszcza dzięki rozwojowi usług związanych z turystyką i rekreacją. Zwraca się też szczególną uwagę na rewitalizację i rozwój miejscowości uzdrowiskowych, w których walory kulturowe łączą się z innymi aspektami społecznymi (rekreacja, ochrona zdrowia).

1.2.5. Powiatowe i gminne programy opieki nad zabytkami na Dolnym Śląsku oraz akty prawa miejscowego

Programy opieki nad zabytkami są przyjmowane przez samorzady wszystkich trzech poziomów (gminy, powiaty, województwa). Zamysłem ustawodawcy było, by dokumenty te stanowiły podstawę kreowania spójnej polityki w zakresie ochrony zabytków na określonym terenie. Ustawa z 2003 roku nakłada na samorzady terytorialne obowiązek tworzenia programów opieki nad zabytkami. Procentowy udział gmin, w których uchwalano gminne programy opieki nad zabytkami rósł od 7,8% całkowitej liczby gmin w 2008 roku, poprzez 15,5% w 2010 roku do 19,6% w 2012 roku.¹⁰ Proces konstruowania powiatowych programów opieki jest jeszcze mniej zaawansowany niż na poziomie gmin. Najszybciej przebiega opracowywanie programów na poziomie województw, w większości z nich obowiązują już kolejne edycje dokumentów.

W województwie dolnośląskim programy opieki ma około 10% powiatów oraz 15% gmin. Pozostałe, mimo braku dokumentów zwartych w postaci gminnych lub powiatowych programów opieki nad zabytkami, asygnują ze swoich budżetów środki na dotacje celowe, a zasady udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków są zawarte w przyjętych przez rady dokumentach. Nieliczne gminy chronią dziedzictwo kulturowe przez tworzenie na swoim terenie parku kulturowego w celu zachowania przestrzeni o wyróżniającej się krajobrazowo wartości, przy czym na terenie parku nie muszą znajdować się nieruchomości zabytkowe.

¹⁰ Krajowy program opieki nad zabytkami na lata 2013–2016. Projekt., wrzesień 2013 r. Źródło: http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/ogloszenia/2013/20130920Krajowy_program.pdf [dostęp: 13 sierpnia 2014].

2. Zasoby dziedzictwa kulturowego województwa dolnośląskiego

2.1. Wprowadzenie

Teren obecnego województwa dolnośląskiego stanowi część większego obszaru, jakim jest historyczny Śląsk. Obejmuje też fragment Górnych Łużyc i ziemię kłodzką. Jest to teren, który na przestrzeni wieków był regionem pogranicza etnicznego, religijnego, kulturowego, ale przede wszystkim politycznego. To historycznie uwarunkowane położenie, między wschodem a zachodem Europy, decydowało znacząco o kształtowaniu się zachowanego do dziś dziedzictwa kulturowego. Dzieje tych ziem związane są ściśle ze zmiennością władzy¹¹, co przekłada się na bardzo bogaty i niezwykle różnorodny zasób dziedzictwa. Dolny Śląsk na tle innych regionów Polski obfituje w największą liczbę zabytków, często o wysokiej, europejskiej randze artystycznej i historycznej.

Charakter Śląska kształtował się przez setki lat w ramach różnych struktur państwowych. Pod koniec X wieku wszedł on w skład monarchii piastowskiej, która uległa podziałowi w połowie XII wieku na mniejsze dzielnice, co szczególnie widoczne było właśnie na tym terenie. Dwa wieki później książęta śląscy podporządkowali się władcom czeskim, dlatego Śląsk znalazł się w nowej orbicie politycznej. Jego związek z Koroną Czeską utrzymał się do 1742 r., która znalazła się po 1526 r. we władaniu Habsburgów. W 1740 r. król Prus Fryderyk II wykorzystał osłabienie tej dynastii i zbrojnie przyłączył Śląsk do monarchii pruskiej, która w 1871 r. doprowadziła do zjednoczenia Niemiec. Wraz z zakończeniem II wojny światowej, na mocy postanowień konferencji w Poczdamie, Dolny Śląsk został przekazany Polsce. Za skomplikowaną historią, przynależnością do Piastów, Luksemburgów, Jagiellonów, Habsburgów i Hohenzollernów, stały różne wpływy artystyczne, a także religijne, które kształtowały oblicze kulturowe tego rejonu. Po II wojnie światowej nastąpiła niemal całkowita wymiana ludności – w miejsce niemieckich mieszkańców

11 Szerzej: *Historia Śląska*, red. M. Czaplinski, Wrocław 2007; *Śląsk: monografia historyczna*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 2006.

napłynęli Polacy. Przybyli z różnych stron: z centralnej Polski, wschodnich rubieży II Rzeczypospolitej, pobliskiej Wielkopolski, ale też z Rumunii, Jugosławii, Francji, Belgii i Niemiec. Przyjechali z różnym bagażem doświadczeń i tradycji, powoli adaptując się w nowej, obcej dla większości z nich, przestrzeni kulturowej regionu. Wspomniane zmiany utrudniały przejście zastanego dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska, które długo postrzegano jako niechcianą spuściznę po Niemcach. Takie nastawienie na szczęście zmienia się.

Wśród znajdujących się na terenie Polski 58 zabytkowych zespołów o szczególnej pomnikowej wartości historycznej, na Dolny Śląsk przypada dziewięć, co stanowi w przybliżeniu jedną siódmą pomników historii RP w kraju. Lista ta powinna być uzupełniona o kolejne zabytki ważne dla historii Śląska

Lata zaniedbań i popełniane w tym czasie błędy przyniosły znaczący ubytek substancji zabytkowej i historycznej regionu, w części nieodwracalny. Stan zachowania poszczególnych grup zabytków i potrzeby konserwatorskie należy uznać za zróżnicowane. W najlepszej kondycji są zabytki użyteczności publicznej, z wyjątkiem dworców, oraz architektura sakralna, przede wszystkim wyznania katolickiego, w tym dawne kościoły ewangelickie zaadaptowane do nowego obrządku. Najgorzej wygląda sytuacja architektury rezydencjonalnej, opuszczonej przez dawnych użytkowników, zarówno w 1945, jak i po 1989 roku. Brakuje nadto koncepcji rewitalizacji dziedzictwa przemysłowego i technicznego regionu, w niewystarczającym stopniu eksponuje się też obiekty historyczne i militarne, które dokumentują bogate dzieje gospodarcze i wojenne Dolnego Śląska. W wyniku wojennych zniszczeń, powojennych uzupełnień i ingerencji naruszono układy przestrzenne miejscowości, które częściowo utraciły pierwotny układ urbanistyczny lub ruralistyczny.

2.2. Zabytki województwa dolnośląskiego a formy i zakres ich ochrony

2.2.1. Krajowa ewidencja zabytków

Ewidencja to uporządkowany zbiór opracowań wykonanych według – z założenia – jednolitych wzorów, zawierających podstawowe informacje o obiektach zabytkowych, takie jak: dane administracyjne i adresowe, rys historyczny, opis obiektu, fotografie i plany. Ewidencja obejmuje pojedyncze obiekty architektoniczne, zespoły budowlane (np. folwarki), urbanistyczne i ruralistyczne, stanowiska archeologiczne oraz zabytkowe parki i cmentarze. Ewidencja zabytków ruchomych ujmuje obiekty niebędące częścią kolekcji; tworzona jest także ewidencja zabytków techniki.

Celem ewidencji zabytków jest „rozpoznanie obiektów zabytkowych w terenie i ich udokumentowanie, zebranie i opracowanie podstawowych informacji merytorycznych o nich, zebranie informacji administracyjno-adresowych, tworzenie opracowań dla obiektów zagrożonych rozbiórką, destrukcją lub gruntowną przebudową, monitoring zasobu zabytkowego”¹².

Tworzenie ewidencji zabytków jest ustawowym obowiązkiem wojewódzkich urzędów ochrony zabytków i gmin. Krajowa ewidencja zabytków zarchiwizowana jest w Narodowym Instytucie Dziedzictwa; ujęte tam obiekty częściowo pokrywają się z tymi wpisanymi do rejestru zabytków.

Narodowy Instytut Dziedzictwa podaje do wiadomości publicznej dane liczbowe dla obiektów ujętych w ewidencji w skali kraju (do końca 2012 r. było to 832 451 obiektów¹³) wraz przyrostem w poszczególnych latach lub półroczach (np. w pierwszym półroczu 2014 roku przyjęto 191 nowych kart architektury i budownictwa, 11 ewidencji parków i ogrodów, 5 kart cmentarzy, 2698 kart obiektów sztuki i rzemiosła artystycznego i 936 kart zabytków techniki¹⁴).

12 http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Ewidencja_zabytkow/ [dostęp: 13 sierpnia 2014].

13 Za: *Spoleczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego...*, s. 25.

14 Sprawozdanie z działalności Narodowego Instytutu Dziedzictwa za I półrocze 2014 roku, http://www.nid.pl/pl/O_NID/Sprawozdania/SPAWOZDANIE%20NID%20ZA%20I%20P%20C3%93%20C5%81ROCC3%93%20ZE%202014r..pdf, s. 3.

Tabela 3. Zabytki nieruchome w dokumentacji ewidencyjnej w zbiorach Narodowego Instytutu Dziedzictwa (stan na 31.03.2014)¹⁵

Dokument	Dolny Śląsk	Polska
Karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa	12 021	147 369
Ewidencje parków	1 252	9 024
Karty ewidencyjne cmentarzy	2 049	25 525
Łącznie	15 429	183 192
Teczki urbanistyczne	107	1 274
Karty adresowe	7 640	649 127

Zabytki ruchome sztuki i rzemiosła artystycznego w dokumentacji ewidencyjnej w zbiorach Narodowego Instytutu Dziedzictwa (stan na 31.03.2014): województwo dolnośląskie – 63 634, Polska – 383 593¹⁶.

Zabytki techniki w dokumentacji ewidencyjnej w zbiorach Narodowego Instytutu Dziedzictwa (stan na 31.03.2014): województwo dolnośląskie – 1107, Polska – 11 236¹⁷.

Wyraźnie zauważalny jest ciągły przyrost dokumentacji, przy równoczesnej krytyce formatu opisu, nieprecyzyjnego i niedostosowanego do współczesnych standardów oraz nieprzekładalnego na format cyfrowy. Jednocześnie część dokumentacji zyskuje walor wyłącznie archiwalny, gdyż wartości zabytkowe zmniejszają się lub zostają utracone wraz z całkowitym zniszczeniem zabytku oraz są podważone wskutek nowych ustaleń naukowych.

Z rachunku wynika, że liczba kart ewidencyjnych dla obiektów województwa dolnośląskiego jest mniej więcej proporcjonalna w skali 16 województw. Jednak biorąc pod uwagę to, że Dolnośląskie jest regionem o szczególnie wielu obiektach zabytkowych, odnotować można braki w zakresie liczby opracowanej do tej pory

¹⁵ Za: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Ewidencja_zabytkow/ [dostęp: 13 sierpnia 2014].

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

dokumentacji. Także praktyka konserwatorska i badawcza wykazuje, jak wiele obiektów na terenie województwa nie ma jeszcze tej formy dokumentacji, która zawsze stanowi zarówno podstawę wszelkich dalszych działań z zakresu ochrony i opieki nad zabytkiem, jak i badań naukowych.

W ostatnich latach wiele kontrowersji budzi przede wszystkim gminna ewidencja zabytków (GEZ), która jest częścią ewidencji krajowej. Tworzona jest na mocy art. 4 Ustawy z dnia 17 września 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (DzU z 2003 r., nr 162, poz. 1568) przez samorząd lokalny. Po nowelizacji ustawy z 5 czerwca 2010 roku oraz wydaniu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (DzU 2011, nr 113, poz. 661), gminna ewidencja zabytków stała się źródłem prawa miejscowego dla miejscowych planów zagospodarowania i wydawania decyzji administracyjnych, wprowadzając w zasadzie nową formę ochrony zabytków przez uwzględnienie ochrony dla zabytku nieruchomego figurującego w gminnej ewidencji zabytków, także w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy oraz decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej.

Mimo ustawowego obowiązku i wytycznych dla tworzenia GEZ, opracowanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, wydaje się, że nadzór nad tworzeniem GEZ powinien należeć do priorytetów władz lokalnych, ponieważ praktyka dowodzi, iż nie zawsze wymóg ten jest spełniany. Wydaje się też istotne, opracowanie metod i narzędzi służących informowaniu właścicieli i administratorów zabytków o ujęciu nieruchomości w GEZ – wpis do ewidencji nie wymaga bowiem decyzji administracyjnej i przepisy prawa nie przewidują obowiązku informowania właścicieli i posiadaczy zabytków o ujęciu go w GEZ, co prowadzi do nieporozumień i napięć – oraz ogólnodostępny, podany do publicznej wiadomości system informowania o GEZ w poszczególnych gminach.

2.2.2. Rejestr zabytków

Podstawową formą ochrony zabytków w Polsce, wynikającą z zapisów ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, jest rejestr zabytków¹⁸. Odrębne księgi rejestru zabytków prowadzone są w trzech kategoriach:

A – zabytek nieruchomy,

B – zabytek ruchomy,

C – zabytek archeologiczny.

Do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być też wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru zabytków, a także jego nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna (art. 8, 9 pkt 1, 2)¹⁹.

Na terenie województwa dolnośląskiego znajduje się najwięcej obiektów nieruchomych i ruchomych wpisanych do rejestru w skali całego kraju, co – nawet przy uwzględnieniu tego, że rejestr nie oddaje w pełni stanu substancji zabytkowej na danym terenie – pozwala wyrazić opinię, że województwo dolnośląskie jest regionem o największym zagęszczeniu zabytków w Polsce. Wiele kolejnych obiektów, zwłaszcza gospodarczych czy przemysłowych i o „nowszej” metryce, powinno być do rejestru wpisanych.

18 Zob. http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/ [dostęp: 13 sierpnia 2014].

19 http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/ [dostęp: 13 sierpnia 2014].

Rejestr zabytków A

Tabela 4. Typy obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

(stan 30.06.2014 r.)

Obiekty	Województwo dolnośląskie	Polska
urbanistyczne	139	1 068
sakralne	1 438	12 635
obronne	111	1 047
publiczne	632	4 499
zamkowe	99	416
rezydencjonalne	676	4 823
zieleni	852	7 268
folwarczne	829	5 248
gospodarcze	207	2 214
mieszkalne	2 190	18 272
przemysłowe	359	2 324
cementarne	337	4 564
inne	408	3 406
ogółem	8 277	67 784

Liczba 8 277 zabytków dolnośląskich w rejestrze stanowi ok. 12% zabytków wpisanych do rejestru w Polsce ogółem i jest to najwięcej ze wszystkich województw (drugie w kolejności jest województwo wielkopolskie – 7 077, trzecie – mazowieckie – 6 760).

Tabela 5. Liczba obiektów ruchomych ogółem (w Polsce) wpisanych do rejestru zabytków z podziałem na typy (stan 31.03.2014)

Decyzje	Województwo dolnośląskie	Polska
Liczba decyzji	2 335	14 628
Liczba obiektów	35 403	241 828
Wyposażenie świątyń	31 208	175 722
Kolekcje	392	48 456
Inne	3 803	17 650

35 403 obiekty z terenu województwa dolnośląskiego wpisane do rejestru B stanowią 14,6 % zabytków tej kategorii wpisanych z całego kraju.

Narodowy Instytut Dziedzictwa udostępnia online listy obiektów wpisanych do rejestru w poszczególnych województwach²⁰ oraz, podobnie jak w wypadku ewidencji, informacje o ilości nowych wpisów. Narodowy Instytut Dziedzictwa kontynuuje rozpoczęty w 2008 roku projekt terenowej weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych i archeologicznych. Odnotowane są m.in. obiekty wpisane do rejestru, a już nieistniejące, przeniesione do skansenów i wciągnięte w inwentarze muzealne oraz takie, które w wyniku rozmaitych przekształceń utraciły wartości, ze względu na które zostały do rejestru zabytków wpisane. Oddział Terenowy Narodowego Instytutu Dziedzictwa we Wrocławiu prowadzi tę weryfikację od roku 2010. Dotychczas zweryfikowanych zostało w terenie blisko 8 000 obiektów architektury i urbanistyki. Według wstępnych danych udostępnionych przez Oddział: obiekty nieistniejące stanowią 1,5% zweryfikowanych w terenie obiektów zabytkowych, obiekty niezidentyfikowane – 0,2%, obiekty o utraconych wartościach zabytkowych – 0,5%, obiekty zagrożone, które nie utraciły wartości zabytkowych – 7%. Ponadto zidentyfikowano pięć obiektów przeniesionych do skansenów z terenu powiatu kłodzkiego oraz jeden translokowany z powiatu zgorzeleckiego. Stanowiące wśród

20 http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/ [dostęp: 13 sierpnia 2014].

wymienionych najliczniejszą grupę obiekty zagrożone to głównie zabytki związane z dawnymi zespołami rezydencjonalnymi i folwarcznymi. Według oceny Narodowego Instytutu Dziedzictwa, przyczyną ich zagrożenia jest przede wszystkim przerwanie po roku 1945 ciągłości funkcji, jaką obiekty te pełniły w przeszłości, i niewłaściwe użytkowanie lub brak użytkownika. Innymi obiektami, które wyróżniają się wśród zagrożonych, są zabytki sakralne, zwłaszcza opustoszałe dawne kościoły ewangelickie. Najwięcej obiektów uznanych za zagrożone znajduje się na terenie powiatów: dzierzoniowskiego, głogowskiego, górowskiego, jeleniogórskiego, kłodzkiego, lubińskiego, oleśnickiego, polkowickiego, średzkiego i wałbrzyskiego. Obiekty nieistniejące to przede wszystkim zabytki związane z dawnymi zespołami rezydencjonalnymi i folwarcznymi oraz zabudowa miejska. Są to najczęściej budowle wpisane do rejestru w latach 50. i 60. ubiegłego wieku i wkrótce potem rozebrane ze względu na zły stan zachowania, bez wcześniejszego skreślenia z rejestru.

Warto podkreślić, że już od lat trwa dyskusja nad oceną stanu rejestru zabytków w Polsce²¹. Z jednej strony jest on najważniejszym, a w wielu wypadkach jedynym narzędziem kształtowania polityki konserwatorskiej, z drugiej zaś poddawany krytyce jest jego charakter, reprezentatywność oraz to, czy rzeczywiście jest w sposób planowy kształtowany i jakie przybiera formy. Przede wszystkim istnieją istotne rozbieżności między liczbą decyzji o wpisie a liczbą obiektów podlegających ochronie, ponieważ powszechne jest wpisywanie do rejestru wielu obiektów na podstawie jednej decyzji administracyjnej. Dlatego już na poziomie weryfikacji liczbowo-statystycznej dochodzi do nieścisłości czy przekłamań. Także nieprecyzyjne lub lakoniczne opisy wartości zabytkowej mogą uniemożliwiać właściwe określenie zakresu i charakteru planowanych działań konserwatorskich. Przede wszystkim jednak niepełna jest zawartość zbioru, a określone ogólną definicją kryteria oceny historycznej, naukowej lub artystycznej często stosowane dowolnie;

21 Zob. m.in. M. Gawlicki, *Rejestr zabytków w praktyce ochrony konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków” 2 (2008), s. 55–82; B. Szymgin, *System ochrony zabytków w Polsce – próba diagnozy*, [w:] *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje*, Warszawa–Lublin 2011, s. 7–15.

o wpisach decyduje też bieżąca praktyka i doraźne potrzeby ochrony.

Istotnym problemem, zarówno w skali kraju, jak i województw, jest też brak upublicznionej bazy danych obiektów ujętych w ewidencji i/lub wpisanych do rejestru, przygotowanej według uznanych i stosowanych na świecie standardów metadanych oraz z odpowiednimi narzędziami wyszukiwania. Podejmowane na tym obszarze działania na szczeblu centralnym wciąż nie przyniosły oczekiwanego rezultatu, a efektem tego jest rozproszenie środków na „pozorną” digitalizację na szczeblu lokalnym, polegająca np. na skanowaniu kart ewidencyjnych czy tworzeniu tabel w arkuszach kalkulacyjnych. Być może jednak sytuacja ulegnie zmianie: obecnie w Narodowym Instytucie Dziedzictwa trwają prace nad Portalem Mapowym – ogólnopolską, geoprzestrzenną bazą danych o zabytkach²², tamże powołane zostało Centrum Kompetencji w zakresie digitalizacji zabytków i muzealiów, w ramach wieloletniego programu rządowego WPR „KULTURA+”. Obecnie Narodowy Instytut Dziedzictwa realizuje zadania z obszaru digitalizacji i inwentaryzacji zabytków metodami cyfrowymi w zakresie: budowy infrastruktury technicznej służącej do digitalizacji, przechowywania i udostępniania zasobów cyfrowych (serwery, macierze dyskowe, biblioteki taśmowe itp.), tworzenia i udostępniania za pośrednictwem Internetu cyfrowych wizerunków najcenniejszych lub najbardziej zagrożonych zabytków (w postaci skanów 3D, modeli trójwymiarowych zabytków, filmów i zdjęć). W tym kontekście warto przypomnieć, że Wrocław z marką „Cyfrowych spotkań z zabytkami”²³ – cyklem konferencji i wydawnictw oraz utworzonym w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego Tezaurusem Dziedzictwa Kulturowego²⁴ stanowi wsparcie kompetencyjne już od 2007 roku. Wykorzystanie tego potencjału możliwe byłoby zarówno na skalę województwa, jak i ogólnopolską.

22 Zob.

http://www.nid.pl/pl/O_NID/Sprawozdania/SPAWOZDANIE%20NID%20ZA%20I%20P%C3%93%C5%81ROCE%202014r..pdf, s. 4-5 [dostęp: 13 sierpnia 2014].

23 http://www.historiasztuki.uni.wroc.pl/konferencje/2014_cyfrowe.html [dostęp: 13 sierpnia 2014].

24 <http://www.historiasztuki.uni.wroc.pl/tezaurus.html> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

2.2.3. Pomniki historii Rzeczypospolitej Polskiej

Pomniki historii Rzeczypospolitej Polskiej są jedną z form ochrony zabytków określoną w ustawie z 2003 roku, a status taki w drodze rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej uzyskują obiekty o szczególnym znaczeniu dla kultury naszego kraju. Odpowiednią procedurę przeszło dotychczas 58 zabytków, z czego dziewięć znajduje się w województwie dolnośląskim²⁵. Pomnikami historii RP zostały: młyn papierniczy w Dusznikach-Zdroju (2011) roku, pałace i parki krajobrazowe Kotliny Jeleniogórskiej (2011), zespół dawnego opactwa cystersów w Krzeszowie (2004), pobenedyktynski zespół klasztorny w Legnickim Polu (2004), nowożytna twierdza pruska w Srebrnej Górze (2004), gotycki kościół św. św. Apostołów Piotra i Pawła w Strzegomiu (2012), Hala Stulecia we Wrocławiu (2005) i historyczne centrum Wrocławia (1994). W lipcu 2014 roku prezydent RP podpisał rozporządzenie, na którego mocy status ten otrzymał zespół dawnego opactwa Cysterek w Trzebnicy.

Liczba potencjalnych kandydatur z Dolnego Śląska jest długa (m.in. znajduje się na niej zespół pocysterski w Lubiążu i zespół pałacowy w Książu). Ich wyróżnienie wpisem na listę Pomników historii RP pozwoli wzmocnić przekaz o wybitnych walorach kulturowych – zarazem turystycznych – regionu, powinno też przynieść dalsze skutki. Zakłada się, że lista ta zostanie w przyszłości ograniczona, a wpisanie na nią będzie miało coraz większe znaczenie, w tym przy finansowaniu ze środków publicznych. Jest też warunkiem koniecznym w staraniach o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Wspomniane obiekty, poza wpisanym już na listę dusznickim młynem papierniczym, nie pozostają bezpośrednio w gestii organów samorządu dolnośląskiego, niemniej stanowią ważny składnik jego działań w zakresie opieki nad dziedzictwem kulturowym regionu.

25 http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Pomniki_historii/; [dostęp: 13 sierpnia 2014]
<http://www.prezydent.pl/aktualnosc/pomniki-historii/obiekty-wpisane-na-liste-pomnikow-historii/> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

2.2.4. Parki kulturowe

Jedną z form ochrony zabytków jest park kulturowy, którego idea uwzględnia postulat obszarowej ochrony zabytku w jego kulturowym otoczeniu, co odpowiada współczesnym założeniom ochrony krajobrazu kulturowego. Wśród 24 parków kulturowych w Polsce (stan na 2013 r.)²⁶, trzy znajdują się w województwie dolnośląskim, w tym: pierwszy w kraju Forteczny Park Kulturowy w Srebrnej Górze (2002 r.), Forteczny Park Kulturowy Twierdza Kłodzka (2005 r.) i Park Kulturowy Kotliny Jeleniogórskiej (2009 r.). Dwa pierwsze służą zachowaniu dużych, nowożytnych kompleksów fortecznych wpisanych w górską przestrzeń, trzeci – ochronie otoczenia wyjątkowego zespołu pałaców i zamków na przedpolu Karkonoszy. W 2014 roku powołany został kolejny – Wrocławski Park Kulturowy, który ma pomóc w uporządkowaniu przestrzeni w zabytkowym centrum miasta. Nowa inicjatywa daje nadzieję na renesans idei parków kulturowych, sprawdzenia nowej formuły ochrony krajobrazu kulturowego w przypadku tkanki miejskiej.

Ustawodawca dał samorządom gminnym możliwość powołania parku kulturowego, zarazem przeniósł na nie całą odpowiedzialność za działania w tym zakresie. W swych założeniach parki kulturowe nie przypominają zatem modelu parków krajobrazowych, stając się z natury narzędziami prawnymi, bez osobnych finansów i struktur powołanych do sprawnego nimi kierowania. Zaciążyło to najpewniej na ograniczonym zainteresowaniu samorządów lokalnych nową formą ochrony przestrzeni kulturowej. Parki kulturowe nie ułatwiają wprowadzenia aktywnego zarządzania dziedzictwem kulturowym, mogą się za to sprawdzić w wypadku pasywnej formy ochrony historycznie ukształtowanych przestrzeni. Poza uchwaleniem planu ochrony parku i miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, okazały się one pomocne też w staraniach o uzyskanie statusu Pomnika Historii RP (Srebrna Góra i Kotlina Jeleniogórska) czy w działaniach promocyjnych. Wydaje się, że rola parków kulturowych powinna wzrastać, łączą one bowiem różne elementy dbałości o dziedzictwo kulturowe.

26 http://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zaradcow/dla-samorzadow/parki-kulturowe/ [dostęp: 13 sierpnia 2014].

Wypada przy okazji zauważyć, że z podobnych założeń – połączenia ochrony wartości przyrodniczych, historycznych i kulturowych regionu – wyrasta koncepcja ekomuzeum. Rozwija się ona oddolnie w wybranych społecznościach lokalnych, którym zależy na zachowaniu dziedzictwa i wykorzystaniu go w rozwoju (promocji) miejscowości. W województwie dolnośląskim pojawiło się kilkanaście inicjatyw ekomuzealnych i ekomuzeów²⁷, ale tylko część z nich zdołała rozwinąć działalność.

2.2.5. Lista światowego dziedzictwa UNESCO

Nie jest to wprawdzie wyrażone w ustawach, niemniej przyjmuje się, że obiekty wpisane na Listę światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego UNESCO (podobnie na prezydencką listę Pomników Historii RP) tworzą elitarną grupę najcenniejszych zabytków kraju. Nie przekłada się to na odrębny system zarządzania nimi, nadzorowania i finansowania. Można tu mówić przede wszystkim o wymiarze prestiżowym, wizerunkowym i promocyjnym, co decyduje o podejmowaniu starań w tym względzie przez gestorów kolejnych zabytków.

Na Listę światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego UNESCO wpisano dotychczas 14 kompleksów z Polski, w tym dwa z województwa dolnośląskiego²⁸. W 2001 roku objęto jednym wpisem Kościoły Pokoju w Jaworze i Świdnicy, największe w Europie budowle sakralne o konstrukcji szkieletowej wzniesione przez protestantów w XVII wieku, a w 2006 roku Halę Stulecia we Wrocławiu, żelbetonową konstrukcję zbudowaną w latach 1911–1913 przez architekta Maksa Berga, która odegrała ważną rolę w projektowaniu dużych konstrukcji zbrojonych. Oba wyróżnione zespoły dolnośląskie nie są zagrożone, jednak Kościoły Pokoju – szczególnie ich wnętrza – wymagają dalszych nakładów finansowych, by mogły w pełni odzyskać dawny blask, a także – ze względu na technikę i materiał wykonania – stałego monitorowania i bieżącej konserwacji.

Szczególny zasób kulturowy regionu pozwala założyć wpis na Listę

27 <http://www.ekomuzea.eko.org.pl/index.php/pl/article/Ekomuzea%20dolnoslaskie> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

28 <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/polskie-objekty/>;
<http://whc.unesco.org/en/statesparties/pl> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

światowego dziedzictwa UNESCO kolejnych obiektów dolnośląskich, co wymaga jednak współpracy różnych podmiotów. W pierwszej kolejności powinno się zwrócić uwagę na zabytki uznane za Pomniki Historii RP. Powoływanie się na ich europejską czy światową wartość nie tylko wydaje się zasadne merytoryczne, ale też ważne w wymiarze praktycznym. Ze względu na różnorodne komponenty narodowe, dziedzictwo Dolnego Śląska – mimo jego ilościowego i jakościowego ciężaru – nie dość jeszcze doceniane jest w kraju. Międzynarodowe „certyfikaty” stanowiłyby tym samym strategiczne narzędzie promocji dziedzictwa kulturowego regionu. Biorąc to pod uwagę, niepokoi brak zabytkowych kompleksów z województwa dolnośląskiego na oficjalnej liście obiektów zgłoszonych na wspomnianą listę. Wyjątkiem jest zgłoszenie Księgi Henrykowskiej na Listę Pamięć Świata UNESCO.

2.3. Zabytki nieruchome

2.3.1. Zespoły urbanistyczne i ruralistyczne

Stan sieci osadniczej jest wynikiem wielu uwarunkowań geopolitycznych, historycznych i współczesnych wymagań natury ekonomicznej, co powodowało, zarówno w przeszłości, jak i obecnie, różnorodne zmiany w jej układach przestrzennych. Obszar Śląska jest zróżnicowany geograficznie i przyrodniczo. W większości należy do dwóch wielkich regionów geograficznych: Sudetów i ich Przedgórze oraz Niziny Śląskiej. Jego środkową część zajmuje Nizina Śląska z główną jej osią, którą tworzy dolina Odry i Nizina Śląsko-Łużycka, oddzielone od siebie Doliną Kaczawy. Podział na regiony geograficzne łączy się z jakością gleb (klasami bonitacyjnymi) w nich występującymi, co bezpośrednio przekłada się na układy przestrzenne i sposób zabudowy poszczególnych wsi, a także ich architekturę.

Duża atrakcyjność ziem Śląska powodowała, że ludzie osiedlali się tutaj już w czasach przedhistorycznych, o czym świadczą liczne stanowiska archeologiczne. Obecna sieć osadnicza województwa dolnośląskiego kształtowała się w okresie od XI do połowy XIV wieku. Zasadnicza struktura osad miejskich i wiejskich wytworzyła się do połowy XIV wieku. W okresie późniejszym podlegała ona jedynie

nieznacznym uzupełnieniem z wyjątkiem górskiego obszaru Sudetów, gdzie w XVI wieku powstało wiele nowych wsi.

Powstawanie lokacji miejskich było uwarunkowane przebiegiem dróg handlowych. Głównym szlakiem przebiegającym przez Śląsk była *Via Regia*, łącząca Małopolskę i Ruś z zachodnią Europą. Kolejny ważny szlak łączył Śląsk z Marchią Brandenburską. Istotna była także droga południkowa pokrywająca się z trasą dawnego szlaku bursztynowego. Geneza miast średniowiecznych na Śląsku pozostaje jednak sporna, nie można bowiem stwierdzić bezpośredniej zależności między tymi układami a tworzeniem się tu miast lokacyjnych²⁹. Osnową śląskiej sieci miejskiej była raczej sieć grodów kasztelańskich, początki mniejszych ośrodków miejskich wiązać można natomiast z procesem wzrostu zamożności wsi. Procesy miastotwórcze wynikają ponadto z potrzeb handlowo-transportowych.

Na terenie województwa znajduje się miasto wydzielone Wrocław, stolica tego regionu, trzy miasta na prawach powiatu: Jelenia Góra, Wałbrzych i Legnica oraz 87 miast. Najwięcej jednostek miejskich występuje w podregionie wałbrzyskim³⁰ (w południowo-wschodniej części województwa 31 miast), jest to też rejon najbardziej zaludniony w województwie – 163 osoby na km² (przy 146 osobach na km² dla województwa). Mniejszą liczbę miast ma podregion jeleniogórski – 29, w tym jedno miasto na prawach powiatu Jelenia Góra.

W województwie znajduje się 141 zespołów urbanistycznych ujętych w rejestrze zabytków, co daje temu regionowi drugie miejsce w Polsce po Wielkopolsce³¹. Większość śląskich ośrodków miejskich ma średniowieczną metrykę. Intensyfikacja rozwoju osadnictwa przypadła na Śląsku na wiek XIII, a istniejącym i nowo lokowanym osadom nadano nową formę prawną (prawo magdeburskie

29 R. Eysymontt, *Kod genetyczny miasta. Średniowieczne miasta lokacyjne Dolnego Śląska na tle urbanistyki europejskiej*, Wrocław 2009, s. 36.

30 W danych statystycznych województwo dolnośląskie zostało podzielone na 4 podregiony: jeleniogórski, legnicko-głogowski wałbrzyski, wrocławski i wydzielone miasto Wrocław, zgodnie z wcześniejszym podziałem na województwa.

31 Według tabeli obiektów nieruchomości wpisanych na podstawie danych NID (stan z 30.09.2013 r.). Problematyka urbanistyki Dolnego Śląska wraz z założeniami jej ochrony została bardzo szeroko przedstawiona przez Grzegorza Grajewskiego i Rafała Eysymontta w Programie opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego w latach 2007–2011, Wrocław 2007, s. 22–25.

i zmodyfikowana jego wersja – prawo średzkie). Obok fundacji książęcych miastotwórczą rolę odegrały fundacje kościelne. Ostatecznie do połowy XIV wieku wytworzyła się zasadnicza struktura osadnicza, poza górskim obszarem Sudetów, w którym procesy te przebiegały do XVI wieku. Można mówić o dużej różnorodności kształtów lokacji pierwszych miast na obszarze Śląska, które podzielono na: miasta o układzie wrzecionowatym (m.in. Środa Śląska, Świerzawa, Niemcza, Chojnów), łódeczkowatym (m.in. Milicz), krzyżowym (m.in. Oleśnica, Dzierżonów), zbliżonym do prostokąta (m.in. Głogów, Lubin)³². Podstawową cechą miast dolnośląskich jest ich geometrycznie wyznaczany plan, regularność rzutu, najczęściej zbliżonego do prostokątnego. Ich średniowieczny układ planistyczny i częściowo parcelacyjny mimo rozwoju i przekształceń pozostaje nadal czytelny. Do czasów współczesnych zachowały się fragmentarycznie miejskie mury obronne (m.in. w Bolesławcu, Bolkowie, Bierutowie, Bystrzycy Kłodzkiej, Dzierżonowie, Gryfowie Śląskim, Kłodzku, Niemczy, Nowogrodźcu, Jeleniej Górze, Lubomierz, Lwówku Śląskim, Wrocławiu, Oleśnicy, Oławie, Prochowicach, Radkowie, Strzelinie, Strzegomiu, Ścinawie, Lubiniu, Wińsku, Wołowie, Ząbkowicach Śląskich). W okresie baroku w układach urbanistycznych znaczącą rolę odegrała architektura zakonów kontreformacyjnych – w tym przede wszystkim jezuickiego, które idealnie wykorzystywały istniejącą tkankę miejską i dodatkowo ją wzbogacały o zespoły złożone z gimnazjum, klasztoru i samego kościoła (m.in. we Wrocławiu, Głogowie, Legnicy). W zakresie architektury miejskiej następowało często łączenie parceli w celu wznoszenia reprezentacyjnych pałaców miejskich. Bardzo często modernizowano stare siedziby bądź wznoszono nowe pałace związane z miasteczkami i wsiami.

Obszar obwiedzionych fortyfikacjami miast nie zmieniał się zasadniczo od 2. poł. XV wieku do początku wieku XIX. Począwszy od upadku Twierdzy Wrocław w 1807 roku i ogłoszonym po nim rozkazie zniesienia fortyfikacji, rozpoczyna się znaczny rozwój przestrzenny miasta, które pozbawiane umocnień rozrasta się o nowo

32 Typologia pierwszych lokacji na Śląsku została opracowana przez R. Eysymonta. R. Eysymontt, *Kod genetyczny miasta...*, s. 617–630.

przyłączane dawne osady. W pozostałych miastach takim przełomem stały podjęte w 1807 r. reformy Steina-Hardenberga, których skutkiem było prawne łączenie się miast z przedmieściami, likwidacja miast prywatnych, porządkowanie kwestii administracyjnych i prawno-przestrzennych. Kluczowa była nowa polityka celna, która likwidowała sztywną granicę miast, gdzie dawniej pobierano cła. To dla polityki fiskalnej utrzymywano średniowieczne umocnienia miast śląskich aż do XIX w.

W miastach będących stolicami prowincji i rejencji (Wrocław), lub tylko rejencji (Legnica), powstają gmachy urzędów, które potrzebowały nie tylko odpowiedniej oprawy architektonicznej, ale i przestrzennej, stanowiąc tym samym ważny element obrazu architektoniczno-urbanistycznego miast. W dobie największego przyrostu demograficznego śląskiej prowincji Wrocław staje się miejscem wznoszenia licznych kościołów oraz siedzib organizacji i zakładów kościelnych, pod których zabudowę przeznaczane są tereny znajdujące się wcześniej *fuori le mura*. Jednocześnie powstają liczne kościoły protestanckie i synagogi. Wszystkie te wspomniane *esemples*, stawiane często na zamknięciach osi widokowych, łączone są szerokimi - w stosunku do średniowiecznych czy nowożytnych - ulicami i organizującymi miejską przestrzeń placami. Około połowy XIX wieku wiele miast korzysta z doprowadzenia linii kolejowej, rozbudowując się w stronę wznoszonych zabudowań dworcowych. Silna jest również ekspansja terytorialna miast w drugiej poł. XIX wieku. Do Wrocławia w 1868 r. przyłączono Szczytniki, Gajowice, Dworek, Nową Wieś oraz Glinianki i Huby. Kolejnym, ważnym czynnikiem rozwoju jest przemysł, zagospodarowujący część przedmieść (np. we Wrocławiu Odrzańskie i Mikołajskie). Przejawem przyspieszenia gospodarczego pod koniec XIX wieku są na płaszczyźnie architektury domy towarowe i siedziby banków, które wznoszone z kolei w centrach miast, burzą średniowieczną strukturę starówek. W budownictwie mieszkaniowym od lat 70. XIX w. zaznacza się coraz silniejsza działalność budowlana banków i towarzystw, aktywnych do lat 40. XX w. Odpowiedzią na kryzys po zakończeniu I wojny

światowej oraz na ówczesne zmiany społeczno-ekonomiczne była działalność spółdzielni takich jak np. *Schlesische Heimstätte* (zał. 1919), która specjalizując się w budowaniu tanich i funkcjonalnych domów z małymi mieszkaniami i ogródkami dla niezamożnych mieszkańców, ukształtowała wizerunek kolejnych, przyłączanych do miast w latach 20. XX wieku terenów, m.in. w Jeleniej Górze, Wałbrzychu, Ząbkowicach Śląskich, Oławie oraz we Wrocławiu (dzielnice: Złotniki, Ołtaszyn, Brochów).

Osobną i charakterystyczną w swoim urbanistycznym układzie grupę tworzą miejscowości uzdrowskie, które koncentrują się przede wszystkim w paśmie Sudetów i Przedgórze Sudeckiego. Na Dolnym Śląsku znajduje się 11 statutowych uzdrowisk³³: Cieplice-Zdrój, Czerniawa-Zdrój, Długopole-Zdrój, Duszniki-Zdrój, Jedlina-Zdrój, Kudowa-Zdrój, Lądek-Zdrój, Polanica-Zdrój, Przerzeczyn-Zdrój, Szczawno-Zdrój i Świeradów-Zdrój. Wśród najstarszych wyróżnić należy te o proveniencji średniowiecznej, m.in.: Cieplice-Zdrój i Lądek-Zdrój.³⁴ Przeżywały one okres swojego ponownego rozkwitu w XVIII i XIX wieku, kiedy powstawały liczne nowe ośrodki uzdrowskie, takie jak Szczawno-Zdrój czy Polanica-Zdrój.

Do naszych czasów przetrwała charakterystyczna zabudowa uzdrowisk: z trasami spacerowymi, przy których ulokowane zostały hotele, budowle z urządzeniami uzdrowskimi, zakłady przyrodolecnicze, hale spacerowe, budowle o funkcjach rozrywkowych, w tym teatry. Wobec najnowszych tendencji i rozwoju oferty turystycznej typu spa obserwujemy rozwój miejscowości uzdrowskich i rozbudowę ich infrastruktury. Zasadniczo czynione są starania o wykorzystanie historycznych budowli i wprowadzenie do nich nowych funkcji w ramach rewitalizacji. W zakresie urbanistycznego planowania postulowany jest powrót do przedwojennych rozwiązań i uczytelniania historycznych ciągów komunikacyjnych (np. wyburzenia dobudówek pochodzących lat 70. i 80. XX wieku

33 J. Zalewski, T. Torf, G. Lisowiec, *Raport regionalny województwa dolnośląskiego*, Wrocław 2011.

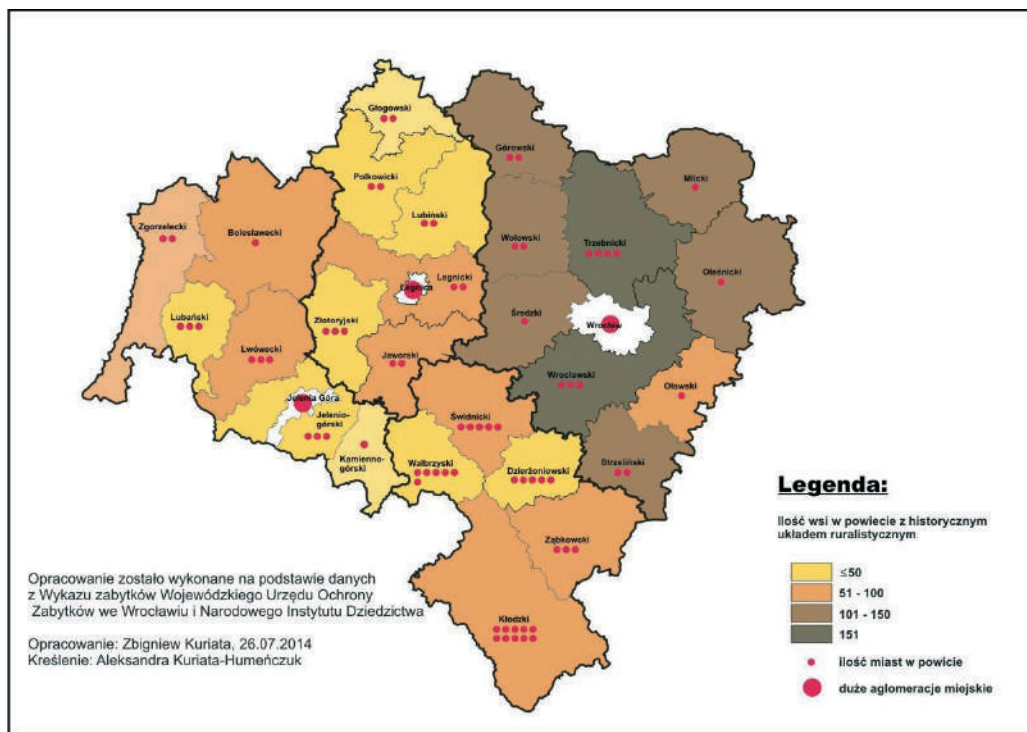
34 *Stan zachowania historycznej architektury w uzdrowiskach dolnośląskich. Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej*, t. 9: *Współczesne modele turystyki uzdrowskiej w kontekście zrównoważonego rozwoju*, Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki, Wrocław 2007, s. 118–129.

zakłócających historyczną bryłę budowli).

Kolejną grupę stanowią wyjątkowe założenia napływających na Śląsk mniejszości, które niejednokrotnie przeniosły na ten teren swoje zwyczaje budowlane. Z założeń powstałych w XVIII wieku do rejestru zabytków wpisano układ urbanistyczny Piławy Górnej – z najlepiej zachowaną ze znajdujących się w Polsce osadą braci morawskich z 1743 roku. We wsi Wierzchowice zachował się układ urbanistyczny z pałacem i kościołem ewangelickim oraz zabudową o konstrukcji szkieletowej usytuowaną wzdłuż drogi, którą wybudowali osadnicy z Wirtembergii. W Mysłakowicach powstało w 1838 roku ok. 50 domków tyrolskich, drewnianych, typowych dla terenów górskich, w osadzie założonej dla emigrantów religijnych pochodzących z południowego Tyrolu. Unikatowy charakter ma zachowana zabudowa, pochodząca z 2. połowy XVII wieku, w Chełmku Śląskim zespołu drewnianych domów dla tkaczy płótna z Czech („Dwunastu Apostołów”) i bawarskich tkaczy adamaszku (ocalał jeden dom z „Siedmiu Braci”) usytuowanych pierwotnie przy drogach wyjazdowych.

Na Nizinie Śląskiej i w części Niziny Śląsko-Łużyckiej, na obszarach o dobrych klasach bonitacyjnych gleb, zabudowa terenów zurbanizowanych jest zwarta, a wsie najczęściej przybierają formę ulicówki lub wielodrożnicy w wypadku większych wsi lub pełniących funkcje wsi gminnych. Należy podkreślić, że często spotykanym tutaj typem wsi są wsie placowe – w wielu wypadkach o układzie owalnicy. W części północnej Dolnego Śląska (Wał Trzebnicki oraz kotliny Żmigrodzka i Milicka) przeważają wsie typu wielodrożnicy często o zabudowie rozproszonej. W pasie Przedgórze Sudeckiego oraz w rejonie Sudetów powstawały łańcuchówki zajmujące doliny rzeczne. Charakteryzują się one zabudową rozproszoną i przysiółkami otaczającymi wieś właściwą³⁵. Cechą charakterystyczną osadnictwa w tym rejonie, szczególnie wiejskiego, jest rozdzielność poszczególnych zespołów urbanistycznych tworzących samodzielne miejscowości, zamykających się w obrębach – tereny zabudowane i otaczające je obszary otwarte.

35 M. Chowaniec, *Zarys teorii i zasad kształtowania osiedli i terenów wiejskich*, Zakład Graficzny Politechniki Krakowskiej, Kraków 1986, s. 163–164.

Ryc. 1. Liczba wsi z historycznym układem ruralistycznym w powiatach województwa dolnośląskiego.

Źródło: opracowanie Z. Kuriata na podstawie danych z Wykazu zabytków Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu.

W Wykazie zabytków Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu figuruje 2 088 wsi, które mają historyczny układ ruralistyczny, co stanowi 83% wszystkich wsi występujących na terenie województwa dolnośląskiego. Największe ich zagęszczenie obserwujemy w bezpośrednim otoczeniu miasta Wrocławia, podregionie wrocławskim – 55% ogólnej liczby wsi z układem zabytkowym. Wiąże się to, jak już wspomniano wcześniej, z doskonałymi warunkami przyrodniczymi, jakie występują w tym rejonie (ukształtowanie terenu, dobre klasy bonitacyjne gleb, dostępność wody), które w przeszłości w zasadniczy sposób wpłynęły na rozwój osadnictwa. W pozostałych podregionach wartości te rozkładają się następująco: podregion jeleniogórski (17%), wałbrzyski (15%) i legnicki (13%). Najmniejsza liczba wsi o historycznych układach ruralistycznych występuje

w północno-zachodniej części województwa (północny obszar podregionu legnickiego) i jego południowym obszarze obejmującym Sudety Środkowe – przede wszystkim powiaty: wałbrzyski, kamiennogórski i jeleniogórski.

W wyniku II wojny światowej wiele miast i miasteczek zostało w mniejszym lub większym stopniu zniszczonych, szczególnie ich historyczne centra. Powojenne odbudowy wypaczyły niejednokrotnie zabytkowy charakter placów i pierzei rynkowych, wprowadzając zabudowę o odmiennym charakterze i formie oraz niezgodną kubaturowo. Budowany przez wieki kanon miejsca został bezpowrotnie utracony. Przykładami mogą być rynki w Strzelinie, Lwówku Śląskim czy Oławie. Za błędne należy uznać rozwiązanie zabudowy pierzei przyrynkowych to np. Niemcza, Radków czy Łądek-Zdrój. Obecnie podejmuje się działania zmierzające do uczynienia dawnych układów urbanistycznych i wznoszenia budowli nawiązujących w formach i podziałach do budowli historycznych (tzw. retrowersje np. w Głogowie).

2.3.2. Architektura i budownictwo

Ogółem Dolny Śląsk ma 8 264 zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru, co stanowi około jedną ósmą tego typu zabytków w Polsce. Wśród nich 1 436 to obiekty architektury sakralnej, 675 – rezydencjonalnej, 631 budynków o charakterze publicznym oraz 2 188 – mieszkalnym.

2.3.2.1. Architektura sakralna

Można szacunkowo uznać, że większość kościołów dolnośląskich ma metrykę średniowieczną. Wiele z nich to trzynastowieczne budowle romańskie i czternastowieczne – gotyckie – o prostych rozwiązaniach przestrzennych: jednonawowe, dwu- lub trzyprzęsłowe, z niższym, półkoliście lub poligonalnie zamkniętym prezbiterium i fasadą wieżową. Bardziej rozbudowane – o skomplikowanym planie krzyża łacińskiego, trójnawowe, wieloprzęsłowe, z bogatym detalem architektonicznym – stawiano zazwyczaj w większych ośrodkach

miejskich. Część kościołów renesansowych i liczne barokowe powstały właśnie na bazie gruntownie przebudowanych świątyń gotyckich, dlatego nowy styl przejawia się w nich głównie w bogactwie wystroju i wyposażeniu. Po okresowym spadku fundacji w zakresie architektury sakralnej, zarówno w XIX, jak i na początku XX wieku, niemal podwojono liczbę kościołów na Śląsku, wznosząc liczne nowe budowle w kostiumie neostylowym, najczęściej neogotyckim, przeznaczone w głównej mierze dla obrządku ewangelickiego.

Na przestrzeni wieków rozległe, monumentalne założenia sakralne realizowane były w miastach będących stolicą księstwa lub hrabstwa (Lwówek Śląski, Świdnica, Legnica, Kłodzko) lub z zamożnym patrycjatem oraz w obrębie dużych założeń klasztornych (Trzebnica, Krzeszów, Pole Legnickie, Henryków). Pracowali tu niejednokrotnie wybitni architekci środkowej Europy (rodziny Parlerów, Dietzenhoferów, Karl Friedrich Schinkel), włoskie rodziny artystów (Simonetti, Rossi), wspierane przez lokalnych twórców.

Z około półtora tysiąca zabytkowych obiektów sakralnych w województwie dolnośląskim szacuje się, że 18% wymaga gruntownego remontu, a 54% obiektów wymaga drobnych, doraźnych napraw. Spora grupa kościołów ewangelickich, nieprzejętych po II wojnie światowej przez katolików, szczególnie na Pogórzu Sudeckim i w polskich Łużycach, pozbawiona funkcji, uległa lub stale ulega degradacji. Kościoły w Piechowicach i Proszówce zostały rozebrane, kolejne w Miłkowie, Mirsku i Twardogórze popadły w ruinę, w Starych Bogaczowicach i Unisławiu Śląskim są w złym stanie, w Łądku-Zdroju kościół spłonął częściowo w ostatnich latach. Innym negatywnym przykładem gospodarowania tego typu dziedzictwa jest zrujnowany gotycki kościół w Miechowicach Oławskich z fragmentami polichromii oraz cennymi płytami i epitafiami z okresu renesansu i baroku, które – kilka lat temu – zostały częściowo bezprawnie wyrwane z murów pozbawionego dachu kościoła i przeniesione. Sytuacja taka dotyczy także budowli o rodowodzie katolickim. Przykładem może być zaniedbany zespół pocysterski w Łagiewnikach koło Dzierżoniowa (klasztor użytkowany był przez nieistniejące już

Państwowe Gospodarstwo Rolne (PGR), a kościół utracił swe funkcje na rzecz drugiego, gotyckiego kościoła we wsi).

Świątynie obu wyznań (katolickie i ewangelickie) są podstawowym świadectwem historycznej sytuacji religijnej Dolnego Śląska, podobnie jak kościoły greckokatolickie i prawosławne powstałe w tym regionie po 1945 roku w wyniku adaptacji przejętych kościołów, właśnie najczęściej ewangelickich, np. cerkiew w Malczycach funkcjonująca w dawnym ewangelickim kościele. We współczesnym krajobrazie brakuje synagog, np. średzkiej, które w latach 30. XX wieku zniszczono, a po wojnie nie odbudowano. Nieliczne, jak synagoga w Dzierżoniowie, przetrwały wojnę, ale pozbawione zostały wystroju i wyposażenia.

Obiekty sakralne często wpisywały się w zastaną strukturę miasteczka lub wsi, współtworząc ich układ urbanistyczny lub ruralistyczny i wraz z innymi budowlami, kształtując utrwaloną historycznie panoramę miejscowości. Należy więc zabiegać o przywrócenie nie tyle pierwotnej funkcji budowli, ile jej pierwotnego kształtu architektonicznego (np. we wspomnianym wypadku kościoła poewangelickiego w Łądku-Zdroju, który wraz z kościołem katolickim zamykał plan zabudowy sanatoryjnej).

W dobrej kondycji jest natomiast większość dużych kompleksów kościelno-klasztornych mających swoich użytkowników i pełniących określone funkcje. Atutem wielu zabytków sakralnych jest też ich atrakcyjne położenie w krajobrazie.

2.3.2.2. Architektura mieszkalna, w tym rezydencjonalna

Budowle rezydencjonalne (dwory, pałace) są z reguły częścią większego zespołu, w którego skład wchodzi folwarki (826 według rejestru zabytków województwa dolnośląskiego) oraz parki (851 odnotowanych skupisk zieleni) z ich infrastrukturą parkową (pawilony, pomniki itp.), które tworzą nierozdzielny całość z rezydencją i nie powinny funkcjonować jako oddzielne zabytki. Niektóre zamki (99 w województwie dolnośląskim) przebudowane na dwory lub pałace, pozbawiane fortyfikacji i funkcji obronnych, należałoby też rozpatrywać w kategoriach

architektury rezydencjonalnej. W wypadku miast, do kategorii architektury mieszkalnej zalicza się domy mieszczańskie, kamienice oraz wille, natomiast w odniesieniu do wsi – domy stojące pojedynczo lub w zespołach gospodarczych.

Na terenach zachodnich i południowych województwa dolnośląskiego, w oddali od rezydencji książęcych i dóbr zakonnych, obserwujemy duże rozdrobnienie posiadłości rycerskich i szlacheckich, dlatego zachowało się tu wiele zamków gotyckich (większość zamków średniowiecznych Śląska znajduje się na tym terenie) oraz renesansowych. Po wojnie trzydziestoletniej napływowa arystokracja, w przewadze wywodząca się z monarchii habsburskiej, wznosi lub przekształca stare rezydencje w duchu baroku (Luboradz, Piotrkowice), angażując znanych, europejskich architektów (rodzinę Franzów, Giulio Simonettiego, Antonio della Portę). Sytuacja powtarza się po przejęciu Śląska przez Prusy (w 1742 r.): nowa arystokracja, uposażona w uznaniu zasług wojennych, przebudowuje darowane im rezydencje, np. Yorkowie v. Waltenburg przekształcają joannicki zespół kościelno-klasztorny w Oleśnicy Małej (powiat oławski) na rezydencję. W wieku XIX przemysłowcy rodzimi lub przybyli spoza Śląska, jak Kramstowie czy Scheiblerowie (w powiecie średzkim) stawiają nowe rezydencje lub modernizują stare w duchu klasycyzmu, neostyli, w tym głównie neogotyku. W tym i następnym wieku przedstawiciele wolnych zawodów zajmują niewielkie posiadłości, najczęściej modernizując je, lub stawiają wille, jako substytut małego pałacyku, np. secesyjna willa w Konarach w powiecie oławskim.

Rezydencje Dolnego Śląska to około 13% tego typu zabytków w całej Polsce. W statystykach ujmuje się je bez parków, rodowych cmentarzy i folwarków, które są klasyfikowane i liczone osobno. Rezydencje te, wraz z wymienionymi elementami, stanowią nierozdzielalną całość, planowaną od początku jako zespół i jako taki przez wieki poszerzany i modernizowany. Ich skutecznemu zabezpieczeniu sprzyja sprzedaż lub przekazywanie całości w administrację jednemu podmiotowi i dążenie do ich kompleksowej odnowy. Pozytywne przykłady takiego działania to próby ratowania niedawno nabytego i odnawianego zespołu pałacowo-folwarczno-

parkowego w Gorzanowie w powiecie kłodzkim, wzorowo odremontowany zespół w Brzeźnie w powiecie trzebnickim czy Gola Dzierżoniowska w powiecie dzierżoniowskim.

Zły stan wielu rezydencji dolnośląskich (dworów i pałaców, a także niektórych zamków i wież mieszkalnych) jest wynikiem „przerwanej” ciągłości historii. W wyniku przesiedleń ludności po II wojnie światowej oraz zmian ustrojowych po 1989 roku, wiele rezydencji zostało opuszczonych przez dotychczasowych użytkowników. W pierwszym, powojennym okresie początkowo dewastowane, następnie przejęte przez nowych użytkowników (PGR-y, szkoły), nieprawidłowo adaptowane ulegały dalszej degradacji. Spektakularnym przykładem jest tu zrujnowany pałac w Goszczu w powiecie twardogórskim. W drugim okresie – po 1989 roku – budowle opuszczone przez powojennych użytkowników popadają w częściową lub zupełną ruinę (np. pałac w Marszowicach w powiecie oławskim, odnowiony tuż przed przemianami, po likwidacji PGR-u pozbawiony dachu, stropów i ścian działowych, pałac na peryferiach Środy Śląskiej (ul. Leśna) spalony około 2007 roku (obecnie w odbudowie) czy pałace w Gniechowicach i Bożkowie, które, po likwidacji funkcjonujących w nich szkół, sukcesywnie popadają w ruinę.

Po przemianach ustrojowych znacznie poprawia się kondycja tych rezydencji, które przejęte zostały przez prywatnych właścicieli (Prężyce, Gola Dzierżoniowska, Pieszyce, Brzeźno, Kliczków, Krasków, Łomnica), chociaż nie można traktować takiej sytuacji jako zasady. W bardzo złym stanie pozostają rezydencje będące w dyspozycji Agencji Nieruchomości Rolnych Skarbu Państwa (w 2004 roku było ich około 200), które do tej pory nie zostały sprzedane. Pod koniec 2014 r. wrocławski oddział Agencji wystawił na sprzedaż ok. 50 pałaców i dworów (m.in. pałac Stolbergów na wrocławskich Świniarach czy XIX-wieczną rezydencję w Tyńczyku Legnickim). Przekazanie nieruchomości w prywatne ręce nie zawsze rozwiązuje problem ich stanu technicznego, bowiem często nowi właściciele nie podejmują żadnych prac zabezpieczających lub konserwatorskich.

2.3.2.3. Architektura użyteczności publicznej

Architektura użyteczności publicznej stanowi jedną siódmą figurujących w rejestrze zabytków o tym charakterze na terenie Polski. Jest ona, w porównaniu do innych zabytków nieruchomości, najlepiej utrzymana, co wynika z tego, że pierwotnie przypisane jej funkcje w większości wypadków nadal są realizowane. Około 25% budowli tego typu znajduje się we Wrocławiu, pozostałe w większości w miastach powiatowych.

Ratusze, jako siedziby władz lub muzeów regionalnych, jak w Środzie Śląskiej czy Świdnicy, mają najlepszy stan zachowania. Zostały w nich przeprowadzone generalnych remonty, np. w Ząbkowicach Śląskich, lub modernizacje, m.in. w Prusicach. Gorsza jest sytuacja dawnych szpitali, szczególnie we Wrocławiu. Opuszczone budynki cenne ze względu na rangę artystyczną i sytuację urbanistyczną (położenie blisko centrum miasta i rzeki Odry) wymagają nowej koncepcji zagospodarowania.

Dworce wrocławskie odnowione przy okazji europejskich mistrzostw piłki nożnej w 2012 roku są wyjątkiem wśród wielu dworców na prowincji, które są zazwyczaj opuszczone w związku z likwidacją linii kolejowych, a w konsekwencji popadają w ruinę lub są dewastowane. Dworzec w małej miejscowości – obok dworu, szkoły, kościoła – pełnił niegdyś funkcję integrującą lokalną społeczność. Znajdowała się tu niejednokrotnie restauracja, kiosk z prasą – dworzec był swoistym oknem na dalszy świat. Tendencję do likwidacji linii kolejowych można zaobserwować także w Europie, nie oznacza to jednak likwidacji zabytkowych dworców. Na przykład w Zellerfeld, w górach Harzu, dworzec zamieniono na bibliotekę z wykorzystaniem dawnych drewnianych ławek i żeliwnych stolików z wagonów kolejowych na jej urządzenie. Jest to doskonałe połączenie pierwotnej funkcji z nową; jednocześnie plac przed dworcem stał się przystankiem dla autobusów powielających trasę dawnej linii kolejowej. Problem ten dotyczy też małych stacyjek przy górskiej trasie z Gryfowa do Świeradowa-Zdroju czy leżących przy dawnej trasie, bardzo popularnej, wąskotorówki Żmigród – Prusice – Trzebnica

– Wrocław wraz z odnogami.

Budynki poczt czy banków z reguły nie zmieniły swej pierwotnej funkcji, dzięki czemu ich architektura pozostaje w dobrym stanie; zwykle niekorzystnej zmianie uległ natomiast ich wystrój i wyposażenie. Uzyskują one zazwyczaj formy nawiązujące do stylistyki secesji, często całkowicie niespójnej ze stylem samego budynku (sytuacja znana np. ze Środy Śląskiej czy Leśnicy, obecnie w granicach Wrocławia).

2.3.2.4. Architektura obronna

W województwie dolnośląskim zachowały się wyjątkowo liczne i cenne zabytki architektury obronnej. Na 418 zamków wpisanych w 2014 roku do krajowego rejestru zabytków 99 znajdowało się na terenie tegoż województwa, w wypadku pozostałych obiektów obronnych było ich 111 na 1052³⁶. Przeważają średniowieczne zamki (często później przebudowywane), ich ruiny oraz mniejsze lub większe fragmenty miejskich murów obronnych. Warto zauważyć, że warownie sudeckie stanowią jeden z ważniejszych zespołów średniowiecznego budownictwa obronnego w kraju, który można porównywać z zespołem zamków powstałych na Pomorzu, Warmii i Mazurach oraz w rejonie Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Ze względu na swój potencjał turystyczny i wartość historyczną – wzmocnioną piastowskimi (polskimi) odniesieniami – średniowieczne obiekty militarne na Dolnym Śląsku podlegają wprawdzie ochronie prawnej, często nie są jednak zagospodarowane w zadowalającym stopniu. W ostatnich latach wiele zamków i wież mieszkalnych odzyskało dawny blask (m.in. Kliczków, Siedlęciny i Biestrzyków), inne dopiero czekają na zmianę sposobu użytkowania. Należy zauważyć, że nawet największe i najważniejsze obiekty – Bolków, Książ, Czocho, Zagórze, Chojnik, Grodziec – wymagają doinwestowania i dalszego zdefiniowania funkcjonalnego. Zdarzają się, niestety, przykłady dewastacji zamków (np. Ratno

36 *Tabelaryczne zestawienie różnych typów zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków w podziale na województwa*, [w:] http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/ [data dostępu: 13 sierpnia 2014]

Dolne), jednocześnie podejmuje się próby odbudowania zabytkowej substancji (np. Świecie), co stanowi odbicie tendencji zachodzących w innych regionach kraju.

Polskę określa się niekiedy mianem „europejskiego skansenu fortecznego”, ponieważ na jej obszarze zachowały się cenne zespoły forteczne wzniesione w trzech ostatnich stuleciach na potrzeby obronności: pruskiej, rosyjskiej, austriackiej, niemieckiej i polskiej. W województwie dolnośląskim odnajdziemy wprawdzie jedynie fortyfikacje pruskie/niemieckie, za to ich wartość jest nierzadko wybitna. Należy przede wszystkim wymienić warownie zbudowane, względnie zmodernizowane, w duchu tzw. staropruskiej szkoły fortyfikacyjnej: Kłodzko, Srebrną Górę, Świdnicę, Wrocław i Głogów, z których dwie pierwsze zachowały się bez większych zniekształceń i ubytków. Twierdza srebrnogórska stanowi rzadki przykład jednorodnej koncepcyjnie fortecy górskiej (przełęczowej) z XVIII wieku, z kolei twierdza kłodzka – zespołu fortecznego rozwijanego w różnych epokach. Rdzeniem obu są potężne donżony, których bronią ciągi fortów, bastionów i pomniejszych umocnień. Ich uzupełnieniem są kompleksy koszarowe i magazynowe. Obie warownie stanowią ważny składnik europejskiego dziedzictwa militarnego, dlatego cieszy ich kompleksowa ochrona i powolna renowacja, dzięki której stają się perłami turystyki fortecznej w naszym regionie i kraju. Nowożytnie fortyfikacje Świdnicy, Wrocławia i Głogowa zostały w dużej części rozebrane i zniszczone, pojedyncze obiekty pozwalają niemniej uchwycić ich dawną formę i świetność.

Mniejszą wagę przykłada się do ochrony obiektów militarnych wzniesionych w drugiej połowie XIX i pierwszej połowie XX wieku, co można tłumaczyć ich dużym rozproszeniem i – przeważnie – brakiem cech szczególnych zachowanych instalacji obronnych. Docenienie wybranych schronów i blokhauzów twierdzy Wrocław i Głogów z pewnością nie wyczerpuje tematu. Biorąc pod uwagę wartość historyczną i narastające społeczne zainteresowanie pozostałościami militarnymi (w tym podziemiami), potrzebne jest wypracowanie nowego do nich podejścia, co nie musi skutkować rozciągnięciem na nie pełnej ochrony konserwatorskiej. Podobnie na uwagę zasługują fortyfikacje polowe i górskie, w tym szczególnie te powstałe

w okresie fryderycjańskim i napoleońskim. Wpisem do rejestru zabytków objęto jedynie zespół szańców z 1813 roku w rejonie Masywu Brzeźnicy, a przecież porównywalne walory mają forty górskie na zachodnich rubieżach ziemi kłodzkiej z 1790 roku. Stanowiły one rozwinięcie systemu obronnego pobliskich twierdz nowożytnych, dlatego należałoby je uwzględnić w działaniach konserwatorskich i promocyjnych związanych z tymi warowniami. Uogólniając, można stwierdzić, że zapoczątkowana dbałość o nowożytne zespoły forteczne nie przełożyła się dotychczas na pomniejsze i młodsze obiekty militarne.

2.3.2.5. Architektura przemysłowa i zabytki techniki

Przez stulecia potencjał gospodarczy Dolnego Śląska czynił zeń najbogatszy i najprężniej rozwijający się region współczesnej Polski. Wystarczy wspomnieć górnictwo złota i srebra w rejonie Legnicy, Złotoryi i Złotego Stoku rozwinięte w średniowieczu, a w późniejszym okresie – wielkie kopalnie węgla kamiennego w okolicy Wałbrzycha i Nowej Rudy. Można do tego dodać eksploatację rud miedzi, żelaza, ołowiu, niklu, arsenu, węgla brunatnego, wapienia i innych cennych kopalin. Towarzyszył temu rozwój hutnictwa, wapiennictwa i koksownictwa. Podstawowym towarem wytwarzanym na Dolnym Śląsku i eksportowanym poza jego granice były w okresie nowożytnym i dalej w XIX w. tkaniny. Dolnośląskie włókiennictwo miało początkowo charakter rzemiosła, a rozwijało się przede wszystkim w miastach oraz w pasie Sudetów, które tworzyły w XVIII w. jeden z ważniejszych ośrodków płóciennictwa europejskiego. Kryzys tradycyjnego tkactwa ręcznego dopiero w XIX w. doprowadził do powstania nowoczesnego przemysłu włókienniczego, który nadal koncentrował się w górskich powiatach regionu: lubańskim, lwóweckim, kamiennogórskim, wałbrzyskim, dzierzoniowskim i kłodzkim. Wspomnijmy chociażby potężne tkalnie firmy Ch. Dierig w Bielawie i Kudowie-Zakrzcu oraz przędzalnię w Odrzychowicach Kłodzkich. W podobnym czasie industrializacja objęła również inne gałęzie produkcji. Szybko rozwinął się przemysł spożywczy, w tym: gorzelnictwo, browarnictwo, cukrownictwo (pierwsza na świecie fabryka cukru

z buraka cukrowego w Konarach koło Wołowa z 1802 r.), maszynowy (m.in. Linke-Hofmann-Werke, późniejszy Pafawag), chemiczny (m.in. zakłady w Jeleniej Górze i Brzegu Dolnym), szklarski (m.in. huta Józefina w Szklarskiej Porębie), ceramiczny (m.in. fabryki porcelany w Wałbrzychu) itd. Postępującemu uprzemysłowieniu sprzyjał rozwój sieci kolejowej, a później drogowej, nadto gazownictwa i energetyki.

Zważywszy na wczesny, wielokierunkowy i intensywny rozwój gospodarczy Dolnego Śląska (nieporównywalny z innymi regionami kraju) oraz jego wyjątkowe nasycenie różnorodnymi obiektami zabytkowymi w zakresie techniki i przemysłu, potrzebna jest szczególna dbałość o ten segment dziedzictwa kulturowego województwa dolnośląskiego. Wprawdzie do 2014 roku ochroną konserwatorską na jego obszarze objęto 359 obiektów techniki i architektury przemysłowej (2 328 w kraju³⁷), ale daleko nie wyczerpuje to tematu, a na dodatek ostatnie lata pokazały, że nie zawsze przekłada się to na realną ochronę. Wystarczy wspomnieć głośny przypadek dewastacji zabytkowej przędzalni w Mysłakowicach. Niepokoi szybko, często niekontrolowana, rozbiórka całych kompleksów fabrycznych o niewątpliwych walorach historycznych i zabytkowych, których nie objęto w porę ochroną i dla których nie znaleziono nowych funkcji. Stosunkowo mało jest wypadków adaptacji poprzemysłowych zabudowań na nowe cele, w efekcie czego duża ich część popada w ruinę. Zmienia się przy tym klimat społeczny, wzrasta świadomość, że dziedzictwo techniczne stanowi zapis przemian cywilizacyjnych, a architektura przemysłowa współtworzy krajobraz kulturowy regionu, co stanowi pozytywny prognostyk na przyszłość.

Dotychczas nie wypracowano kompleksowej strategii zachowania dolnośląskiego dziedzictwa techniki i przemysłu, które nie jest też szerzej eksponowane. Chronione jest ono wybiórczo i w sumie pasywnie, podczas gdy potrzeby są daleko większe. Ilustratywny przykład stanowi tu historyczna infrastruktura kolejowa, w której obrębie wpisem konserwatorskim objęto nieliczne

37 *Tabelaryczne zestawienie różnych typów zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków w podziale na województwa*, [w:] http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/ [data dostępu: 13 sierpnia 2014]

mosty i wiadukty oraz wybrane zabudowania dworcowe. Przypomnijmy, że rozwój sieci kolejowej w granicach współczesnej Polski rozpoczął się właśnie na Dolnym Śląsku, co zasługuje na zdecydowanie silniejszą promocję. Podobnie jest z wieloma innymi działaniami w zakresie produkcji, transportu i techniki. Pozytywne przykłady działań na rzecz zachowania i popularyzowania tego segmentu dziedzictwa (m.in. Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju, Muzeum Przemysłu i Kolejnictwa w Jaworzynie Śląskiej, Fundacja Otwartego Muzeum Techniki we Wrocławiu) wymagają rozwinięcia. Część walorów utraciliśmy bezpowrotnie, część można jeszcze uratować.

Kluczowym problemem pozostaje utrzymanie olbrzymich kompleksów poprzemysłowych, które utraciły swoje pierwotne funkcje. Opieka nad nimi przerasta zwykle możliwości właścicieli, dlatego należy szukać rozwiązań kompromisowych, polegających na zachowaniu przynajmniej części ich zabytkowej wartości. Skalę trudności dobrze ilustruje temat kopalni węgla kamiennego w rejonie Wałbrzycha i Nowej Rudy, gdzie mamy do czynienia z naziemnymi i podziemnymi wytworami pracy człowieka. Trudno dziś jednoznacznie stwierdzić, czy Park Wielokulturowy Stara Kopalnia w Wałbrzychu można uznać za wzorcowe rozwiązanie w zakresie koncentracji walorów zabytkowych tej branży. Podobnych wypadków wymagających rozwiązań kompromisowych jest w obrębie województwa znacznie więcej. Wymagają one każdorazowo wielopłaszczyznowej analizy, tak by zmiany warunkowane przesłankami praktycznymi nie zdegradowały wartości zabytkowej. Jednocześnie należy podkreślić, że nowe formy użytkowania są często jedynym sposobem na ocalenie zabytkowej substancji.

Planując rozwój turystyki industrialnej, warto pamiętać, że dla jej uczestników szczególnie cenne są zabytkowe przestrzenie z działającymi maszynami, gdzie można śledzić dawne procesy technologiczne. Dotyczy to zarówno zakładów produkcyjnych, jak i obiektów inżynierskich, transportowych. Na wspomnianą integralność kładzie się tymczasem niewielki nacisk. Znaczące ubytki obserwuje się w historycznym wyposażeniu (szczególnie w parku maszynowym), który ztraca się

w procesie modernizacji zakładów czy na drodze rabunku. Wiele ze złomowanych obecnie urządzeń pracowało nieprzerwanie do końca XIX i początku XX wieków, dając rzadką możliwość poznania stosowanych wówczas rozwiązań technicznych. Jeśli nic się nie zmieni, o dominującym dawniej w gospodarce dolnośląskiej przemyśle tkackim przypominać będą niedługo tylko zrujnowane hale fabryczne oraz drewniane (!) warsztaty tkackie eksponowane w muzeach. Tysiące – obecnie rzadkich już – krosien, przędzarek i innych maszyn włókienniczych uległo zniszczeniu. Preferowanie fazy przedprzemysłowej i pomijanie reliktyw epoki industrializacji występuje także w innych działach produkcji, choćby w papiernictwie, szklarstwie i przemyśle spożywczym.

Architektura przemysłowa i zabytki techniki w województwie dolnośląskim są niedoceniane, co w połączeniu z nie najlepszym stanem ich zachowania decyduje o skromnym wykorzystaniu turystycznym i promocyjnym; nieporównywalnym chociażby ze Szlakiem Zabytków Techniki Województwa Śląskiego. Warto zastanowić się, w jaki sposób można wesprzeć wybrane zakłady stosujące historyczne rozwiązania (np. huty szkła), tak by uchronić je przed likwidacją i wykorzystać w ruchu turystycznym. Obecnie najprężniej na terenie województwa dolnośląskiego rozwija się segment turystyki wykorzystujący wyrobiska górnicze (m.in. w Złotym Stoku, Nowej Rudzie, Kowarach i Krobicy), relikty hutnictwa (w Leszczynie) oraz budowle hydrotechniczne na Kwisie, Bobrze i Bystrzycy.

2.3.3. Zabytki sepulkralne

Cmentarz to miejsce szczególne dla każdej społeczności, narodu, kultury, w związku z czym wymaga on szczególnej dbałości i szacunku, niezależnie od kwestii własności czy wyznania religijnego, które mu się przypisuje. Teren Dolnego Śląska zawsze był wielokulturowy i wielowyznaniowy, dlatego też funkcjonowały obok siebie cmentarze różnych wyznań. Obecnie tylko nieliczne pozostają wyznaniowe: protestanckie, żydowskie i inne. Na terenie Dolnego Śląska, zgodnie z wykazem zabytków dla województwa dolnośląskiego, znajduje się łącznie

1 506 cmentarzy, w tym 126 (8% ogólnej liczby cmentarzy) cmentarzy miejskich, z wyłączeniem miast na prawach gmin: Wrocławia, Legnicy i Jeleniej Góry, oraz 1380 (92%) cmentarzy wiejskich. Część z tych obiektów ma status cmentarzy komunalnych, pozostałe to cmentarze wyznaniowe trzech głównych religii: katolickie, protestanckie i żydowskie. Na terenach miejskich przedstawia się to następująco: cmentarzy komunalnych jest 40 (32% ogólnej liczby cmentarzy miejskich), a wyznaniowych 86 (68%). W grupie tej występuje 56 cmentarzy katolickich (65% z ogólnej liczby cmentarzy wyznaniowych), 21 protestanckich (25%) oraz 9 żydowskich (10%).

Na obszarach wiejskich z ogólnej liczby 1 380 cmentarzy 77 to cmentarze komunalne (6% ich ogólnej liczby), pozostałe – 1 303 to wyznaniowe, co stanowi 94% wszystkich, jakie znajdują się na terenie województwa. Podział cmentarzy wyznaniowych przedstawia się następująco: cmentarze katolickie – 910 obiektów (70%), protestanckie – 382 (29%) i żydowskie – 11 (1%).

Zabytki sepulkralne to również obiekty takie jak mury ogrodzeniowe wokół cmentarzy, bramy wejściowe czy wjazdowe, kaplice cmentarne bądź rodowe. W wykazie zabytków zapisano łącznie 516 takich obiektów, z czego 57 (11% wszystkich obiektów) związanych jest z cmentarzami miejskimi, a 459 obiektów występuje na cmentarzach wiejskich (89%).

Sporadycznie istnieją miejsca, gdzie zachowało się więcej obiektów architektury cmentarnej. Za przykład, aby wskazać obiekty w różnej skali – można wskazać cmentarz wokół Kościoła Pokoju w Świdnicy (zabytki od XVII wieku), kaplice grobowe i nagrobki wokół kościoła Łaski w Jeleniej Górze (zabytki od XVIII wieku), zespół tablic epitafijnych na murach kościoła w Przerzecznym-Zdroju, niewielki cmentarz wiejski wokół kościoła św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Kątach Bystrzyckich w pobliżu Łądka-Zdroju czy cmentarz ewangelicki w Gilowie koło Niemczy. Zachowało się także kilka cmentarzy żydowskich we Wrocławiu, Legnicy, Ścinawie i zapomniany cmentarz w Miłocicach koło Oławy. W wielu wypadkach cmentarze przykościelne przestały pełnić swoje pierwotne funkcje i pozostają

pustymi placami wokół świątyń, z pojedynczymi pomnikami.

Zmiany ludnościowe, jakie miały miejsce na terenie Dolnego Śląska po II wojnie światowej, przeżycia z okresu wojny, jakie były udziałem polskiej ludności napływowej, jej uraz do wszystkiego, co niemieckie, doprowadziły do zniszczeń na nienotowaną skalę.

Po roku 1945 niektóre cmentarze innych wyznań zostały przejęte przez Kościół katolicki i do dziś pozostają jako parafialne. Na terenach miejskich część cmentarzy pełni dzisiaj inne funkcje, najczęściej zostały one zmienione w tereny parkowe. W najlepszej sytuacji znalazły się cmentarze żołnierskie, chronione konwencją genewską³⁸, co sprawiło, że zachowały swój pierwotny układ. Jednak w większości wypadków po cmentarzach pozostały puste place, czytelne w terenie dzięki zachowanym nasadzeniom, czasami ogrodzeniu, kaplicom cmentarnym, niekiedy rodowym kaplicom grobowym, a bardzo rzadko pojedynczym grobom z elementami zagospodarowania architektoniczno-rzeźbiarskiego. Na Dolnym Śląsku często dochodziło do sytuacji, kiedy płyty nagrobne służyły do utwardzenia drogi do użytkowanego kościoła, niekiedy wykorzystywano je jako materiał na budowę fundamentów nowych obiektów, a najczęściej były wywożone na składowiska odpadów bądź powtórnie wykorzystywane przez kamieniarzy.

38 Konwencja genewska o ochronie ofiar wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r. ratyfikowana przez Radę Państwa 18 września 1954 r.

krajobrazowe, naturalistyczne, krajobrazowo-naturalistyczne, a także ogrody i inne założenia zieleni³⁹. Z ogólnej liczby terenów zieleni w całym województwie na podregion wrocławski przypada 49%, legnicki 21%, wałbrzyski 16% i jeleniogórski 14%. Z tego tylko 262 parki (27% ogólnej liczby terenów zieleni województwa) w dokumentacji powiązane są bezpośrednio z zamkiem, pałacem bądź dworem (zespół rezydencjonalny), pozostałe to inne formy zieleni. Częściowo wynika to ze stanu faktycznego oraz ze słabego rozeznania w terenie, do jakiej grupy parków należy je zaliczyć, dlatego w wykazie pozostaje jedynie zapis „park”. Biorąc pod uwagę podregiony, na jakie dzieli się województwo dolnośląskie, można powiedzieć, że najgorsza sytuacja występuje w podregionie legnickim – 14% to parki w zespołach rezydencjonalnych; region wałbrzyski ma 43%, jeleniogórski 57%, zaś najlepsza sytuacja występuje w regionie wrocławskim – 81%.

Jeżeli chodzi o obiekty wpisane do rejestru zabytków to w trzech podregionach sytuacja jest podobna i przedstawia się następująco: legnicki - 83%, wałbrzyski - 82%, wrocławski - 81% oraz najmniej: jeleniogórski - 56%.

Zieleń wysoka w przestrzeni to ważny element budowy krajobrazu. Oprócz założeń parkowych reprezentują ją też inne formy zagospodarowania przestrzeni, takie jak aleje i szpalery. Na terenie województwa dolnośląskiego (zob. ryc. 3) w wykazie zabytków uwzględniono 87 tego typu obiektów. Najwięcej w podregionie legnickim - 35 (41% ogólnej ich liczby w województwie), wałbrzyskim - 28 (32%), wrocławskim - 18 (20%) i jeleniogórskim - 6 (7%).

Najwięcej zespołów parkowych znajduje się w północno-wschodniej części województwa dolnośląskiego. Wiąże się to z występowaniem w tym rejonie najlepszych, pod względem klas bonitacyjnych, gleb i gęstej sieci osadniczej. Jest to obszar bezpośredniego otoczenia największego miasta regionu – Wrocławia, dlatego koniecznie należy baczej zwracać uwagę na sposoby zagospodarowania poszczególnych wsi (miejscowe plany zagospodarowania miejscowości) pod kątem ochrony zespołów rezydencjonalno-parkowych. Obecnie w tym rejonie obserwujemy

39 Nazewnictwo zostało podane za: *Wykaz zabytków, op. cit.*

olbrzymie zapotrzebowanie na nowe tereny budowlane pod budownictwo mieszkaniowe. Następuje tu gwałtowna urbanizacja terenów wiejskich i rozprzestrzenianie się zabudowy, bez adekwatnej dbałości o zapewnienie ładu przestrzennego. Zacierają się założenia rezydencjonalne, z całym ich bogactwem form architektonicznych i przyrodniczych. Nieco mniej obiektów parkowych występuje w pasie środkowym województwa, od Wałbrzycha przez Świdnicę, Legnicę po Polkowice, najmniej – w paśmie południowo-zachodnim województwa, w obszarze Sudetów Środkowych i Zachodnich.

Najwięcej zabytkowych alei zarejestrowano w części środkowej województwa, przede wszystkim w podregionie legnickim oraz powiecie świdnickim, zaś najmniej w paśmie południowo-zachodnim.

Na terenie Dolnego Śląska działali wybitni architekci ogrodów, tacy jak Joseph Peter Lenné (1789–1886), który projektował fragment parku w Kamieńcu Ząbkowickim oraz park zamkowy we Wrocławiu-Leśnicy, czy Eduard Petzold (1815–1891), projektant około 53 założeń parkowych na Śląsku, w tym między innymi w: Bartoszówku, Henrykowie, Goczałkowie Dolnym, Kliczkowie, Kowalowie, Kwietniku, Maciejowcu, Mościsku, Pogwizdowie, Targoszynie i Udaninie. Projektował też otoczenie willi w Legnicy i Smolniku, a także parki miejskie w Legnicy i niezrealizowany projekt przebudowy Parku Szczytnickiego we Wrocławiu⁴⁰.

Ze względu na usytuowanie w obszarach zurbanizowanych wyróżniamy parki na obszarach miejskich oraz parki zlokalizowane na terenach wsi.

Podział terenów zieleni dla obszarów miejskich (stosowany w Wykazie zabytków Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu⁴¹):

– tereny zieleni otwarte (dostępne) i specjalnego przeznaczenia:

- parki spacerowo-wypoczynkowe,
- parki zabytkowe,

40 A. Bieliń-Ratajczyk, *Eduard Petzold – twórca malowniczych założeń krajobrazowych*, 2013, ARCHITECTUS 2013/2(34), DOI: 105277/arc130203, http://www.architectus.arch.pwr.wroc.pl/34/34_03.pdf.

41 Korzystano z Wykazu zabytków ..., <http://wosoz.ibip.wroc.pl/public/?id=2589>, oraz wykazu zabytków Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

- zieleńce,
- bulwary i promenady.
- tereny zieleni towarzyszące różnym obiektom (z ograniczoną dostępnością):
 - zabudowie osiedlowej i indywidualnej,
 - innym obiektom użyteczności publicznej⁴²,
 - obiektom zabytkowym.

Na obszarach wiejskich występują tereny zieleni o funkcji publicznej i prywatnej. Parki wiejskie to przede wszystkim zieleń ściśle powiązana z kompleksami zabudowy wokół pałacu, zamku lub dworu. Najczęściej w bezpośrednim otoczeniu takiego obiektu występowały założenia komponowane, przechodzące następnie w parki krajobrazowe. Tam, gdzie założenie pałacowo-parkowe przylega do terenów leśnych, w sposób naturalny las staje się przedłużeniem kompozycji parkowej. Dotyczy to przede wszystkim parków znajdujących się w południowej części województwa – Przedgórze Sudeckiego i samych Sudetów. Parki przy rezydencjach występujące w obszarze Niżu Śląskiego mają inny charakter ze względu na dobrą jakość występujących tutaj gleb i ich urodzajność. Siłą rzeczy obszar przeznaczony pod park musiał być mniejszy, bez zaplecza w postaci zieleni leśnej.

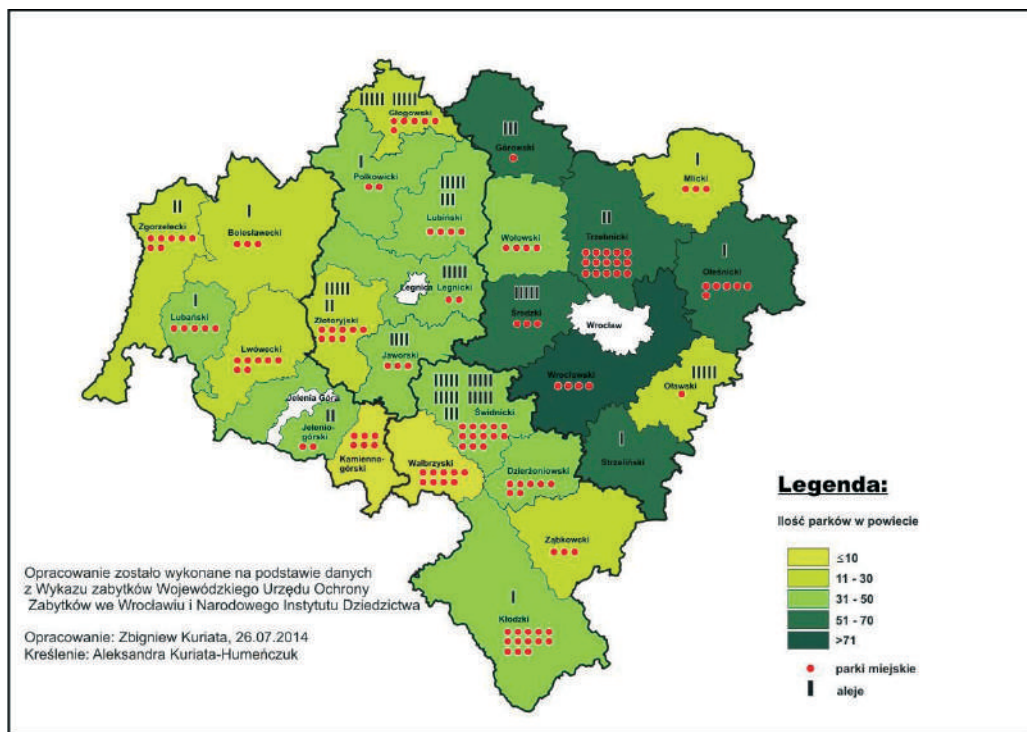
Parki, oprócz materiału roślinnego, były miejscem gromadzenia dzieł sztuki na wolnym powietrzu, zarówno architektonicznych (pawilony, altany, gloriety, belwedery, mostki, fontanny, woliery, oranżerie, kaplice grobowe właścicieli majątków, itp.), jak i rzeźbiarskich.

Innym elementem zieleni są aleje i szpalery drzew różnych gatunków (najczęściej spotykane gatunki drzew to: lipy, dęby, jesiony) wzdłuż dróg dojazdowych do zespołów pałacowo-parkowych (dworskich czy zamkowych), dojść lub dojazdów do cmentarzy lub występujące wzdłuż ulic wiejskich, w miastach zaś występują reprezentacyjne aleje.

Rok 1945 położył kres świetności założeń rezydencjonalno-parkowych na

42 J. Pokorski, A. Siwiec, *Kształtowanie terenów zieleni*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998, s. 125–126.

Dolnym Śląsku. Zmiany, jakie dokonały się na tym terenie, spowodowały utratę posiadłości przez dotychczasowych właścicieli, a w konsekwencji pozbawienie ich właściwego dozoru. Nieruchomości te stawały się z reguły własnością państwową, a więc zaczęły przyjmować różnorodne, nowe funkcje (oświatowe, zdrowotne, administracyjne, mieszkalne itp.). Użytkowane były zazwyczaj jedynie budynki, natomiast otoczenie pozbawione było właściwego dozoru, a tym bardziej profesjonalnej opieki. Należy pamiętać, że park to żywa materia, wymagająca całorocznej pielęgnacji, stosowania planowych zabiegów związanych z formowaniem drzew i krzewów, ich wymianą, a także dbałości o roślinność niską, zarówno jednoroczną, jak i wieloletnią. Każde opóźnienie w poszczególnych zabiegach pielęgnacyjnych, a tym bardziej ich zaniechanie, doprowadza w szybkim tempie do dewastacji założenia. Szybka sukcesja wtórna roślinności, szczególnie drzewiastej, powoduje zarastanie parku, utratę jego kształtu przestrzennego oraz zatarcie myśli przewodniej zawartej w projekcie. Brak konserwacji tras komunikacyjnych, obiektów małej architektury oraz obiektów architektonicznych powoduje spadek ich wartości technicznej, a w konsekwencji ruinę. Należy podkreślić, że w okresie, kiedy większość założeń rezydencjonalno-parkowych znalazła się w zasobach Państwowych Gospodarstw Rolnych, szczególnej dewastacji podlegały parki, w których lokalizowano różne obiekty, takie jak place zabaw, boiska sportowe, osiedla mieszkaniowe, budynki związane z produkcją rolną itp. Pod wpływem chwilowych potrzeb i aspiracji, przekształcano, a często i likwidowano to, co powinno pozostać jako trwałe element krajobrazu kulturowego.

Ryc. 3. Tereny zieleni ogółem w powiatach województwa dolnośląskiego

Źródło: opracowanie Z. Kuriata na podstawie danych z Wykazu zabytków Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu.

Obiekty te muszą być odpowiednio pielęgnowane, aby w dalszym ciągu mogły odgrywać swoją rolę w przestrzeni. Dotyczy to przede wszystkim uzupełnień braków w nasadzeniach, a także cięć sanitarnych i pielęgnacyjnych, które należy zlecać wyspecjalizowanym firmom. Da to gwarancję właściwego wykonania zleczanych prac i pozwoli uniknąć drastycznych zmian pokroju koron drzew, a także nadmiernego ich ogławiania.

2.3.5. Miejsca historyczne

Pojęcie miejsc historycznych, tj. związanych z wydarzeniami historycznymi bądź działalnością wybitnych postaci, jest dość pojemne. Zaliczymy do nich przede wszystkim miejsca pamięci i martyrologii; groby i cmentarze wojenne, pomniki,

mogły, były obozy i pola bitew. Nie sposób pominąć też miejsc pochodzenia i aktywności zasłużonych jednostek. Wymienione elementy mają różną wartość historyczną, rzadziej artystyczną, co ujemnie wpływa na prawną ochronę zabytkowej substancji. Decyduje to o mniejszym zainteresowaniu nimi służb konserwatorskich, za to o większym powiązaniu z edukacyjnymi placówkami muzealnymi, w których prezentuje się historyczny kontekst.

Na Dolnym Śląsku stoczono wiele głośnych bitew i potyczek, wśród których – pomijając walki o grody, zamki, ufortyfikowane miasta i twierdze (m.in. Niemczę, Wrocław, Świdnicę) – należy wyróżnić starcia zbrojne: pod Legnicą (1241 r.), Dobromierzem (1745 r.), Lutynią (1757 r.), Kamienną Górą i Legnicą (1760 r.), Burkatowem (1762 r.), nad Kaczawą (1813 r.), wreszcie walki z 1945 r. Bitwa stoczona z Tatarami pod Legnicą w 1241 r. jako jedyna odegrała większą rolę w polskiej historii, co zdecydowało o powołaniu Muzeum Bitwy Legnickiej w Legnickim Polu. Kluczowe dla współczesnej tożsamości narodowej Polaków wojny i powstania toczyły się w innych regionach kraju, dlatego województwo dolnośląskie w skromnym zakresie wpisuje się w tradycję militarną Polski. Można przypomnieć tu walki polsko-czesko-niemieckie we wczesnym średniowieczu, zwycięstwo polskich ułanów pod Strugą (1807 r.) i forsowanie Nysy Łużyckiej przez 2. Armię Wojska Polskiego w 1945 r. Warto dodać, że długą tradycję na tym terenie ma też upamiętnianie obecności wojskowych rosyjskich, którym hołd oddawali Niemcy pomni wspólnej z Rosjanami walki przeciwko Napoleonowi, następnie Polacy wpisani w powojenny „sojusz” z ZSRR.

Uwzględnienie niepolskiego dziedzictwa militarnego regionu – w tym wojen husyckich (XV wiek), wojny trzydziestoletniej (1618–1648), szczególnie jednak wojen śląskich (1740–1763) i napoleońskich (1806–1813) – czyni z województwa dolnośląskiego obszar o wybitnym potencjale. Wypada wspomnieć, że wielkie batalie wojen śląskich na trwałe wpisane są w historię Europy. Jakkolwiek teraz pamięć o nich jest lokalnie przywracana, nie znajduje to tymczasem trwalszych rozwiązań. Jedynym wyjątkiem jest skromne Muzeum Bitwy nad Kaczawą w Duninie. Powstałe

przed 1945 r. niemieckie formy upamiętnienia poległych czy zwycięzców zostały w części utracone. Nieliczne zachowane pomniki, obeliski i mogiły w większości nie zostały wpisane do rejestru zabytków. Dotyczy to też oryginalnego pomnika Kutuzowa w Bolesławcu. W Lutyni, w miejscu najsłynniejszej bitwy w dziejach Śląska, zachował się zabytkowy budynek muzealny, ale stoi opuszczony. Zauważmy przy okazji, że pole bitwy pod Lutynią dopiero w 2010 r. objęto ochroną prawną (obszar obserwacji archeologicznej oraz ochrony krajobrazu), co wprowadza określone rygory zagospodarowania przestrzennego. Pojawiające się współcześnie formy upamiętnienia bitew stoczonych na Dolnym Śląsku mają zasadniczo charakter oddolny. Ich wspólnym elementem są inscenizacje historyczne o wymiarze edukacyjnym i promocyjnym. Ochronę i zagospodarowanie pól bitewnych utrudnia w znacznym stopniu ich rozległość i wynikające z tejże problemy prawno-administracyjne. Prowadzony przez Narodowy Instytut Dziedzictwa program ewidencji pól bitewnych ma na celu objęcie ochroną konserwatorską obszarów, na których miały miejsce istotne z punktu widzenia historii starcia zbrojne (archeologia konfliktów). Znaczny zasięg badań i ograniczone środki finansowe sprawiają, że program będzie zapewne realizowany przez wiele lat. Po jego zakończeniu przyjdzie czas na należytą ocenę potencjału województwa, co powinno skutkować koordynacją i intensyfikacją działań w zakresie ochrony.

Jak już sygnalizowano, część materialnych pamiątek związanych z dolnośląskimi polami bitew została zaprzepaszczona lub zniszczona po 1945 r., podobnie jak liczne pomniki wystawione niemieckim mieszkańcom regionu poległym podczas I i II wojny światowej. W województwie dolnośląskim wpisano do rejestru zabytków tylko jeden pomnik poległych podczas Wielkiej Wojny (Radomierzyce), podobnie tylko jeden cmentarz żołnierzy Armii Czerwonej (Syców). Więcej dolnośląskich miejsc pamięci znajdziemy w Ogólnopolskiej Komputerowej Bazie Cmentarzy Wojennych Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, w której odnotowano 77 pojedynczych i zbiorowych mogił⁴³. Wypada zauważyć, że

43 <http://groby.radaopwim.gov.pl/results/?wojewodztwo=02>, (dostęp: 30 września 2014]

województwo dolnośląskie pod względem ich liczby należało w 2009 r. do najsłabiej reprezentowanych w kraju, co przynajmniej w części wynika z niepełnej inwentaryzacji tych obiektów. Wśród nich znajdziemy upamiętnienia poległych: z okresu napoleońskiego (5), wojny prusko-austriackiej 1866 r. (2) i I wojny światowej (8). Pozostałe dotyczą okresu II wojny światowej. Wystawiono je nie tylko Polakom, lecz i ogólnie jeńcom wojennym (3), ofiarom terroru hitlerowskiego (17) i żołnierzom Armii Czerwonej *vel* Radzieckiej (17).

Obozy jenieckie powstałe podczas II wojny światowej na obszarze dzisiejszego województwa dolnośląskiego – m.in. Zgorzelec, Świątoszów, Srebrna Góra – nie zostały przekształcone w miejsca pamięci. Podobnie liczne filie obozu koncentracyjnego Gross-Rosen w Rogoźnicy, gdzie dopiero w 1983 r. utworzono muzeum martyrologiczne podległe obecnie samorządowi województwa dolnośląskiego. Zachowały się w nim pojedyncze, autentyczne zabudowania obozowe, dlatego ma on w dużej części wymiar symboliczny. W pozyskanym niedawno kamieniołomie planuje się realizację monumentu „Kamienne Piekło II”, który powinien wzmocnić siłę przyciągania tego miejsca. W lipcu 2008 roku list intencyjny w tej sprawie podpisali Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Samorząd Województwa Dolnośląskiego, Muzeum Gross-Rosen oraz Fundacja „Kamieniołomy Gross-Rosen”. Intensywnie promowanym produktem turystycznym stał się potężny, podziemny zespół „Riese” w rejonie Walimia i Głuszycy, w którego obrębie zagospodarowano kompleks „Rzeczka”, „Osówka” i „Włodarz”. Większy nacisk kładzie się w nich na wojenne tajemnice i militarny potencjał III Rzeszy niż na wątek martyrologiczny, który nie jest w województwie szczególnie eksponowany. Podobnie nie udało się szerzej upamiętnić powojennej historii Dolnego Śląska, w tym powojennego osadnictwa polskiego i antykomunistycznego oporu społecznego. Spore nadzieje można wiązać z Ośrodkiem „Pamięć i Przyszłość” we Wrocławiu, który realizuje dokumentacyjne i edukacyjne projekty propagujące wiedzę o tym okresie (m.in. „Pociąg do historii”). Szykuje się nadto do budowy nowoczesnej placówki muzealnej.

Upamiętnianie wybitnych postaci historycznych związanych z obszarem dzisiejszego województwa dolnośląskiego prowadzone jest na różnych płaszczyznach. Inicjatywa w tym zakresie należy jednak w większości do czynników lokalnych, fundacji lub organizacji pozarządowych. Niewiele jest przy tym miejsc, które wiążą się z osobami kluczowymi dla historii i kultury narodu polskiego. Niektóre przedsięwzięcia opierają się tym samym na dziedzictwie przeniesionym z dawnych Kresów (Zakład Narodowy im. Ossolińskich i Muzeum *Pana Tadeusza*). Przy całym skomplikowaniu historii tego regionu charakterystyczna jest naturalna percepcja dorobku przedstawicieli różnych narodów. Podkreśla się obecność Polaków (m.in. Dworek Chopina w Dusznikach-Zdroju), coraz wyraźniej docenia się też wkład Niemców i Żydów. Dobrym przykładem takich działań jest Towarzystwo im. Edyty Stein, które zadbało o wpisanie do rejestru zabytków Domu Edyty Stein we Wrocławiu. W szerszym kontekście działa Fundacja „Krzyżowa” dla Porozumienia Europejskiego, która, gospodarując w zabytkowym zespole pałacowym, stara się podtrzymać pamięć Helmuta Jamesa von Moltke, „Kręgu z Krzyżowej” i polsko-niemieckiego porozumienia. Innym ważnym ośrodkiem jest muzeum „Dom Gerharta Hauptmanna” w Jagniątkowie, dzielnicy Jeleniej Góry.

Ochrona i zachowanie miejsc pamięci w województwie dolnośląskim wymaga wyważonego podejścia uwzględniającego złożoną, wielonarodową przeszłość tego obszaru. Niezbędne są działania inwentaryzacyjne i renowacyjne, podobnie – racjonalna strategia pamięci. Polskie, rosyjskie czy niemieckie miejsca historyczne powinny wszak współtworzyć obraz dziejów tego regionu. Opisywany segment dziedzictwa podatny jest na lokalne lub ideologiczne zniekształcenia, tym ważniejsze wydają się próby choćby częściowej koordynacji działań. Trudno się jej tymczasem dopatrzeć, co tłumaczy poniekąd brak zrozumienia dla tego typu dziedzictwa.

2.4. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome znajdują się *in situ* – wówczas pozostają w pieczy konserwatora zabytków, stanowią część kolekcji muzealnej lub prywatnej oraz są

przechowywane w archiwach i bibliotekach.

2.4.1. Zbiory muzealne

Zbiory muzealne nie są dokumentowane odrębnie od rejestru zabytków. Centrum kompetencyjnym dla muzeów jest Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, który odpowiada za strategię rozwoju muzealnictwa.

W województwie dolnośląskim funkcjonują: muzea współprowadzone, wpisane do rejestrów prowadzonych przez jednostki samorządów terytorialnych, muzea samorządowe, muzea utworzone przez osoby fizyczne oraz muzea utworzone przez osoby prawne. Lista placówek muzealnych na tym terenie została opublikowana przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów⁴⁴.

Wśród aktualnych problemów, ale i najważniejszych działań podejmowanych obecnie przez placówki muzealne, wymienić należy proces szeroko pojętej digitalizacji. Zakończył się pierwszy etap prac przygotowawczych do projektu „E-muzea – upowszechnianie zbiorów muzeów”, którego celem jest udostępnienie za pośrednictwem sieci internetowej zasobów kulturowych zgromadzonych w polskich muzeach, przygotowywanego przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów dla sektora muzealnego do programu Polska Cyfrowa w ramach II Osi, priorytet „e-Administracja i otwarty rząd”, cel szczegółowy 4: „Zwiększenie dostępności i wykorzystania informacji sektora publicznego”. Muzea dolnośląskie do tej pory nie udostępniają na większą skalę online baz danych obiektów, a jedynie opis kolekcji i/lub opis pojedynczych, wybranych zabytków, podczas gdy światowym standardem stały się już nie tylko bazy poszczególnych instytucji (np. Luwru⁴⁵, British Museum⁴⁶ czy Metropolitan Museum of Art⁴⁷ w Nowym Jorku, w Polsce – Muzeów Narodowych w Warszawie⁴⁸ i Krakowie⁴⁹), ale bazy globalne, pozwalające

44 <http://nimosz.pl/pl/bazy-danych/wykaz-muzeow-w-polsce/baza-muzeow-w-polsce?q=dolno%C5%9B%C4%85skie&sort=nazwa&by=asc> [dostęp: 3 września 2014].

45 <http://www.louvre.fr/en/moteur-de-recherche-oeuvres> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

46 http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx [dostęp: 13 sierpnia 2014].

47 <http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

48 <http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

49 <http://katalog.muzeum.krakow.pl/pl/cat> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

na eksplorowanie jednocześnie zasobów kilku do kilkudziesięciu muzeów, takie jak francuska Joconde⁵⁰. Wydaje się, że osiągnięcie podobnego standardu i włączenie się w ogólnoswiatowe zasoby dziedzictwa kulturowego dostępne w sieci, a także uatrakcyjnienie oferty promocyjnej muzeów narzędziami cyfrowymi (np. wirtualne zwiedzanie) powinno stanowić jeden z priorytetów na najbliższe lata.

2.4.2. Archiwa

Podstawową instytucją archiwalną na Dolnym Śląsku jest Archiwum Państwowe we Wrocławiu wraz z oddziałami w Jeleniej Górze, Kamieńcu Ząbkowickim, Legnicy i Lubaniu. Powstało ono na gruzach działającego w przedwojennym Wrocławiu Staatsarchiv zu Breslau. Podstawowym i wciąż aktualnym zadaniem archiwów jest opracowywanie inwentarzy, których liczne zespoły nie doczekały się do dziś, co powoduje, że pozostają one niedostępne.

Współcześnie do priorytetów w działalności archiwum należy, podobnie jak w muzeach i bibliotekach, digitalizacja i udostępnianie zasobów w Internecie. Już w 2005 r. przygotowany został standard metadanych e-PL⁵¹. Ogólnym problemem jest jednak przygotowywanie metod digitalizacji oddzielnie dla muzeów i bibliotek oraz w odniesieniu do innych aktów prawnych regulujących funkcjonowanie instytucji różnego typu. Obecnie obiekty o takim samym charakterze są często, w zależności od miejsca przechowywania, inaczej definiowane i opisywane; także w zakresie ucyfrowienia zasobów tworzone i wykorzystywane są różne standardy⁵². W udostępnianiu, a zwłaszcza w upowszechnianiu w sieci efektów cyfryzacji w archiwach, szczególne są zagrożenia wynikające z faktu praw autorskich.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: AP) – oprócz kilku innych archiwów – otrzymało dofinansowanie projektów związanych z digitalizacją zbiorów w ramach IV edycji programu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

50 http://www.culture.gouv.fr/documentation/joconde/fr/recherche/rech_libre.htm [dostęp: 13 sierpnia 2014].

51 <http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/file/pdf/e-PL-0.1-2.pdf> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

52 Por. L. Duranti, *Zaufanie oraz kolidujące ze sobą prawa w środowisku cyfrowym*, „Archeion”, 2012, t. CXIII, s. 25–44; A. Thurston, *Cyfryzacja materiałów archiwalnych oraz ich przechowywanie: ogólnoswiatowe możliwości i wyzwania*, „Archeion”, 2012, t. CXIII, s. 45–66.

Kultura+, priorytet „Digitalizacja”. Przyznane środki umożliwią rozbudowę infrastruktury technicznej dla zasobów cyfrowych oraz wykonanie i udostępnienie w serwisie „szukajwarchiwach.pl” blisko 5 milionów skanów dokumentów. Do 2015 r. między innymi w wymienionym serwisie ukażą się kolejne akta metrykalne i stanu cywilnego z terenu działania AP we Wrocławiu. Podkreśla się jednak, że przyznana kwota finansowania – 4,4 mln złotych jest niewystarczająca, tym bardziej że blisko połowę tej kwoty archiwa państwowe przeznaczą na budowę pracowni digitalizacji (w Archiwum Państwowym w Opolu) oraz rozbudowę i modernizację infrastruktury technicznej dla zasobów cyfrowych, m.in. zakup skanerów, oprogramowania i repozytoriów (Archiwum Główne Akt Dawnych, archiwa państwowe w Koszalinie, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Przemyślu i Wrocławiu).

Kolejne ważne archiwum wrocławskie to Archiwum Budowlane Miasta Wrocławia, które od 2000 roku jest oddziałem Muzeum Architektury. Powstało ono w wyniku połączenia dwóch historycznych zespołów: Policji Budowlanej z lat 40. XIX wieku oraz dawnej deputacji budowlanej Magistratu Wrocławia. Ten cenny zasób z czasu do 1945 r. zachował się w 80% i jest największym w Polsce zbiorem planów budowlanych. Znajdują się tu materiały archiwalne dotyczące obiektów sakralnych i użyteczności publicznej (gmach sądu, Hala Ludowa, Ogród Zoologiczny, szkoły, wyższe uczelnie, więzienia, domy towarowe, budynki gazowni i innych zakładów pracy), oraz obiektów mieszkalnych⁵³. Obecnie archiwum udostępnia swoje zasoby także w sieci, dzięki której można dotrzeć do 35 963 planów i fotografii.

Obecnie na terenie województwa dolnośląskiego trwają także inwestycje budowlane związane z działalnością archiwów. W Bolesławcu realizowana jest przebudowa budynku warsztatowego Zespołu Szkół Elektronicznych na siedzibę obecnego oddziału w Lubaniu⁵⁴. Obiekt będzie miał pomieszczenia magazynowe, pracownię naukową, salę konferencyjną i wystawową, pomieszczenia biurowe oraz socjalne, techniczne i gospodarcze. Zakłada się, że docelowo pomieści do pięciu

53 http://ma.wroc.pl/archiwum_budowlane.html [dostęp: 13 sierpnia 2014].

54 <http://www.archiwa.gov.pl/pl/archiwa-w-budowie/budowy-w-realizacji.html> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

kilometrów bieżących akt, co zapewni warunki do gromadzenia i przechowywania materiałów archiwalnych na okres kilkudziesięciu lat. Inwestycja została podjęta, ponieważ stan techniczny budynku oddziału lubańskiego zagrażał bezpieczeństwu zgromadzonych tam materiałów archiwalnych. Inwestycja wpłynie nie tylko na poprawę bezpieczeństwa akt, lecz także ich dostępność⁵⁵. Zasób archiwum w Lubaniu, który zostanie przeniesiony do Bolesławca, ma blisko 800 m bieżących akt. Zakres działania nowego oddziału obejmie powiaty: bolesławiecki, lubański i zgorzelecki. Najcenniejszą część zasobu stanowią akta miast, przede wszystkim Lubania, w tym unikatowe w skali Polski materiały Związku Sześciu Miast Łużyckich. Te i podobne materiały są dużej wartości źródłami do badań transgranicznych i przedmiotem współpracy archiwów położonych w Euroregionie Nysa, m.in. w: Görlitz, Kamenz, Bautzen, Löbau, Zittau. Dzieje Górnych Łużyc są także obszarem zainteresowania historyków czeskich⁵⁶.

Dolnośląskie instytucje archiwalne wdrażają także interesujące inicjatywy. Między innymi kamieniecki oddział AP we Wrocławiu był w maju 2014 r., gospodarzem międzynarodowego seminarium warsztatowego „Kolekcje archiwalne w muzeach domowych”, zorganizowanego we współpracy z Międzynarodową Siecią Muzeów Domowych. Seminarium, planowane jako impreza cykliczna, ma stać się platformą wymiany doświadczeń, wiedzy i umiejętności archiwistów i prywatnych kolekcjonerów.

2.4.3. Biblioteki

Na terenie województwa dolnośląskiego działają biblioteki różnego typu⁵⁷:

- publiczne – 616 (w Polsce – 8182)
- pedagogiczne – 26 (w Polsce – 318)
- naukowe – 74 (w Polsce – 1087)

55 Za naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych: <http://www.archiwa.gov.pl/pl/archiwa-w-budowie/budowy-w-realizacji/3664-bolesawiec.html> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

56 Za: http://www.archiwa.gov.pl/pl/component/content/article/63-aktualnosci/4127-wizyta-ministra-kultury-na-budowie-archiwum-w-bolesawcu.html?template=archiwa_edu [dostęp: 13 sierpnia 2014].

57 Dane Głównego Urzędu Statystycznego z 2012 roku.

- fachowe – 28 (w Polsce – 369)
- fachowo-beletrystyczne – 5 (w Polsce – 65)
- towarzystw naukowych – 1 (w Polsce – 14).

Odnotowano zmniejszenie liczby bibliotek zarówno w skali całego kraju, jak i województwa. Szczegółowe dane na temat statystyk czytelnicych publikowane są przez Główny Urząd Statystyczny.

W kontekście ochrony i opieki nad zabytkami wyróżnić warto biblioteki naukowe, które przechowują zabytki piśmiennicze i inne, zaliczane najczęściej w systemach bibliotecznych do tzw. zbiorów specjalnych lub zbiorów ikonograficznych.

Zbiory specjalne Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu⁵⁸ stanowią zasoby: Gabinetu Śląsko-Lużyckiego, Oddziału Bibliologicznego, Oddziału Rękopisów, Oddziału Starych Druków, Oddziału Zbiorów Graficznych, Oddziału Zbiorów Kartograficznych i Oddziału Zbiorów Muzycznych. Ochroną zabytków w bibliotece zajmują się Pracownia Konserwacji Zbiorów Specjalnych i Pracownia Reprografii i Digitalizacji. Zbiory specjalne pochodzą przede wszystkim z wrocławskich księgozbiorów dawnej Biblioteki Miejskiej oraz dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej. Kolekcja ta została wzbogacona przez: zabytki piastowskiej biblioteki z Brzegu, biblioteki księcia Jerzego Rudolfa z Legnicy, fragmenty biblioteki Milicha ze Zgorzelca, zbiory biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła z Legnicy, biblioteki cysterek z Trzebnicy oraz grupę zbiorów prowincjonalnych zabezpieczonych na Śląsku po II wojnie światowej. Biblioteka posiada największy w Polsce zbiór starych druków tłoczonych w latach 1456–1800 (310 000 jednostek, w tym 3 200 inkunabułów oraz 2 000 poloników z XVI wieku). Na uwagę zasługuje najbogatszy w Polsce zbiór średniowiecznych manuskryptów – 3 000 kodeksów. Są to przede wszystkim dzieła autorów klasycznych oraz Ojców Kościoła. Niezwykle cenna jest także kolekcja zabytków śląskiego iluminatorstwa. W Oddziale Rękopisów zgromadzono ok. 17 000 autografów literatów i uczonych związanych ze Śląskiem od wieku XVIII po lata 40.

58 <http://www.bu.uni.wroc.pl/zbiory/specjalne> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

XX wieku. Unikatem i jednocześnie jednym z podstawowych źródeł dla opracowań zabytków architektury na Śląsku jest *Topographia Silesiae* F.B. Wenera, zawierająca ponad 1000 umieszczonych w tekście rysunków budowli Dolnego Śląska z XVIII wieku. W bibliotece przechowywane są muzykalia: 4 400 woluminów starych druków i 2500 jednostek rękopisów – wśród nich pierwodruki dzieł Mozarta czy rękopis Beethovena ze szkicami jego utworów. Niezwykle bogata kolekcja to *silesiaca* i *lusatica*. Wśród ponad 90 000 druków jest ponad 50 000 woluminów periodyków oraz ponad 100 000 jednostek dokumentów życia społecznego. Wszystkie te materiały służą do studiów z zakresu: historii, administracji, socjologii, kultury, gospodarki czy geografii Śląska i Łużyc. Wreszcie wspomnieć trzeba druki dotyczące miasta Wrocławia, tzw. *Wratislaviana*, które już w dawnej Bibliotece Miejskiej stanowiły wyłączony zbiór. Biblioteka może poszczycić się też cennymi zbiorami kartograficznymi oraz ikonograficznymi. Kolekcja atlasów z XVI – XVIII wieku zajmuje, ze względu na wielkość i wartość zbioru, czołowe miejsce w Polsce. Drugą wyróżniającą się kolekcją wśród zasobów kartograficznych są tzw. atlasy sztuczne. W Oddziale Zbiorów Graficznych zgromadzono następujące zbiory specjalne: grafiki, fotografie, ekslibrisy, pocztówki i reprodukcje oraz literaturę specjalistyczną dotyczącą wymienionej kolekcji, a także historii sztuki.

Zabytki biblioteki są opracowywane, a następnie udostępniane w ramach bazy „Dziedzictwo kulturowe w badaniach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu”. Baza integruje wyniki następujących projektów: „Stare druki i druki zwarte XIX wieku ze zbiorów dawnego Gabinetu Śląsko-Łużyckiego Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu”, „Śląskie Archiwum Ikonograficzne”, „Imago Silesiae Inferioris online. Mapy, plany i widoki Dolnego Śląska ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu” oraz „Dziedzictwo Regionu i Europy. Cymelia ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu”.

Drugą najważniejszą wrocławską biblioteką jest Zakład Narodowy im. Ossolińskich (ZNiO) wraz z Muzeum Książąt Lubomirskich. Fundacja pod nazwą Zakład Narodowy im. Ossolińskich została utworzona w 1817 roku przez Józefa

Maksymiliana hr. Ossolińskiego we Lwowie. W 1823 roku, na mocy układu Józefa Maksymiliana hr. Ossolińskiego z księciem Henrykiem Lubomirskim powstało Muzeum Książąt Lubomirskich. Po II wojnie światowej część pozostałej we Lwowie kolekcji została przekazana do Wrocławia. Ossolineum stanowiło placówkę Polskiej Akademii Nauk; w 1995 roku miała miejsce restytucja Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Ustawa o ZNiO z 1995 r. umożliwiła także proces odtworzenia Muzeum Książąt Lubomirskich (obecnie oddziału ZNiO pod nazwą Muzeum Książąt Lubomirskich). W jego skład wchodzi dwa gabinety: grafiki, gromadzący rysunki mistrzów europejskich XV – XIX wieku, rysunki artystów polskich XVII – XX wieku, grafikę polską i obcą od XVI wieku, ekslibrisy, malarstwo, miniatury, fotografie i pocztówki, oraz gabinet numizmatyczno-sfragistyczny z kolekcją numizmatów, pieczęci, wyrobów medalierskich i obiektów falerystyczne. Trwają starania o rewindykację cennych kolekcji tego Muzeum, rozproszonych w wyniku II wojny światowej, w tym zespołu rysunków Albrechta Dürera.

Stale wzbogacają się jego zbiory, w tym o cenne dary i kolekcje (m.in. mapy śląskie Tomasza Niewodniczańskiego, medale i monety Stanisława Garczyńskiego; archiwa Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Tadeusza Żencykowskiego i Władysława Bartoszewskiego).

Zbiory Ossolineum obejmują obecnie ok. 1 800 000 jednostek, wśród których znajdują się druki zwarte, czasopisma, rękopisy, dokumenty, stare druki, rysunki, ryciny, obrazy, ekslibrisy, medale, monety, pieczęcie, mapy i plany, plakaty, broszury, afisze oraz zbiory mikroformowe. Co roku ZNiO przygotowuje kilka dużych wystaw, wykorzystując swoje zbiory, organizuje spotkania i wieczory autorskie. Odbývają się koncerty i przedstawienia teatralne. Instytucja bierze także udział w projekcie digitalizacji zbiorów. Wykonane zostały skany druków z XVI – XIX wieku oraz rękopisów z XII – XX wieku, a ich cyfrowe kopie upubliczniono w internecie przez Dolnośląską Bibliotekę Cyfrową. Dostępność cyfrowych kopii umożliwiła wyłączenie z obiegu czytelniczego oryginalnych egzemplarzy i zapewnienie im

optymalnych warunków przechowywania⁵⁹.

Jednocześnie z digitalizacją najwartościowsze rękopisy z XIV – XX wieku poddawane są konserwacji. W lipcu 2007 roku Ossolineum przystąpiło do CERL (Consortium of European Research Libraries) jako członek utworzonej w tym celu Grupy Polskich Bibliotek Naukowych Gromadzących Stare Druki, która zrzesza także Bibliotekę Narodową, Bibliotekę Jagiellońską, Bibliotekę PAN w Gdańsku, Bibliotekę Uniwersytecką w Poznaniu, Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie oraz Bibliotekę Uniwersytecką we Wrocławiu. Uczestnictwo w CERL zapewnia Zakładowi dostęp do tworzonej przez Konsorcjum Bazy Dziedzictwa Książki Drukowanej (Heritage of the Printed Book - HPB Database).

W zbiorach ZNiO od 1999 roku znajduje się rękopis *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza. Dlatego Zakład, wspólnie z miastem Wrocław, stał się pomysłodawcą Muzeum *Pana Tadeusza*, którego stała ekspozycja z rękopisem poematu zostanie otwarta w 2016 roku w kamienicy we wrocławskim Rynku.

Od 1947 roku działa we Wrocławiu także Biblioteka Papieskiego Wydziału Teologicznego i Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego, która przejęła niemal w całości księgozbiór biblioteki przedwojennego konwiku seminarium duchownego. Księgozbiór biblioteki Wydziału Teologicznego Uniwersytetu po odmowie reaktywowania wydziału został wcielony do Biblioteki Uniwersyteckiej, natomiast księgozbiór alumnatu, tzw. *Collegium Albertinum* najprawdopodobniej został zniszczony przez wojska radzieckie w 1947 roku. Biblioteka Wydziału Teologicznego jest jedyną we Wrocławiu, która systematycznie gromadzi pozycje z zakresu współczesnej problematyki teologicznej Kościoła katolickiego, a także, choć w mniejszym zakresie, innych kościołów chrześcijańskich. Ma też bogaty zbiór starodruków, 12 inkunabułów oraz wiele książek i czasopism XIX-wiecznych⁶⁰.

Pod zarządem Kościoła katolickiego jest też Biblioteka Kapitularna Archidiecezji Wrocławskiej. Biblioteka jest w posiadaniu jednego z najcenniejszych

59 Zob. <http://www2.oss.wroc.pl/old/pd/main.html> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

60 http://www.pwt.wroc.pl/biblioteka/index.php?id=4&idp=2&lang=_pl [dostęp: 13 sierpnia 2014].

zabytków rękopiśmiennych – powstałej w drugiej połowie XIII wieku Księgi założenia klasztoru świętej Marii Dziewicy w Henrykowie, zwanej Księgą Henrykowską – kroniki opactwa Cystersów w Henrykowie na Dolnym Śląsku. Jest ona, obok Akt Braci Czeskich, polską propozycją na Listę „Pamięć Świata” UNESCO, o czym zdecydował obradujący 10 marca 2014 r. w Warszawie Polski Komitet Programu „Pamięć Świata” UNESCO. Warto tu wspomnieć, że dostępna jest cyfrowa kopia księgi⁶¹.

Do parafii ewangelicko-augsburskiej w Świdnicy należy księgozbiór gromadzony przez ostatnie 350 lat przy Kościele Pokoju. Ta bogata spuścizna, dotąd niedostępna dla osób z zewnątrz, została objęta w 2009 roku programem ministra kultury i dziedzictwa narodowego Cyfryzacja Kultury, którego efektem jest wirtualny katalog starodruków, rękopisów i książek tego zbioru⁶².

Wspomniane biblioteki zawierają w swych zbiorach pozostałości bibliotek historycznych. Wśród nich przypomnieć należy zarówno kościelne, klasztorne, takie jak: biblioteki cystersów w Henrykowie i Krzeszowie, księgozbiór norbertanek z Czarnowasów, bibliotekę klarysek we Wrocławiu, bibliotekę cysterek w Trzebnicy, jak i prywatne, np. Thomasa Rehdigera we Wrocławiu czy rodziny Hochbergów w Książu.

Jednym z ciekawszych zbiorów, ale i najlepiej reprezentowanym, są dzieła z dawnej biblioteki cysterek w Trzebnicy, obecnie m.in. w Bibliotece Uniwersyteckiej oraz Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu⁶³. Pierwsze wzmianki o stanie księgozbioru pochodzą z lat 1811–1813, kiedy Johann Gustav Büsching zajmował się majątkiem sekularyzowanych klasztorów. Współczesnego opracowania zbioru dokonała Helena Szwejkowska⁶⁴.

Thomas Rehdiger (1540–1576), wrocławski partrycjusz, humanista

61 <http://digital.fides.org.pl/dlibra/areults?action=SearchAction&QI=39B1D7A51A58117A0B7BC6DF92D22A95-3> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

62 <http://kosciolpokoju.pl/biblioteka/> [dostęp: 13 sierpnia 2014].

63 A. Sutowicz, *Dorobek rękopiśmienny śląskich klasztorów żeńskich (XIII–XVIII w.)*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 16 (2008), nr 2, s. 155–179; H. Szwejkowska, *Biblioteka klasztoru Cysterek w Trzebnicy*, Wrocław 1955.

64 *Ibidem*.

i kolekcjoner sztuki i książek, utworzył księgozbiór składający się z rękopisów i druków, który w 1645 roku stał się własnością miasta Wrocławia i jako Bibliotheca Rehdigerana w 1865 stał się częścią Biblioteki Miejskiej, włączonej po II wojnie do Biblioteki Uniwersyteckiej.

Biblioteka rodziny Hochbergów w Książu istniała od 1609 roku do okresu II wojny światowej. Na początku XX wieku była drugą co do wielkości prywatną księżnicą na Śląsku; jej zbiory zawierały ponad 44 tysiące woluminów. W skład kolekcji wchodziły rękopisy, inkunabuły (najstarszy – *Die consolatione philosophie Boetiusa* z 1473 roku) i stare druki. W latach 80. XIX wieku księgozbiór został skatalogowany przez bibliotekarza Otto Frenzela. Zbiory uległy jednak rozproszeniu podczas II wojny światowej. Faksymile rękopisów biblioteki w 2009 roku prezentowane były na wystawie na Zamku Książ. Pokazano na niej 55 faksymiliów kart tytułowych lub pierwszych stron wybranych dzieł, które zachowały się w Archiwum Państwowym we Wrocławiu i w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego. Większość faksymiliów wydrukowano na papierze czerpanym wyprodukowanym w dusznickim Muzeum Papiernictwa.

Wreszcie wspomnieć należy o zbiorach śląskich rozproszonych i przechowywanych po 1945 roku poza granicami regionu, jak np. Biblioteka łańcuchowa ze Złotoryi⁶⁵, przechowywana w Bibliotece Narodowej.

2.5. Zabytki archeologiczne

Zabytek archeologiczny to zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami „zabytek nieruchomy będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub

65 A. Wagner, *Przepadło i zniszczało. O losach biblioteki łańcuchowej ze Złotoryi*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2013, nr 1(74)–4(77), s. 48–51, http://nimosz.pl/upload/wydawnictwa/cenne_bezcenne_utracone/2013/011cenne2013_wagner.pdf [dostęp: 1 lipca 2014].

zabytek ruchomy, będący tym wytworem”⁶⁶. Warto wspomnieć, że w przepisach dotyczących zabytku archeologicznego nie ustanowiono żadnej cezurę wiekowej, poniżej której taka pozostałość egzystencji i działalności człowieka nie jest już zabytkiem. Ustanowiono taką cezurę jedynie w przypadku wywozu zabytków zagranicę, określając ją na 100 lat.

Można wyróżnić dwa typy zabytków archeologicznych: ruchome i nieruchome. Jak wskazuje nazwa, zabytki ruchome to wszelkiego rodzaju przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości, zarówno wytwory pracy ludzkiej, takie jak naczynia, narzędzia, ozdoby, broń itp., jak i tzw. ekofakty.

Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego szczególnie problem stwarzają nieruchome zabytki archeologiczne, czyli materialne pozostałości dawnego środowiska osadniczego. W skali makro są to stanowiska archeologiczne, czyli miejsca występowania źródeł archeologicznych wraz z otaczającym je kontekstem. Ze względu na pełnione dawniej funkcje wyróżniamy różne rodzaje stanowisk archeologicznych, takie jak: grodziska (pozostałości grodów), cmentarzyska (pozostałości dawnych cmentarzy), pozostałości osad wiejskich, miast itd.

Ze względu na wymagania związane z ochroną zabytków oraz ich znaczeniem dla tzw. turystyki dziedzictwa kulturowego, archeologiczne zabytki nieruchome można podzielić na zabytki widoczne i niewidoczne w krajobrazie.

Zabytki o własnej formie krajobrazowej to głównie pozostałości dawnych konstrukcji o różnorodnym przeznaczeniu, takich jak wały kamienne, ziemne, drewniano-ziemne, pozostałości infrastruktury osadniczej, mostów, dróg, grobli, a także ślady związane z kulturą symboliczną (niematerialną) w postaci pozostałości dawnych miejsc kultu, cmentarzy (nasypy kurhanów) itp. Stanowią one około 10% znanych stanowisk archeologicznych.

W odróżnieniu od innego typu substancji zabytkowych, mimo upływu czasu i ciągłej degradacji, zasoby kulturowego dziedzictwa archeologicznego wciąż rosną.

66 Art. 3 pkt 4 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. Por. także rozwinięcie tej definicji na stronie internetowej NID: http://www.nid.pl/pl/Dla_specjalistow/Badania_i_dokumentacja/zabytki-archeologiczne/

Wynika to z faktu, że liczba informacji o miejscach występowania tego typu zabytków oraz liczba samych zabytków zwiększa się wprost proporcjonalnie do aktywności gospodarczej i społecznej. W ostatnim dwudziestopięcioleciu w obu tych obszarach nastąpiło znaczne ożywienie. W dziedzinie aktywności gospodarczej mieliśmy i mamy do czynienia z licznymi inwestycjami, zarówno w sferze indywidualnej, jak i w dziedzinie inwestycji państwowych (budownictwo mieszkaniowe, rozwój infrastruktury komunikacyjnej i komunalnej), które to inwestycje wchodzą w kolizję z zachowanymi pod powierzchnią ziemi pozostałościami dawnych kultur.

Pozyskujemy zatem liczne informacje o zabytkach archeologicznych, zarówno dzięki odkryciom przypadkowym, jak i w wyniku badań wykopaliskowych towarzyszących wspomnianym inwestycjom. Na Dolnym Śląsku szczególnie wiele nowych odkryć przyniosły badania autostradowe, nie można jednak lekceważyć ogromnego przyrostu informacji powstałego dzięki licznym nadzorom archeologicznymi i ratowniczym badaniom archeologicznym prowadzonym na obszarze aglomeracji miejskich.

Większość informacji o stanowiskach archeologicznych urzędy konserwatorskie pozyskiwały i pozyskują dzięki prowadzonej od 1978 roku na obszarze całej Polski akcji tzw. Archeologicznego Zdjęcia Polski (dalej: AZP). Są to planowe badania poszukiwawcze polegające na inwentaryzacji miejsc występowania zabytków przez ekipy archeologów. Dotychczas przebadano w ramach AZP 95,7% powierzchni województwa dolnośląskiego, wpisując do ewidencji 30 808 stanowisk archeologicznych, 4 963 stanowiska pozostaje poza ewidencją.

Nadal realizowane są badania poszukiwawcze w ramach AZP. Warto jednak mieć na uwadze, że niemal jedna czwarta stanowisk archeologicznych na Dolnym Śląsku została wyróżniona na podstawie znaleziska jednego fragmentu glinianego naczynia, a niemal połowa na podstawie znalezienia jednej do pięciu skorup glinianych. Oznacza to, że wobec tak słabych podstaw wydzielenia stanowisk archeologicznych zinwentaryzowanych w poprzednich dziesięcioleciach winny one

zostać poddane weryfikacji. Wiele z nich już w trakcie badań zweryfikowano negatywnie, jednak często nie powodowało to ich skreślenia z ewidencji.

Na terenie województwa dolnośląskiego znajduje się najwięcej zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru (1 475 w dniu 30 czerwca 2013 roku). Spośród wspomnianych stanowisk, zdecydowaną większość stanowią pozostałości osad, czyli stanowisk niewidocznych w krajobrazie. Stanowiska widoczne, których stopień destrukcji łatwiej jest ocenić, to około 1/5 ogólnej liczby wpisanych do rejestru.

Zabytki archeologiczne, zarówno nieruchome, jak i ruchome, to elementy dziedzictwa kulturowego pozostałego po żyjących w przeszłości na obszarze dzisiejszego województwa dolnośląskiego społecznościach. Innym elementem dziedzictwa jest zmienione w trakcie procesów kulturotwórczych środowisko przyrodnicze oraz niematerialne dziedzictwo kulturowe, którego charakter jest stosunkowo złożony na skutek przemieszczeń ludności, jakie miały miejsce po II wojnie światowej i w wiekach wcześniejszych. W związku z tym ciągłość dolnośląskiej tradycji została przerwana, a świadomość historyczna o charakterze lokalnym uległa zatarciu.

Najstarsze ślady pobytu człowieka na obszarze dzisiejszego Dolnego Śląska pochodzą sprzed około 0,5 mln lat temu. Odkryto je w rejonie Winnej Góry koło Trzebnicy i Ruska koło Świdnicy. W tym czasie obszar Europy był kolonizowany przez praprzodków człowieka współczesnego określanych mianem ludzi heidelberskich. Około 450–30 tys. lat temu obszar Europy zamieszkiwał człowiek neandertalski. Jego pobyt na Dolnym Śląsku potwierdzają znaleziska narzędzi krzemienych datowane na około 350 tys. lat temu odkryte w okolicy dzisiejszej ulicy Skarbowców we Wrocławiu. Z kolei w rejonie ulicy Hallera natrafiono na pozostałości obozowiska neandertalczyka sprzed 250 tys. lat. Człowiek współczesny (*Homo sapiens*) dotarł na obszar dzisiejszego Dolnego Śląska około 32–30 tys. lat temu. W odróżnieniu od swych poprzedników prowadził on już zorganizowane polowania na bizona, konie, mamuty, tury i renifery. W okresie 25–18 tys. lat

nastąpiło ochłodzenie klimatu, toteż na ponowne, liczniejsze pojawienie się człowieka na Dolnym Śląsku wypadło czekać do cieplejszego okresu, od ok. 16–12 tys. lat temu. Łowcy, którzy pojawili się wówczas z zachodniej Europy, zaliczani są przez archeologów do tzw. kultury magdaleńskiej. Następcami łowców magdaleńskich byli myśliwi tzw. kultury hamburskiej, którzy używali charakterystycznych ostrzy z wyciętą przy ostrzu wnęką, tzw. jednozadziorców hamburskich. Pozostałości ich obozowisk odkryto m.in. w okolicy Sicin w powiecie górowskim.

W okresie od ok. 9 000 – 5 500 lat przed Chr. rozpoczęło się holocenijskie ocieplenie klimatu, a wraz z nim środkowa epoka kamienia, tzw. mezolit. Szczególnie znanym i szeroko badanym stanowiskiem archeologicznym z tego okresu jest stanowisko 10 w Pobieli (powiat Góra), położone w północnej części Dolnego Śląska. Odkryto tu najstarsze na Dolnym Śląsku szczątki kostne człowieka w postaci dwóch fragmentów czaszki młodej kobiety datowanych metodą C^{14} na ok. 8600–8700 lat przed Chr. (czyli ok. 10 500 lat temu). Kości innego młodego osobnika z tego okresu (8800 lat temu) odnaleziono na stanowisku nr 8 w Krępnicy (pow. Bolesławiec). W drugiej połowie VI tys. przed Chr. rozpoczął się na obszarze Dolnego Śląska okres neolitu, epoka, w której gospodarka wytwórcza zastąpiła gospodarkę przyswajalną. Na teren regionu przybyli osadnicy z rejonów naddunajskich, którzy posiadli umiejętność uprawy roli, hodowli, a także wytwarzania naczyń z gliny (tzw. kultury wstęgowe). Zasiadlali obszary położone w pobliżu cieków wodnych, zagospodarowując gleby cięższe, ale żyzne w uprawie, np. czarne ziemie wrocławskie oraz gleby dolinne w rejonie Głogowa. Najszerzej przebadano osiedla tej ludności w Strachowie oraz Starym Zamku (pow. Wrocław). W drugiej połowie V tys. dotychczasowy kierunek napływu osadników na teren Dolnego Śląska zmienił się na północny, od strony Niżu Polskiego. Ze względu na formę wytwarzanych przez nich naczyń archeolodzy nadali im nazwę kultury pucharów lejkowatych (osada w Nosolicach koło Głogowa, Tomicach, pow. Dzierżoniów). Budowali znacznej wielkości groby kamienne zwane megalitami,

niekiedy określane mianem „polskich piramid”. Tego typu konstrukcje grobowe znane są na Dolnym Śląsku z Muszkowic w powiecie ząbkowickim. Kolejna fala ludności z kierunku północnego pojawiła się w naszym regionie w pierwszej połowie IV tys. przed Chr. Byli to głównie pasterze, przemieszczający się ze stadami bydła (tzw. kultura amfor kulistych). Ostatnie kultury neolityczne to kultura ceramiki sznurowej (od ok. 3000 lat przed Chr. – znaleziska ze Ścinawy, pow. Lubin; Pietrzykowic, pow. Wrocław) oraz kultura pucharów dzwonowatych (znane stanowiska to na przykład Wrocław-Wojszyce, Ślęza, pow. Wrocław).

Kolejne epoki – brązu i wczesna epoka żelaza – to okresy, w których dostęp do złóż rud metali, umiejętność wytopu brązu i żelaza stały się podstawą rozwoju/rozkwitu gospodarczego lokalnych społeczności. Epoka brązu w południowej Polsce trwała od 2350 r. do ok. 750 r. przed Chr., a wczesna epoka żelaza – w latach 750–400 przed Chr.

Ludność kultury unietyckiej, która pojawia się na początku epoki brązu na terenie Śląska, zaskakuje bogactwem asortymentu wyrobów wytwarzanych z brązu (Sobocisko, pow. Oława; Żerniki Wielkie, pow. Wrocław). Zarówno ludność tej kultury, jak i następującej po niej kultury przedłużyckiej, zajmowała się głównie pasterstwem, toteż jej wędrowny tryb życia utrudnia odnalezienie śladów stałych osad (Wrocław-Księża Wielkie, Trzebnica). Zmarłych chowano wówczas niespalonych, układając zwłoki najczęściej w pozycji skurczonej na boku, niekiedy usypując nad nimi kurhany.

Wspomniane kultury ustąpiły następnie miejsca ludności rolniczej, zaliczanej do tzw. kultury łużyckiej. W połowie XIV wieku przed Chrystusem zanikł zwyczaj chowania zmarłych niespalonych, a prochy spalonych na stosie przodków wsypywano do popielnic glinianych zakopywanych w ziemi. Zachowały się duże cmentarzyska, które były użytkowane niekiedy przez kilka wieków i liczą setki grobów, zawierających wiele naczyń glinianych służących zarówno jako popielnice, jak i wyposażenie zmarłego (np. Jordanów, pow. Dzierżoniów).

Gospodarka ludności kultury łużyckiej cechowała się dominacją uprawy roli

i hodowli, a pożywienie uzupełniano uprawiając zbieractwo, myślistwo i rybołówstwo. Sprzyjające warunki klimatyczne i społeczno-polityczne doprowadziły do stabilizacji osadnictwa na wiele setek lat (osady: Piekary, pow. Legnica, Gliniany, pow. Wołów, Kunice, pow. Legnica). W trakcie trwania tej kultury dotarła z południa umiejętność wytopu i obróbki żelaza. Surowiec ten wypierał stopniowo dotychczasowe narzędzia i broń wykonywane z brązu.

Kultura łużycka trwała stosunkowo długo, do czasu, gdy pod wpływem północnej Europy tutejsza ludność zmieniła na tyle swoje oblicze materialne i duchowe, że została określona mianem kultury pomorskiej (od V wieku przed Chr.). Jedną z cech rozpoznawczych tej nowej kultury były urny twarzowe oraz, w młodszej fazie jej trwania, tzw. groby kloszowe, w których popielnice były przykrywane innymi, niekiedy znacznie większymi naczyniami. W IV wieku przed Chr. na Dolny Śląsk dotarła ludność celtycka, która zagospodarowała obszary z przewagą gleb żyznych, szczególnie sprzyjających uprawie roli – tereny na południe od Wrocławia oraz okolice Głogowa. Celtowie przynieśli ze sobą wiele nowinek cywilizacyjnych, takich jak koło garncarskie i umiejętność wypalania ceramiki w piecu dwukomorowym, żarna rotacyjne, znajomość nowych technik obróbki żelaza i wytopu szkła.

Celtowie chowali swoich zmarłych zarówno niespalonych w płaskich, płytkich grobach, wyposażając ich w ozdoby oraz broń, jak i w wielu wypadkach w formie spalonych szczątków kostnych wkładanych do glinianych popielnic i zakopywanych w ziemi (Sobocisko koło Oławy).

W kolejnych stuleciach proces zagospodarowywania ziem dolnośląskich postąpił na tyle daleko, że w okresie wpływów rzymskich (I–IV wiek) cały niemal obszar naszego regionu był już zamieszkanym przez plemiona zaliczane do tzw. kultury przeworskiej. Utrzymywały one kontakty handlowe z obszarami Cesarstwa Rzymskiego. To tędy przebiegał tzw. szlak bursztynowy, którym ów cenny towar był przewożony znad Bałtyku na Półwysep Apeniński. Potwierdzeniem handlu dalekosiężnego są znaleziska przedmiotów pochodzących z obszarów Cesarstwa,

takich jak brązowe naczynia czy misternie zdobione cienkościenne naczynia gliniane, tzw. *terra sigillata*, szklane naczynia i paciorki. Handel poświadczają także liczne monety rzymskie.

Na terenie Dolnego Śląska natrafiono na liczne ślady osad kultury przeworskiej. W osiedlach dominowały domy budowane w konstrukcji słupowej. We wnętrzu budynków znajdowały się kamienne paleniska. W pewnym oddaleniu od domów często znajdowano ślady produkcji żelaza w postaci piecowisk dymarskich i pozostałości pieców (Tarchalice, Piotroniowice, pow. Wołów). Produkcja żelaza, której intensywność wzrosła od II wieku, była prawdopodobnie spowodowana znacznym zapotrzebowaniem Cesarstwa Rzymskiego na ten rodzaj surowca. Zmarłych nadal chowano po uprzednim spaleniu na stosie, wysypując ich prochy do naczyń glinianych lub bezpośrednio do jam wykopanych z ziemi, dodając niekiedy do grobu naczynia i metalowe przedmioty codziennego użytku lub broń. Schyłek okresu wpływów rzymskich to powolne wyludnianie się Dolnego Śląska, proces, który został odwrócony dopiero w VI wieku wraz z przybyciem tutaj osadników słowiańskich. Rozpoczął się okres nazywany przez archeologów mianem wczesnego średniowiecza. Pierwsze liczniejsze osady słowiańskie pojawiły się na Równinie Wrocławskiej oraz na obszarze doliny Odry w rejonie Głogowa. Począwszy od wieku VII lub VIII rozpoczęła się na analizowanym obszarze, podobnie jak i na innych terenach Europy Środkowej, budowa drewniano-ziemnych umocnień nazywanych grodami. Funkcja tych budowli pozostaje niejasna. Dawniej nie miano wątpliwości, że odgrywały one rolę obronną, militarną, obecnie jednak wielu naukowców skłania się do poglądu, że konstrukcje te pełniły różne funkcje, np. miejsc pogańskiego kultu. W wieku X i XI nastąpił znaczny rozwój osadnictwa wynikający z powstania państwa Piastów i prowadzonej przez pierwszych władców celowej polityki osadniczej (osadzanie niewolników lub jeńców w wybranych regionach państwa). Do wieku XIII ukształtowała się regularna sieć grodów piastowskich otoczonych siecią targów i grupujących się przy nich osad. Od pierwszej połowy XIII wieku funkcje centrów grodowych zaczęły przejmować miasta powstające na tzw. prawie

niemieckim. Okres wczesnego średniowiecza kończy historię tego regionu słabo oświetloną źródłami pisanyymi. Archeologia średniowiecza i nowożytności cechuje się zarówno ścisłą współpracą z historykami, historykami sztuki, architektami itp., jak i występowaniem znacznej liczby źródeł i stanowisk archeologicznych. Wobec znacznej liczby źródeł najpraktyczniej jest obejmować ochroną konserwatorską większe obszary, takie jak np. centra dawnych miast.

Wartościowanie zabytków archeologicznych może odbywać się jedynie na płaszczyźnie oceny, jakie działania konserwatorskie i badawcze należy podejmować wobec stanowisk archeologicznych i w jakiej kolejności. Jest to zatem ocena relatywna odnosząca się do domniemanego większego lub mniejszego znaczenia danego stanowiska w procesie rekonstrukcji dawnego procesu kulturowego.

Najczęściej przedmiotem zainteresowania zarówno turystów, jak i geografów turystyki oraz służb konserwatorskich, są stanowiska archeologiczne o wyraźnej, widocznej w terenie formie krajobrazowej. Dlatego grodziska, tj. pozostałości dawnych grodów, są najczęściej wspominane w przewodnikach jako miejsca atrakcyjne dla turystyki. Na obszarze województwa dolnośląskiego mamy do czynienia z pozostałościami ok. 250 grodzisk. Wśród nich szczególną ochroną warto objąć takie stanowiska jak gród w Obiszowie koło Głogowa z IX – XI wieku czy gród w Gostyniu we wzgórzach Dalkowskich. Bardzo interesujące są pozostałości grodu w Będkowicach, gdzie powstał rezerwat archeologiczny⁶⁷, oraz w Rycynie koło Oławy – dawnej siedzibie biskupów wrocławskich.

Innym, szczególnie ważnym punktem archeologicznego dziedzictwa na obszarze Dolnego Śląska jest np. ekomuzeum dymarki w Tarchalicach – pozostałości po starożytnej hucie żelaza z przełomu II i III wieku.

Województwo dolnośląskie obejmuje swoim zasięgiem obszar dorzecza środkowej i górnej Odry. Obszar ten sprzyjał przemieszczaniu się wzdłuż koryta rzeki, począwszy od starszej epoki kamienia (wtedy głównie ze względu na cechy środowiska geograficznego), a w okresie późniejszym także ze względu na położenie

67 <http://www.museo.pl/content/view/1026/66/>). Grodzisko w Rycynie, grodzisko w Gilowie, grodzisko w Bolesławcu.

na szlakach wędrówek grup ludzkich i kontaktów handlowych. Dlatego obszar doliny Odry należy uznać za szczególnie atrakcyjny pod względem bogactwa dziedzictwa archeologicznego, jak i pod względem turystycznym. Mamy tu zachowane ślady osadnictwa ze wszystkich niemal epok. Interesujące są zwłaszcza grody budowane przez pierwszych Piastów w latach 983–989 na wyspach odrzańskich (Głogów, Wrocław, Ryczyn).

Gęstym osadnictwem, począwszy od neolitu, cechowała się Równina Wrocławska. W ostatnich latach odkryto tu bardzo bogate w znaleziska cmentarzysko kultury halsztackiej z lat 750–450 p.n.e. Niemniej bogata w znaleziska archeologiczne jest Dolina Baryczy wraz z Kotliną Milicką, gdzie mamy do czynienia z licznymi śladami osadnictwa z epoki brązu i wczesnego średniowiecza. Setki tysięcy szybów górniczych tworzą krajobraz średniowiecznego górnictwa złota w rejonie Złotoryi i Lwówka Śląskiego. Z kolei Wzgórza Niemczańsko-Strzelińskie wraz z Masywem Ślęży to miejsce występowania licznych śladów wydobywania kamienia od neolitu po okres nowożytny. Bogatym krajobrazem archeologicznym cechują się Wzgórza Dalkowskie z Pradolina Odry.

Badania archeologiczne prowadzone w ostatnich dziesięcioleciach w centrach miast średniowiecznych doprowadziły do odkrycia tysięcy zabytków, które można wciąż jeszcze w niewielkim procencie ujrzeć w muzeach dolnośląskich (Wrocław, Głogów, Legnica). Stosunkowo niewielka liczba ekspozycji archeologicznych prezentowanych na Dolnym Śląsku wynika z braku koncepcji atrakcyjnego upowszechniania wiedzy o przeszłości za pomocą tego rodzaju źródeł.

2.6. Niematerialne dziedzictwo kulturowe

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku kładzie nacisk na ochronę praktyk, wyobrażeń, przekazów, wiedzy i umiejętności oraz na związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową. Za kluczowe uznano dziedziczenie tradycji, jej utrwalanie i przekazywanie kolejnym pokoleniom, co stanowi zasadniczą formę ochrony

dziedzictwa niematerialnego. Do ratyfikacji wspomnianej konwencji doszło w Polsce w 2011 roku. Dopiero dwa lata później przystąpiono do opracowania krajowej listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego, dlatego na jego wynik przyjdzie jeszcze poczekać. W projekcie Programu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przygotowanego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, założono wdrożenie spójnych i wzajemnie uzupełniających się działań na płaszczyźnie krajowej, regionalnej i lokalnej. Rolą państwowych instytucji centralnych ma być zapewnienie warunków prawnych, technicznych, administracyjnych i częściowo finansowych do swobodnego kultywowania dziedzictwa niematerialnego i przekazywania go kolejnym pokoleniom. NID proponuje, by drugim poziomem wdrażania Programu był poziom regionalny. Według projektu głównymi aktorami mogłyby stać się urzędy marszałkowskie i podległe im instytucje kultury, środowisko naukowe i organizacje pozarządowe. Jednostki samorządu terytorialnego miałyby angażować się m.in. w promowanie bogactwa dziedzictwa niematerialnego, koordynowanie jego inwentaryzacji i wspieranie aktywności społeczności lokalnych w zakresie jego kultywowania oraz transmisji międzypokoleniowej poprzez tworzenie odpowiednich programów finansowych. Ważnym przedsięwzięciem powinno stać się, zdaniem NID, powołanie Konsultanta ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego, którego zadaniem byłoby koordynowanie prac związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa, kontakt ze społecznościami depozytariuszy dziedzictwa, prowadzenie programów ochronnych i edukacyjnych.⁶⁸ Uruchomienie programu wydaje się konieczne wobec postępującej unifikacji, w tym na gruncie powszechnej kultury ludycznej, choć do rozstrzygnięcia pozostaje kwestia, przy jakiego typu jednostkach konsultanci mieliby być powoływani.

Województwo dolnośląskie – zważywszy na jego skomplikowaną historię, niemal całkowitą wymianę ludności po 1945 r., skutkującą gwałtownym przerwaniem ciągłości kulturowej – nie może się szczycić własnym, utrwalonym dziedzictwem niematerialnym. Nie może to jednak oznaczać ignorowania bogatych tradycji

68 http://niematerialne.nid.pl/Ochrona_dziedzictwa/Program_ochrony/, [dostęp: 30 października 2014]

przeniesionych na Dolny Śląsk z innych stron, czy – co trudniejsze – kultywowania przedwojennych, przeważnie niemieckich praktyk dolnośląskich. Zwraca uwagę duża złożoność kulturowa, wyrastanie z różnych tradycji i brak wspólnej płaszczyzny regionalnej, co można uznać za typowe dla tzw. Ziemi Odzyskanych. Podkreślana – szczególnie we Wrocławiu – wielokulturowość występuje w płaszczyźnie etnicznej, narodowej czy religijnej (m.in. kultura łemkowska, niemiecka, ukraińska, romska, żydowska, grecka, karaïmska, czeska), zasadniczo opiera się jednak na różnych komponentach polskich. Polacy przybywali na te tereny m.in. z Rumunii (Bukowiny), byłej Jugosławii (Bośni), Kresów Wschodnich (w tym ze Lwowa), Francji, Małopolski, Wielkopolski i Kielecczyny, przy czym nieczęsto osiedlali się w większych i zwartych skupiskach. Odbiciem mozaiki kulturowej są produkty wpisane na Listę produktów tradycyjnych prowadzoną przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Wśród 43 dolnośląskich produktów (na 1285 w całej Polsce!) znajdują się m.in.: ser kozi łomnicki, kiełbasa niemczańska, karp milicki, begle, miód wrzosowy, czarne gołąbki kruczewnickie, śląskie niebo, keselica, juha i likier karkonoski⁶⁹.

Wymieszanie wątków kulturowych można uznać za bogactwo Dolnego Śląska, jednocześnie utrudnia ono podtrzymanie w miarę jednorodnego dziedzictwa niematerialnego w kulturowo niejednorodnych społecznościach lokalnych. Tym większa jest potrzeba merytorycznej opieki nad lokalnymi wspólnotami, które nierzadko muszą dokonywać trudnych wyborów z „konkurencyjnych” zasobów kulturowych. Dodatkowy problem stanowią wypromowane w okresie powojennym przejawy sztucznej ludowości, która rzutuje na jej postrzeganie. Tymczasem brakuje spójnej polityki w tym względzie, podobnie instytucji: dokumentującej niematerialne bogactwo regionu, propagującej je i pracującej na rzecz jego ochrony. Należy wprawdzie docenić udział wrocławskiego środowiska akademickiego, podobnie aktywność Muzeum Etnograficznego we Wrocławiu i jedyne w regionie skansenu – Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego w Kudowie-Zdroju, ale ze względu

69 <http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc-zywnosci/Produkty-regionalne-i-tradycyjne/Lista-produktow-tradycyjnych/woj.-dolnoslaskie>

na swój profil nie mogą one zastąpić kompleksowych rozwiązań. Należy je zatem wprowadzić, w zgodzie z przyjętymi przez Polskę zobowiązaniami.

3. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego województwa i dotychczasowych działań samorządu województwa w zakresie opieki nad zabytkami.

Przy określaniu celów, priorytetów i kierunków działań Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2015–2018 niezbędne było dokonanie analizy realizacji poprzedniego dokumentu programowego i działań samorządu województwa do 2014 r., oraz w drugim etapie - analizy szans i zagrożeń poprzez wskazanie mocnych i słabych stron stanu dziedzictwa kulturowego i uwarunkowań jego ochrony na Dolnym Śląsku. Dzięki analizie SWOT, polegającej na pogrupowaniu wniosków strategicznych w cztery kategorie, nazwane z języka angielskiego: *strengths* – mocne strony, *weaknesses* – słabe strony, *opportunities* – szanse i *threats* – zagrożenia, dokonanej przez przedstawicieli środowiska naukowego specjalizujących się w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami, otrzymujemy uporządkowany i syntetyczny obraz stanu dziedzictwa kulturowego oraz poszczególnych typów i kategorii zabytków, będący punktem wyjścia do sformułowania celów: strategicznego i operacyjnych, priorytetów i kierunków działań na lata 2015-2018.

3.1. Realizacja programu opieki nad zabytkami na lata 2007–2011 i działania samorządu województwa do 2014 r.

Poprzedni Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego został przyjęty 26 października 2006 r. uchwałą Sejmiku Województwa Dolnośląskiego nr LX/912/2006. Ocena działań samorządu województwa w zakresie realizacji programu została dokonana na podstawie wyników badań jakościowych przeprowadzonych przy udziale właścicieli i zarządców zabytków oraz analizy danych zastanych: informacji udostępnionych przez wydziały UMWD oraz ogólnie dostępnych zestawień i sprawozdań. W roku 2009 sporządzono *Sprawozdanie z realizacji Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego za lata 2007 i 2008*.

W związku z tym, że działania zapisane w Programie na lata 2007–2011 były kontynuowane do 2014 roku, ocena działań samorządu województwa i wnioski z niej płynące dotyczą całego analizowanego okresu.

W Programie opieki nad zabytkami na lata 2007–2011 wytyczono kilka zadań dla Województwa Dolnośląskiego. Zapisy mówią o:

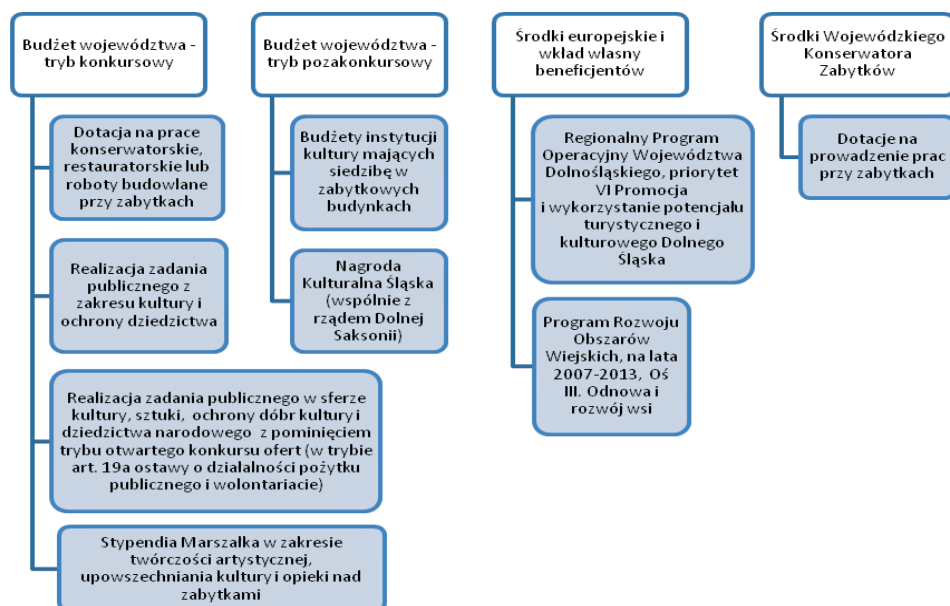
1. Dofinansowaniu prac konserwatorskich i zabezpieczeniu zabytków,
2. Wspieraniu rozwoju bazy i sieci muzealnej w regionie, przede wszystkim w zakresie powstania magazynów muzealnych, w tym archeologicznych,
3. Prowadzeniu działań szkoleniowych i promocyjnych,
4. Parkach kulturowych,
5. Tematycznych szlakach turystycznych,
6. Pomnikach historii,
7. Parkach krajobrazowych – ochronie dziedzictwa przyszłości.

3.1.1. Dofinansowanie prac konserwatorskich i zabezpieczenia zabytków

Istnieją różne sposoby i formy dofinansowania prac konserwatorskich i zabezpieczenia zabytków przez samorząd województwa. Województwo, jako właściciel nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków i pełniących funkcję

siedzib instytucji kultury czy instytucji edukacyjnych, przekazuje środki na remonty i prace konserwatorskie zgodnie z ustawą o ochronie zabytków z 2004 roku, która nakazuje samorządom troskę o zabytki będące w ich zarządzie lub własności. Ponadto samorząd województwa dofinansowuje prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego ; zgodnie z zasadami udzielania dotacji, nabór wniosków odbywa się corocznie w miesiącu styczniu.

Dofinansowanie prac konserwatorskich i zabezpieczenie zabytków było też możliwe z funduszy europejskich, którymi zarządza Urząd Marszałkowski. Środki z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego były rozdzielane w Regionalnym programie operacyjnym województwa dolnośląskiego na lata 2007–2013, natomiast środki z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich wydatkowane zgodnie z Programem rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007–2013.

Ryc. 4. Środki wspierające prace z zakresu opieki i ochrony zabytków przyznawane na poziomie regionu w województwie dolnośląskim

Źródło: opracowanie własne

Do roku 2007 dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru były udzielane w ramach otwartego konkursu ofert ogłaszanego corocznie przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego na podstawie Ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie. Od 2008 roku dotacje na prace przy obiektach zabytkowych udzielane są w drodze naboru wniosków o dotację na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, którego zasady określa uchwała Sejmiku Województwa Dolnośląskiego⁷⁰. Wprowadzenie prawa miejscowego powiększyło grono potencjalnych beneficjentów m.in. o osoby fizyczne. Ta zmiana była zgodna z zapisami Programu opieki: „celem konkursu ofert jest pobudzenie do działania maksymalnej liczby osób prawnych”⁷¹.

W ostatnich latach przyjęto dwie uchwały Sejmiku Województwa Dolnośląskiego, w których określono zasady udzielania wymienionej dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego. Pierwsza uchwała pochodzi z 2008 roku, kolejna – obowiązująca w chwili opracowywania POZWD 2015-2018 – z listopada 2012 roku. Dokumenty wskazują między innymi:

- podmioty, które mogą wnioskować o dotację (zdefiniowane jako: osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która ma tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego),
- wysokość dotacji (50% lub w wyjątkowych sytuacjach do 100%, maksymalna kwota do 200 tys. złotych),
- typy kosztów, jakie podlegają opłaceniu z dotacji,
- przebieg procedury, termin składania wniosków,

70 <http://www.umwd.dolnyslask.pl/kultura/ochrona-zabytkow/> [dostęp: 15 listopada 2014]

71 *Program opieki nad zabytkami Województwa Dolnośląskiego 2007–2011*, Wrocław 2007, s. 59.

- podstawowe informacje na temat komisji oceniającej,
- kryteria, jakie są stosowane przez komisję oceniającą przy weryfikacji wniosków,
- uprawnienia i obowiązki beneficjenta, w szczególności w sytuacji przyznania niższego dofinansowania niż wnioskowane,
- sposób przekazania do publicznej wiadomości informacji o beneficjentach, którym udzielono dotacji.

Obowiązująca od 2012 roku uchwała regulująca zasady udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego, zawiera następujące kryteria oceny:

- 1) znaczenie zabytku dla dziedzictwa kulturowego, wartość historyczną, naukową, artystyczną, dostępność dla społeczeństwa oraz pełnienie przez obiekt funkcji użyteczności publicznej – maksymalnie 8 punktów,
- 2) stan zagrożenia, w jakim znajduje się obiekt wymagający zabiegów konserwatorskich – do 5 punktów,
- 3) racjonalne uzasadnienie kosztów realizacji planowanych prac oraz zaangażowanie finansowe podmiotu występującego o dotację, a także wskazanie innych źródeł finansowania prac lub robót budowlanych przy zabytku – do 3 punktów,
- 4) wpisanie się inwestycji w priorytety wynikające z Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego oraz programów opracowanych przez samorządy gmin i powiatów – do 2 punktów.

Zapotrzebowanie na środki finansowe, które wynika ze złożonych wniosków o dofinansowanie, wykazuje w ostatnich czterech latach nieznaczną tendencję spadkową. Mimo tego względnego spadku, w ostatnich dwóch latach całkowita kwota zapotrzebowania wynosiła nieco ponad 30 mln złotych rocznie, czyli sześciokrotnie przekraczała budżet przeznaczony przez samorząd województwa na prace przy zabytkach. Z kolei całkowite kosztorysy prac, składane jako załączniki do

wniosku o dofinansowanie, opiewają na kwotę ponad dwukrotnie wyższą. Wzrasta liczba składanych wniosków – w 2014 roku było ich prawie 300. W 2011 roku dofinansowanie otrzymało około 30% złożonych wniosków, w roku 2014 – ponad 40%. Przy zachowaniu stałego budżetu oznacza to, że proporcjonalnie zmniejszają się kwoty dofinansowania dla każdego z beneficjentów. Zdecydowana większość wniosków spełniała wymogi formalne. Wnioski o dofinansowanie są składane przez wszystkie typy podmiotów, które są do tego uprawnione, przy czym zdecydowanie największy jest udział podmiotów, które są właścicielami lub zarządzają zabytkami o charakterze sakralnym. Na drugim miejscu pod względem liczby dofinansowanych wniosków plasują się gminy. Środki otrzymuje od pięciu do dziesięciu gmin rocznie. W ostatnich dwóch latach wzrósł udział osób fizycznych i organizacji pozarządowych w całkowitej liczbie umów, przy czym odsetek podpisanych przez te dwa typy beneficjentów razem oscyluje wokół 10% całkowitej liczby podpisanych umów.

Tabela 6. Wnioskowane kwoty dotacji i całkowite kwoty prac według kosztorysów w latach 2011–2014 (w zł)

Rok	Wnioskowana kwota dotacji	Całkowita kwota prac według kosztorysów
2014	31 724 048,38	66 738 458,68
2013	31 986 511,32	64 198 979,67
2012	47 137 376,41	78 284 740,68
2011	36 648 603,59	69 418 482,16

Źródło: obliczenia własne na podstawie dokumentów Wydziału Kultury UMWD

Tabela 7. Podpisane umowy o dofinansowanie w podziale na typy beneficjentów w latach 2011–2014. Zestawienie obejmuje beneficjentów, którzy otrzymali dofinansowanie w danym roku

Typy beneficjentów	2014*		2013		2012		2011	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Parafie, diecezje, zakony	90	75,0	82	77,4	68	80,0	55	79,7
Gminy	10	8,3	5	4,7	9	10,6	5	7,2
Przedsiębiorstwa, spółki	6	5,0	2	1,9	1	1,2	1	1,4
Organizacje pozarządowe	5	4,2	5	4,7	2	2,4	5	7,2
Osoby fizyczne	5	4,2	7	6,6	2	2,4	2	2,9
Wspólnoty mieszkaniowe	1	0,8	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Uczelnie	2	1,7	1	0,9	1	1,2	0	0,0
Spółdzielnie	1	0,8	1	0,9	1	1,2	0	0,0
Inne	0	0,0	2	1,9	1	1,2	1	1,4
Ogółem	120	100	106	100	85	100	69	100

Źródło: obliczenia własne na podstawie dokumentów Wydziału Kultury UMWD. *Dane z 2014 roku dotyczą listy beneficjentów uprawnionych do podpisania umowy, a nie tych, którzy rzeczywiście podpisali umowy (proces podpisywania umów nie był zakończony w momencie sporządzania zestawienia).

Tabela 8. Dotacje, wnioski, które spełniły wymogi formalne oraz złożone wnioski w latach 2011–2014

Rok	Dotacje		Wnioski spełniające wymogi formalne		Złożone wnioski	
	liczba	% ogólnej liczby wniosków	liczba	% ogólnej liczby wniosków	liczba	% ogólnej liczby wniosków
2014	120	40,3	257	86,2	298	100,00
2013	106	38,6	180	67,4	267	100,00
2012	85	34	229	91,6	250	100,00
2011	69	29,5	215	92,0	234	100,00

Źródło: obliczenia własne na podstawie dokumentów Wydziału Kultury UMWD. *Dane z 2014 roku dotyczą listy beneficjentów uprawnionych do podpisania umowy, a nie tych którzy rzeczywiście podpisali umowy (proces podpisywania umów nie był zakończony w momencie sporządzania zestawienia).

Na podstawie powyższych zestawień można zauważyć, że konkursy na dotacje cieszyły się w ubiegłych latach dużym zainteresowaniem, choć ich ocenę przez beneficjentów cechuje ambiwalentność. Z przeprowadzonych przez Centrum Monitoringu Społecznego i Kultury Obywatelskiej we Wrocławiu badań wśród właścicieli i zarządców zabytków wynika, że choć środki przyznawane przez Województwo Dolnośląskie na prace konserwatorskie i zabezpieczenie zabytków są ocenione jako niewielkie i niewystarczające, szczególnie biorąc pod uwagę liczbę i stan zabytków w województwie, to przyznawane wsparcie pełni istotną funkcję w montażach finansowych sporządzanych przy ubieganiu się o inne środki publiczne. Jak wskazywali uczestnicy badań, środki te pochodziły z kilku źródeł, m.in. z:

- Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach programu Dziedzictwo Kulturowe,
- Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko,
- urzędów gmin, urzędów miast,
- fundacji (Fundacja Polsko-Niemiecka, Fundacja Polska Miedź, Fundusz Kościelny)

- urzędu wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Dolnośląskiego,
- Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej Republika Czeska – Rzeczypospolita Polska 2007–2013,
- Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich,
- Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Pozyskane z budżetu Województwa Dolnośląskiego pełnią też funkcję motywacyjną, wzmacniając skłonność do podejmowania kolejnych działań z zakresu pozyskiwania funduszy. Funkcja edukacyjna pozyskiwania wsparcia w ramach naboru wniosków o dotację polega na nauce przez beneficjentów reguł wypełniania wniosków o dofinansowanie, konstruowania budżetów, kompletowania wymaganych dokumentów. Ta wiedza jest później wykorzystywana przy pozyskiwaniu funduszy z innych źródeł (zbliżone wnioski obowiązującą na przykład w konkursie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego). Ponadto pozytywne oceny wsparcia przekładają się na relatywnie wysoki wskaźnik zainteresowania wykorzystaniem środków w kolejnych latach przez tych samych właścicieli zabytków. Jednocześnie część ekspertów i beneficjentów podaje w wątpliwość efektywność przyznawania niskich kwot dofinansowania, które zapewniają znikomą część całego budżetu. Wśród postulatów pod adresem samorządu Województwa Dolnośląskiego beneficjenci dofinansowania wymieniali często:

- stworzenie punktu konsultacyjnego dla osób i instytucji – właścicieli i zarządców zabytków, w celu informowania o źródłach finansowania, zasadach, przepisach prawnych,
- umożliwienie wcześniejszego złożenia wniosku i naniesienia ewentualnych poprawek,
- utworzenie i aktualizację bazy wykonawców prac renowacyjnych i budowlanych przy zabytkach, a także projektantów i architektów,
- animowanie samorządów lokalnych (tworzenie szkoleń, spotkań informacyjnych, stworzenie platformy wymiany doświadczeń).

Rezygnacje z przyznanych środków zdarzają się bardzo rzadko, mimo że kwoty udzielonych dotacji, ze względu na dużą ilość wnioskodawców, są znacznie niższe niż oczekiwane.

Samorząd Województwa Dolnośląskiego wspiera instytucje kultury, dla których jest organizatorem lub współorganizatorem, poprzez przyznanie środków finansowych na tak zwany wkład własny przy ubieganiu się o środki zewnętrzne, pochodzące z programów unijnych lub programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Dolnośląskiego (dalej: RPO WD), wsparcie na prace przy obiektach zabytkowych można było pozyskać z Priorytetu 6. Wykorzystanie i promocja potencjału turystycznego i kulturowego Dolnego Śląska („Turystyka i kultura”). Celem tego priorytetu było dofinansowanie przedsięwzięć, które przyczynią się do wzrostu konkurencyjności dolnośląskiej oferty turystycznej oraz wykorzystania potencjału dziedzictwa kulturowego do podniesienia atrakcyjności regionu na rynku krajowym i międzynarodowym. W ramach działania 6.1 Turystyka uzdrowiskowa przekazano środki na modernizację i renowację architektury zdrojowej oraz rewitalizację parków. Zrealizowano 21 projektów na łączną kwotę około 85 mln złotych (z czego prawie 57 mln złotych pochodziło z budżetu UE). Z kolei działanie 6.4 Turystyka kulturowa miało na celu umożliwienie efektywnego wykorzystania obiektów dziedzictwa kulturowego oraz wsparcie instytucji kultury w celu rozszerzenia oferty turystycznej i kulturalnej regionu przy zachowaniu i ochronie cennych obiektów zabytkowych. Sfinansowano lub dofinansowano przedsięwzięcia związane z adaptacją i wykorzystaniem zabytków do pełnienia nowych funkcji, mające pozytywny wpływ na rozwój gospodarczy regionu, w tym na wzrost zatrudnienia, oraz dotyczące obiektów zlokalizowanych na wytyczonych szlakach turystycznych o zasięgu regionalnym. Dofinansowano projekty mające na celu konserwację, restaurowanie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych i ruchomych wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków, a także adaptację i wykorzystanie zabytków do pełnienia nowych funkcji, ochronę przeciwpożarową i przeciwwłamaniową.

W ramach działania 6.4 Turystyka kulturowa podpisano w województwie umowy na realizację 114 inwestycji na ogólną kwotę 327 mln zł (z czego 183 mln pochodziły z dotacji UE)⁷². Ponadto w RPO WD 2007–2013 wyznaczono listę Indywidualnych projektów kluczowych⁷³. W ramach wspomnianego wcześniej Priorytetu 6. Wykorzystanie i promocja potencjału turystycznego i kulturowego Dolnego Śląska przewidziano realizację kilku projektów, które wpisują się w ochronę i promocję zabytków i dziedzictwa kulturowego regionu. Były to następujące projekty:

- Utworzenie Regionalnego Centrum Turystyki Biznesowej we Wrocławiu,
- Przebudowa i modernizacja III piętra na cele wystawiennicze i konferencyjne Centrum Kongresowo-Kulturalnego Zamek Książ,
- Modernizacja Zespołu pałacowo-folwarcznego na potrzeby Ponadregionalnego Rolniczego Centrum Kongresowego w Pawłowicach,
- Przebudowa poddasza nieużytkowego budynku Muzeum Narodowego we Wrocławiu na prezentację kolekcji sztuki współczesnej tegoż muzeum z uwzględnieniem dużego zespołu prac Magdaleny Abakanowicz,
- Modernizacja Teatru Dramatycznego im. Jerzego Szaniawskiego w Wałbrzychu,
- Modernizacja i rozbudowa Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze,
- „Kamienne Piekło KL Gross-Rosen I” – projekt konserwatorsko-budowlany na terenie Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy,
- Centrum Konferencyjno-Wystawiennicze w Zamku Książąt Głogowskich w Głogowie.

Właściciele zabytkowych budowli zlokalizowanych na terenach wiejskich (osoby prawne – gminy, instytucje kultury, dla których organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego, kościoły lub inne związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe mające status organizacji pożytku publicznego w rozumieniu ustawy

⁷² Regionalny program operacyjny województwa dolnośląskiego, <http://www.rpo.dolnyslask.pl> [dostęp: 13.07.2014 r.]

⁷³ Załącznik do uchwały nr 32 46/IV/12 Zarządu Województwa: Indykatory Wykaz indywidualnych projektów kluczowych dla regionalnego programu operacyjnego województwa dolnośląskiego na lata 2007–2013. z dnia 4 grudnia 2012 roku.

z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i wolontariacie) mogły pozyskiwać środki finansowe na prace budowlane i remonty także z funduszy unijnych przeznaczonych na rozwój wsi, z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (dalej: PROW). Ograniczeniem była kwota dofinansowania (500 000 zł dla jednej miejscowości). W zakresie działania znalazły się inwestycje dotyczące:

- 1) budowy, przebudowy, remontu lub wyposażenia obiektów pełniących funkcje publiczne, społeczno-kulturalne, rekreacyjne i sportowe, służących promocji obszarów wiejskich, w tym propagowaniu i zachowaniu dziedzictwa historycznego, tradycji, sztuki oraz kultury,
- 2) kształtowania obszaru przestrzeni publicznej,
- 3) budowy, remontu lub przebudowy infrastruktury związanej z rozwojem funkcji turystycznych, sportowych lub społeczno-kulturalnych,
- 4) zakupu obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie, w tym budynków będących zabytkami, z przeznaczeniem na cele publiczne,
- 5) odnawiania, eksponowania lub konserwacji lokalnych pomników historycznych, budynków będących zabytkami lub miejsc pamięci,
- 6) kultywowania tradycji społeczności lokalnej oraz tradycyjnych zawodów.

Środki finansowe z PROW są przyznawane w formie refundacji i obejmują maksymalnie 75% kosztów, które są kwalifikowalne w projekcie⁷⁴.

⁷⁴ Źródło: <http://www.umwd.dolnyslask.pl/prow-kopia/o-programie> (dostęp: 13 lipca 2014 r.).

Tabela 9. Umowy podpisane w ramach działania 6.1 i 6.4 PROW w województwie dolnośląskim w okresie programowania 2007-2013.

Typy beneficjentów	Liczba podpisanych umów	% podpisanych umów
Parafia rzymskokatolicka	100	71,4
Gmina	36	25,8
Organizacja pozarządowa	2	1,4
Instytucja kultury, dla której organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego	2	1,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych z Wydziału Obszarów Wiejskich UMWD.

Najczęściej realizowane działania dotyczyły remontów lub wymiany pokrycia dachowego oraz odnowy elewacji, a także remontów w budynkach użyteczności publicznej i ich otoczeniu. Najwięcej umów na realizację projektów z zakresu opieki i odnowy zabytków dofinansowanych z PROW było podpisanych w powiatach lwóweckim (14), kłodzkim (15), ząbkowickim (15).

3.1.2. Wspieranie rozwoju bazy i sieci muzealnej w regionie, przede wszystkim w zakresie powstania magazynów muzealnych, w tym archeologicznych

Drugie z zadań zapisanych w Programie opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego 2007–2011 dotyczyło wzmocnienia regionalnej sieci muzealnej przez tworzenie magazynów wspartych ośrodkami badawczymi. W ostatnich latach część placówek będących instytucjami kultury samorządu województwa dolnośląskiego pozyskała środki ze źródeł zewnętrznych lub z budżetu województwa na projekty, których elementem było poszerzenie zaplecza magazynowego. Wśród nich były:

– Muzeum Papiernictwa, realizujące w latach 2014-2016 projekt „Renowacja i adaptacja na cele kulturalne zabytkowego budynku suszarni oraz zabezpieczenie przeciwpożarowe kompleksu Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju wraz z konserwacją i digitalizacją zbiorów”, dofinansowanego z funduszy Europejskiego

Obszaru Gospodarczego (EOG), pochodzących z Islandii, Liechtensteinu i Norwegii, oraz środków samorządu województwa dolnośląskiego;

– Muzeum Karkonoskie, które realizowało dwa projekty: „Modernizacja i rozbudowa Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze” współfinansowany przez UE w ramach EFRR i budżet samorządu województwa dolnośląskiego oraz „Ożywienie czesko-polskiej tradycji szklarskiej na rzecz rozwoju turystyki” finansowany z Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej 2007–2013 Republika Czeska – Rzeczypospolita Polska. Zakupiono wyposażenie, m.in. regały, oświetlenie powierzchni magazynowej;

– Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy – w roku 2013 miał miejsce gruntowny remont pomieszczeń magazynowych przeznaczonych na muzealia oraz zakup ich wyposażenia; działania sfinansowano w 100% ze środków budżetowych instytucji;

– Muzeum Poczty i Telekomunikacji we Wrocławiu – w roku 2012 i 2014 instytucja zrealizowała dwa zadania sfinansowane w 100% z budżetu Województwa Dolnośląskiego; w roku 2012 zadanie „Adaptacja do celów muzealnych nowo pozyskanych pomieszczeń dla Muzeum Poczty i Telekomunikacji we Wrocławiu”; w roku 2014 zadanie „II etap remontu bieżącego nowo pozyskanych pomieszczeń na IX piętrze budynku Poczty Polskiej”.

3.1.3. Prowadzenie działań szkoleniowych i promocyjnych

Trzecie z zaplanowanych do realizacji w omawianym POZWD zadań obejmowało szeroki zakres działań, w tym:

- a) Przeprowadzenie szkoleń i wydanie materiałów instruktażowych dla radnych i urzędników samorządowych oraz właścicieli i użytkowników zabytków, zawierających informację o sposobie przygotowania programów opieki nad zabytkami oraz zakresie i możliwościach opieki i ochrony nad zabytkami przez gminy i powiaty.

W latach 2007–2014 nie prowadzono szkoleń ani nie wydawano materiałów instruktażowych dla radnych i urzędników samorządowych oraz właścicieli

i użytkowników zabytków.

- b) Wspieranie popularyzujących przedsięwzięć, wydawnictw i publikacji multimedialnych o zabytkach regionu, zwłaszcza jako elementu oferty turystycznej (w ramach promowania regionu).

Zarząd Województwa Dolnośląskiego ogłasza każdego roku otwarty konkurs ofert na realizację zadań publicznych z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego. Przyznawane są również stypendia Marszałka w zakresie twórczości artystycznej i opieki nad zabytkami. Wsparcie jest również udzielane w trybie art. 19a ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie na projekty realizowane przez organizacje pozarządowe.

Otwarty konkurs ofert na realizację zadań publicznych z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego jest ogłaszany od wejścia w życie Ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, czyli od 2003 r. Wsparcie jest udzielane na działania sklasyfikowane w grupach zadań, wśród nich: festiwale sztuki, edukacja kulturalna dzieci i młodzieży, tradycyjne dziedzictwo kulturowe, inicjatywa artystyczna, dialog kulturowy, wydawnictwa i publikacje oraz projekty interdyscyplinarne. Przedsięwzięcia przyczyniające się do promocji zabytków regionu można odnaleźć w każdej kategorii. Polegały one na przygotowaniu publikacji książkowych (przewodników, informatorów, albumów, publikacji popularnonaukowych, naukowych), konferencji, wystaw fotograficznych oraz „ożywianiu zabytków” poprzez organizację inicjatyw artystycznych w zabytkowych obiektach (wydarzenia muzyczne – koncerty, festiwale, kursy mistrzowskie, warsztaty tańca, imprezy historyczno-edukacyjne, konkursy wiedzy, plenery malarskie, fotograficzne).

W tabeli 10 przedstawiono poziom wsparcia finansowego przekazanego na popularyzujące przedsięwzięcia w wyniku otwartego konkursu ofert na realizację zadań publicznych z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.

Tabela 10. Dofinansowanie przedsięwzięć przyczyniających się do popularyzacji zabytków województwa dolnośląskiego, realizowanych w ramach otwartego konkursu ofert ogłaszanego przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego.

Rok	Liczba przedsięwzięć	Przyznana kwota dofinansowania (zł)
2014	29	542 000
2013	31	579 000
2012	34	568 552
2011	30	576 000
2010	32	551 600
2009	22	394 000
2008	18	319 700
2007	31	313 500

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych z Wydziału Kultury UMWD.

Od 2010 roku, kiedy nastąpiła nowelizacja ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, jest możliwe wspieranie przez samorzady realizacji zadań publicznych z pominięciem otwartego konkursu ofert (tzw. dotacje w trybie art. 19 a). Zarząd Województwa Dolnośląskiego wspiera zadania w sferze kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Każdego roku część zadań wpisuje się w promocję dziedzictwa kulturowego i zabytków województwa dolnośląskiego. Dofinansowanie przekazane przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego wsparło realizację przedsięwzięć związanych z wieloma dziedzinami kultury i życia społecznego.

Tabela 11. Dofinansowanie przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego przedsięwzięć, przyczyniających się do popularyzacji zabytków i dziedzictwa kulturowego województwa dolnośląskiego, w trybie art. 19 a ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie.

Rok	Liczba przedsięwzięć	Przyznana kwota dofinansowania (zł)
2013	6	50 218
2012	7	60 159
2011	10	88 845

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych z Wydziału Kultury UMWD.

W ostatnich latach samorząd przyznaje stypendia osobom **zajmującym się twórczością artystyczną, upowszechnianiem kultury i opieką nad zabytkami**. Trzy stypendia zostały przyznane na zadania obejmujące promocję dziedzictwa i zabytków w województwie. Sfinansowano z nich następujące projekty stypendialne:

- „Opłata czesnego podyplomowych studiów aktorskich na Manchester Metropolitan University realizowanych we współpracy z Teatrem Pieśń Kozła. Realizacja projektu teatralno-edukacyjnego **Małe Ojczyzny** upowszechniającego niematerialne dziedzictwo kultury Dolnego Śląska” (2012 rok),
- „Dokończenie rozpoczętej w 2007 r. w ramach pracy dyplomowej renowacji epitafium Heleny von Gersdorf” (2012 rok),
- „Design Dolnośląski – wystawa prototypów przedmiotów powszechnego użytku i ubiorów z wykorzystaniem dolnośląskiej tradycji wzornictwa artystycznego, dekoracji i ornamentyki” (2013 rok).

Województwo Dolnośląskie podejmuje działania z zakresu promowania zabytków Dolnego Śląska jako elementu oferty turystycznej. W ostatnich latach wśród działań znalazły się:

- międzynarodowa kampania promocyjna pod hasłem „To je wyborne, Das ist super Dolny Śląsk”. Promowano w niej zamki i pałace, szlak cysterski, uzdrowiska, zabytkowe podziemia i fortyfikacje,
- Projekt „Promocja dolnośląskich tras turystycznych o znaczeniu regionalnym”, w tym utworzenie strony internetowej szlakikulturowe.dolnyslask.pl.

Samorząd Województwa Dolnośląskiego, podejmował działania promujące jego walory turystyczne; wydawano i upowszechniano foldery oraz mapy zawierających informacje o dolnośląskich zabytkach, w tym m.in. o uzdrowiskach, zamkach i pałacach, szlakach turystycznych oraz innych zabytkach na Dolnym Śląsku. Ponadto wyprodukowano i upowszechniano spoty promocyjne „Tajemniczy Dolny Śląsk. Nie do opowiedzenia. Do zobaczenia” oraz spot promocyjny „Dotknij tajemnicy”.

c) Organizacja i udział w Europejskich Dniach Dziedzictwa.

W POZWD 2007-2011 założono, że w ramach zadań promocyjnych, Samorząd Województwa Dolnośląskiego będzie wspierał organizacyjnie imprezę pt. Europejskie Dni Dziedzictwa. W ostatnich latach różnego rodzaju instytucje i osoby prywatne brały udział w organizacji wydarzeń, które odbywają się we wrześniu każdego roku. W 2014 roku ich koordynatorem był pracownik merytoryczny Muzeum Etnograficznego we Wrocławiu, będącego oddziałem Muzeum Narodowego – instytucji kultury Samorządu Województwa Dolnośląskiego. W imprezę tę angażuje się wiele instytucji kultury, a przedsięwzięcia obejmują m.in. wystawy, prelekcje, wykłady, prezentacje multimedialne, występy artystyczne. Celem poszczególnych wydarzeń jest szeroka prezentacja wielokulturowego dziedzictwa Dolnego Śląska.

Wśród zadań z zakresu promocji zabytków i dziedzictwa kulturowego w regionie w POZWD 2007-2011 wymieniono ufundowanie Nagrody Marszałka Województwa Dolnośląskiego. Instytucje i osoby, których działalność wpisuje się w obszar zachowania dziedzictwa kulturowego i substancji zabytkowej, honorowane są Nagrodą Kulturalną Śląska, która jest wspólnym przedsięwzięciem dolnośląsko - dolnosaksońskim organizowanym na mocy porozumień międzyregionalnych.

Przyznawanie tej nagrody przez rząd Dolnej Saksonii i Samorząd Województwa Dolnośląskiego jest wyrazem wspólnego wsparcia dla osób, które zajmują się twórczością artystyczną, upowszechnianiem kultury i ochroną dziedzictwa kulturowego. Do tej pory nagrody otrzymali: w 2009 r. Fundacja „Krzyżowa” dla Porozumienia Europejskiego i badacz architektury Wrocławia Jerzy Ilkosz; w 2010 r. twórczyni Centrum Kultury i Edukacji Żydowskiej Bente Kahan; w 2012 r. historyk sztuki Piotr Oszczanowski, autor publikacji naukowych na temat śląskiego dziedzictwa; w 2013 r. badacz historii i kultury Śląska Andrzej Niedzielenko. W 2014 roku uhonorowano prof. Norberta Heisiga, założyciela Niemiecko-Polskiego Towarzystwa Uniwersytetu Wrocławskiego oraz dziennikarkę wrocławskiej „Gazety Wyborczej” Beatę Maciejewską działającą na rzecz śląskiego dziedzictwa. Ponadto, wyróżniono Fundację im. Eriki Simon, która prowadzi działania m.in. mające na celu wsparcie ochrony zabytków na Śląsku.

- d) Realizacji ostatniego z działań z zakresu promocji wymienionego w wspomnianym programie, czyli edukacji szkolnej, podjął się Dolnośląski Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli (DODN), dolnośląska instytucja oświaty, będąca jednostką organizacyjną UMWD. p.

W roku 2012 przygotowano program „Tożsamość Dolnoślązaków – Unia Wielu Kultur”, którego celem jest „pogłębienie świadomości historycznej mieszkańców Dolnego Śląska sprzyjającej budowaniu poczucia wspólnej tożsamości regionalnej z poszanowaniem dziedzictwa przodków”. Wśród instytucji biorących udział w programie są szkoły Dolnego Śląska. Projekt ma charakter otwarty w tym sensie, że instytucje opracowują własne, indywidualne programy działania. Programy te mają na celu propagowanie świadomości wspólnoty kulturowej Dolnego Śląska w społecznościach lokalnych, integrację społeczności szkół partnerskich z różnych krajów oraz doskonalenie kompetencji komunikacyjnych sprzyjających dialogowi. Nauczyciele ze szkół w regionie, przy współpracy z DODN, tworzą własne lokalne projekty. Projekty te koncentrują się m.in. na przybliżaniu dzieciom i młodzieży zabytków Dolnego Śląska, oraz atrakcji turystycznych, szczególnie tych w

najbliższym otoczeniu. Projekt DODN jest realizowany w sposób ciągły.

Kolejne zadania wymienione w POZWD dotyczą działań w stosunku do zabytków pogrupowanych ze względu na różne formy ich ochrony.

3.1.4. Działania w zakresie wspierania parków kulturowych

Wśród celów zadań POZWD 2007-2011 znalazły się działania mające na celu opracowanie koncepcji sieci parków kulturowych oraz studia określające ich granice. Przed sformułowaniem POZWD funkcjonowały dwa takie podmioty: Forteczny Park Kulturowy w Srebrnej Górze (założony w 2002 r.) i Forteczny Park Kulturowy Twierdza Kłodzka (2005 r.). W czasie obowiązywania POZWD 2007-2011 nie zrealizowano tych założeń. Natomiast w kwietniu 2014 r. radni miejscy Wrocławia podjęli uchwałę o utworzeniu Parku Kulturowego w historycznym centrum Wrocławia. W pozostałych województwach w Polsce istnieje od jednego do czterech parków kulturowych. Tylko w dwóch województwach jest ich więcej niż w dolnośląskim (kujawsko-pomorskie i pomorskie mają po cztery parki).

3.1.5. Rozwój tematycznych szlaków turystycznych

Przygotowanie przez interdyscyplinarny zespół ekspertów opracowania koncepcyjnego szlaków tematycznych było kolejnym z zadań wyznaczonych przez POZWD. W 2010 roku 11 szlaków o znaczeniu ponadregionalnym zostało scalonych do jednego katalogu, który został zatwierdzony przez Zarząd Województwa Uchwałą nr 3893/III/10. W dokumencie tym uwzględniono szlaki o znaczeniu priorytetowym, które obejmują obszary kulturowe szczególnie charakterystyczne i ważne dla dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska:

- Szlak Zamków Piastowskich,
- Szlak Historii i Tradycji Przemysłowej,
- Szlak Obiektów Dziedzictwa Techniki Przemysłowej,
- Szlak Cysterski,
- Szlak Dolnośląskich Zamków i Pałaców,

- Główny Szlak Sudecki im. Mieczysława Orłowicza,
- Szlak Doliny Pałaców i Ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej,
- Szlak Marianny Orańskiej,
- Szlak Sanktuariów i Ośrodków Pielgrzymkowych,
- Dolnośląski Szlak św. Jakuba,
- Szlak Historycznych Parków i Ogrodów Borów Dolnośląskich.

Obecnie Województwo Dolnośląskie wspiera wszystkie inicjatywy mające na celu rozwój oraz poprawę warunków aktywnych form spędzania czasu oraz wypoczynku poprzez rozbudowę oraz tworzenie nowych szlaków turystycznych. W regionalnej platformie informacyjnej dla mieszkańców i samorządów Dolnego Śląska e-DolnySlask także uwzględniono tematyczne szlaki kulturowe.

3.1.6. Wystąpienie do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego o uznanie wybranych zabytków za pomniki historii

W POZWD na lata 2007–2011 wyznaczono zadanie polegające na wystąpieniu do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN) o uznanie za pomniki historii dziewięciu zabytków (kościółów Pokoju w Jaworze i Świdnicy, opactwa cystersów w Lubiążu, opactwa cystersów w Henrykowie, opactwa cysterek w Trzebnicy, kościoła Wang w Karpaczu Górnym, papierni w Dusznikach Zdroju, zespołu zamku i parku krajobrazowego w Wałbrzychu-Książu i zespołu kalwaryjskiego w Wambierzycach). Spośród tej listy dwa (młyn papierniczy w Dusznikach-Zdroju od 2011 roku oraz opactwo cysterek w Trzebnicy od 2014 r.) figurują na ministerialnej liście pomników historii. Ponadto po 2007 r. na listę Pomników Historii wpisane zostały: zespół pałacowo-parkowy znajdujący się na terenie Parku Kulturowego Kotliny Jeleniogórskiej (2011 rok) oraz kościół pod wezwaniem św. św. Apostołów Piotra i Pawła w Strzegomiu (2012 rok).

3.1.7. Parki krajobrazowe – ochrona dziedzictwa przeszłości

Większość parków krajobrazowych w momencie formułowania poprzedniego POZWD nie miała opracowanych planów ochrony. Postulatem było uwzględnienie w nich na równi zagadnień związanych z ochroną zabytków i krajobrazu kulturowego oraz tych związanych z ochroną walorów przyrodniczych. Plany do części parków krajobrazowych zostały przyjęte uchwałami Sejmiku Województwa Dolnośląskiego w 2011 roku i obowiązują do 2030 roku. W odniesieniu do poszczególnych parków krajobrazowych sytuacja przedstawia się następująco:

- Park Rudawski – plan ochrony ustanowiony uchwałą nr XVI/329/11 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego 27 października 2011,
- Park Chelmy – plan ochrony ustanowiony uchwałą nr XVI/332/11 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 27 października 2011,
- Park Gór Sowich – plan ochrony ustanowiony uchwałą nr XVI/333/11 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego dnia 27 października 2011 r.,
- Park Ślęzański – plan ochrony ustanowiony uchwałą nr XVI/331/11 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 27 października 2011,
- Park Doliny Jezierzycy – plan ochrony ustanowiony uchwałą nr XVI/328/11 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 27 października 2011.

Nie zostały opracowane plany ochrony dla parków: Śnieżnickiego, Książańskiego, Doliny Bystrzycy, Doliny Baryczy, Przemkowskiego, Sudetów Wałbrzyskich.

Podsumowując ocenę realizacji zadań wytyczonych w poprzednim POZWD, większość postulatów z tego dokumentu została w różnym zakresie zrealizowana. Działania podejmowane przez samorząd województwa oraz jednostki podległe wpisywały się w postanowienia ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jakimi są:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z użytkowaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami⁷⁵.

Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2015–2018 w części stanowi kontynuację dotychczasowych działań, ale wprowadza także nowe priorytety i zadania, które wynikają ze zdiagnozowanych potrzeb w tym zakresie.

⁷⁵ Art. 87, ust. 2 Ustawy o ochronie zabytków...

3.2. Analiza mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego województwa dolnośląskiego

3.2.1. Charakterystyka ogólna

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<p>– bogate materialne i niematerialne dziedzictwo zróżnicowane pod względem kulturowym</p> <p>– niewielkie odległości między miejscowościami o walorach zabytkowych, ok. 20–30 km, pozwalające na planowanie tras turystycznych</p> <p>– silne środowisko naukowe, zainteresowane i podejmujące badania nad dziedzictwem kulturowym Śląska</p> <p>– zaangażowanie partnerów zagranicznych (głównie niemieckich fundacji) w ochronę dziedzictwa kulturowego regionu</p> <p>– liczne inicjatywy lokalne i społeczne w zakresie promocji dziedzictwa kulturowego</p>	<p>– brak spójnych przepisów prawnych w zakresie opieki i ochrony nad zabytkami oraz niedobór metod skutecznego egzekwowania istniejących przepisów</p> <p>– zły stan zachowania dużej części zabytków zlokalizowanych poza głównymi szlakami turystycznymi</p> <p>– brak w wielu obiektach zabytkowych zabezpieczeń antywłamaniowych i przeciwpożarowych, a w większych kompleksach - monitoringu</p> <p>– brak kompletnego katalogu zabytków i opracowań dotyczących najcenniejszych dóbr kultury Dolnego Śląska</p> <p>– brak spójnej, scentralizowanej informacji na temat pozyskiwania środków i dostatecznej liczby szkoleń w tym zakresie dla właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych</p> <p>– brak profesjonalnych kadr zajmujących się ochroną zabytków w gminach</p> <p>– brak dostatecznych środków na skuteczną ochronę i zabezpieczenie zabytków</p>
SZANSE	ZAGROŻENIA
<p>– szeroki dostęp do funduszy strukturalnych, które mogą być wydatkowane na ochronę i opiekę nad zabytkami</p> <p>– zwiększenie liczby turystów w regionie w związku z wyborem Wrocławia na Europejską Stolicę Kultury 2016</p> <p>– powiązanie dziedzictwa kulturowego z turystyką w strategicznych dokumentach regionalnych</p> <p>– postępujący rozwój turystyki</p>	<p>– bezpowrotna utrata części dóbr kultury wynikająca z braku dokumentacji</p> <p>– brak wystarczających środków finansowych na prace konserwatorskie skutkujący prowadzeniem przez właścicieli lub zarządców zabytków remontów w tzw. systemie gospodarczym, niejednokrotnie związanym z zatrudnieniem niewykwalifikowanych wykonawców</p> <p>– samowolne modernizacje wystroju</p>

<p>kulturowej</p> <ul style="list-style-type: none"> – umocnienie tożsamości lokalnej i regionalnej mieszkańców województwa – zainteresowanie kulturą Śląska wśród turystów zagranicznych, zwłaszcza mieszkańców krajów sąsiednich 	<p>i wyposażenia obiektów zabytkowych</p> <ul style="list-style-type: none"> – niedostosowanie nowej architektury do zabytkowej – niedostatecznie rozwinięta edukacja na temat wielonarodowego dziedzictwa historycznego województwa – niedostateczna świadomość potencjału ekonomicznego dziedzictwa
--	--

3.2.2. Analiza SWOT poszczególnych kategorii i typów zabytków

3.2.2.1. Urbanistyka i ruralistyka

<p>MOCNE STRONY</p> <ul style="list-style-type: none"> – dobrze rozwinięta i zachowana sieć osadnicza charakteryzująca się rozdzielnością poszczególnych zespołów urbanistycznych – zachowany i czytelny średniowieczny układ urbanistyczny wielu miast na Dolnym Śląsku – zachowany układ urbanistyczny i zabudowa miast uzdrowiskowych regionu – różnorodność architektoniczna zabudowy umożliwiająca wydzielenia regionów o pewnych wspólnych cechach stylistycznych (budownictwo regionalne) 	<p>SŁABE STRONY</p> <ul style="list-style-type: none"> – szpecąca zabudowa z lat 60. i 70. XX wieku miast dolnośląskich, będąca wynikiem powojennej odbudowy, bez cech stylowych – zły stan techniczny wielu obiektów, w tym całych zespołów zabudowy, które powodują obniżanie się wartości wizualnej krajobrazu zurbanizowanego i otwartego
<p>SZANSE</p> <ul style="list-style-type: none"> – poczucie tożsamości lokalnej pozwalające zaangażować społeczność w proces rewitalizacji – upowszechnianie turystyki weekendowej – rosnące zainteresowanie turystyką uzdrowiskową powodujące rozwój bazy uzdrowiskowej, z wykorzystaniem historycznych układów i obiektów 	<p>ZAGROŻENIA</p> <ul style="list-style-type: none"> – mała wrażliwość na zanikanie charakterystycznych cech krajobrazu i zabudowy związanych z wymianą ludności po II wojnie światowej – wyludnienie małych ośrodków miejskich – gwałtowna urbanizacja terenów wiejskich powodująca niekontrolowane rozprzestrzenianie się zabudowy – powstające na terenach wiejskich osiedla nawiązujące do wzorców miejskich, powodujące zatracanie cech

	indywidualnych miejscowości i chaos przestrzenny
--	--

3.2.2.2. Architektura sakralna

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> – różnorodność funkcji i form stylowych architektury sakralnej – unikatowe w skali światowej kościoły ewangelickie okresu reformacji wpisane na listę dziedzictwa UNESCO – doinwestowanie ze środków publicznych i prywatnych kościołów katolickich 	<ul style="list-style-type: none"> – opuszczone i popadające w ruinę kościoły ewangelickie, nieprzejęte po 1945 roku przez katolików – duża kubatura zespołów klasztornych generująca wysokie koszty utrzymania i konserwacji – trudności ze znalezieniem funkcji dla obiektów sakralnych, które utraciły funkcje pierwotne – trudności w dostępie do wielu obiektów dla turystów oraz badaczy
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> – wypromowanie nowych, tematycznych szlaków po architekturze sakralnej – realizowanie wydarzeń kulturalnych i edukacyjnych w części sakralnych budowli – wykorzystanie wielokubaturowych klasztorów np. jako bazy hotelowej o różnicowanym standardzie – wykorzystanie przygranicznego położenia Dolnego Śląska i rozpropagowanie zabytków poza jego granicami, włączając je w trasy zabytkowe ościennych krajów 	<ul style="list-style-type: none"> – zakłócenie równowagi w krajobrazie kulturowym Śląska w wyniku niszczenia opuszczonych kościołów poewangelickich – niedostateczne zabezpieczenie zabytków przed kradzieżami i pożarami

3.2.2.3. Architektura mieszkalna, w tym rezydencjonalna

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> – gęsta i stosunkowo równomierna sieć założeń rezydencjonalnych – różnorodność stylistyczna, artystyczna i architektoniczna – wysokie walory krajobrazowe założeń pałacowo-parkowych 	<ul style="list-style-type: none"> – brak właścicieli wielu obiektów rezydencjonalnych, szczególnie po likwidacji PGR-ów i szkół, które nimi zarządzały do lat 90. XX wieku – zniszczenie infrastruktury dawnych majątków ziemiańskich

	<ul style="list-style-type: none"> – wtórny podział budowli rezydencjonalnych i rozmycie odpowiedzialności za całość budynku – zły stan techniczny zabytkowych kamienic będących własnością samorządów i brak wystarczających środków na ich renowację – likwidacja zabudowy drewnianej i szkieletowej przez rozbiórkę albo okrywanie elewacji tynkiem
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> – usprawnienie strategii sprzedaży dawnych założeń rezydencjonalnych podmiotom prywatnym – dostępność funduszy unijnych na rewitalizację zdewastowanych obszarów małych miast – aktywizacja zawodowa lokalnej społeczności przez zatrudnienie jej przy obsłudze rewitalizowanych zabytków – promocja agroturystyki w zabytkowych zespołach wiejskich 	<ul style="list-style-type: none"> – nieuporządkowana sytuacja własnościowa – nieprofesjonalnie przeprowadzane remonty i adaptacje wnętrz (np. użycie nowych materiałów nie zawsze korespondujących ze starymi, niekontrolowane i nieprzystające do charakteru zabytku rozbudowy) – nieodpowiednia, niekorespondująca z zabudową historyczną nowa zabudowa, często niedopasowana kolorystycznie, gabarytowo, artykulacyjnie itd.

3.2.2.4. Architektura użyteczności publicznej

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> – pełnienie swej pierwotnej funkcji przez większość zabytków, z reguły znajdujących się w większych miastach – dbałość o obiekty zabytkowe użytkowane przez instytucje państwowe – rynki wraz ze starówką, stanowiące przyjazne miejsce wypoczynku i rekreacji 	<ul style="list-style-type: none"> – mała liczba zabytków architektury użyteczności publicznej – przekształcenia i rozbudowy niezgodne z pierwotnym charakterem zabytku, wynikające ze wzrastających potrzeb lokalowych urzędów i instytucji – brak nabywców opuszczonych zdekapitalizowanych obiektów, których powtórna adaptacja jest kosztowna
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> – wykorzystanie budynków opuszczonych przez pierwotnych użytkowników (w tym instytucjonalnych) jako siedziby placówek kulturalnych lub 	<ul style="list-style-type: none"> – brak koncepcji wykorzystania części opuszczonych budynków – rosnące oczekiwania społeczne w stosunku do standardów budynków

<p>oświatowych</p> <ul style="list-style-type: none"> - w dużych miastach wykorzystanie opuszczonych obiektów jako loftów (po przebudowie nieingerującej w substancję historyczną) - w małych miastach zaadaptowanie opuszczonych obiektów na mieszkania, np. kwaterunkowe, w systemie TBS 	<p>użyteczności publicznej</p> <ul style="list-style-type: none"> – niemożność zachowania substancji zabytkowej wynikająca z konieczności dostosowania obiektów do zmieniających się wymogów prawa budowlanego
--	---

3.2.2.5. Architektura obronna

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> – wysoka wartość historyczna, architektoniczna, krajobrazowa i turystyczna zabytków architektury obronnej – koncentracja budowli zamkowych oraz fortecznych o randze ponadregionalnej w pasie Sudetów – zakorzenione społecznie zrozumienie wartości architektury obronnej – zaangażowanie środowiska naukowego w ochronę i promocję architektury obronnej 	<ul style="list-style-type: none"> – brak kompleksowej dbałości o obiekty militarne z XIX i XX wieku – przestrzenne rozproszenie historycznych instalacji obronnych i ich punktowa ochrona – lekceważenie fortyfikacji polowych oraz pomniejszych obiektów fortecznych
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> – zorganizowane działania na rzecz poprawy stanu i zagospodarowania zamków i obiektów fortecznych – opuszczenie i udostępnienie części instalacji obronnych przez wojsko – rozwój turystyki historycznej i ruchu odtwórstwa historycznego – dostępność funduszy europejskich na współpracę transgraniczną w zakresie udostępniania i promocji zabytkowych obiektów i szlaków turystycznych 	<ul style="list-style-type: none"> – brak spójnej koncepcji oraz środków koniecznych do utrzymania i zagospodarowania potężnych założeń obronnych – dezintegracja dwudziestowiecznych zespołów obronnych w ramach rozwoju przestrzennego miast – niekontrolowana aktywność środowiska eksploratorów

3.2.2.6. Architektura przemysłowa i zabytki techniki

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<p>– różnorodność obiektów zabytkowych</p> <p>– pozytywny klimat społeczny, wzrost świadomości, że dziedzictwo techniczne stanowi zapis przemian cywilizacyjnych</p> <p>- rozwój turystyki industrialnej, w tym wypromowanie obiektów górniczych</p> <p>- zachowanie integralnych zespołów fabrycznych z oryginalnym wyposażeniem</p>	<p>– brak aktywnej i kompleksowej strategii zachowania dziedzictwa techniki i przemysłu</p> <p>– niekontrolowana, rabunkowa rozbiórka całych kompleksów fabrycznych o walorach historycznych i zabytkowych</p> <p>– liczne zdegradowane zabytkowe zespoły przemysłowe i obiekty techniczne</p> <p>– niewielka liczba adaptacji poprzemysłowych zabudowań na nowe cele i popadanie ich w ruinę</p>
SZANSE	ZAGROŻENIA
<p>– wytypowanie najcenniejszych, integralnych i autentycznych elementów dziedzictwa przemysłowego i technicznego województwa</p> <p>– rewitalizacja obiektów przemysłowych i nadanie im nowych funkcji</p> <p>– udostępnienie zwiedzającym czynnych zakładów przemysłowych i budowli inżynierskich</p> <p>– podtrzymanie produkcji w cennych i atrakcyjnych zakładach produkcyjnych</p>	<p>– niewielki nacisk na zachowanie historycznego wyposażenia (parku maszynowego) zespołów fabrycznych</p> <p>– presja inwestorów w przypadku obiektów położonych w atrakcyjnych lokalizacjach</p> <p>– pomijanie czy pomniejszanie wartości dziedzictwa epoki industrialnej jako mniej atrakcyjnego dla społeczeństwa postindustrialnego</p>

3.2.2.7. Zabytki sepulkralne

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<p>– wielokulturowość ziem Śląska wynikająca z jego dziejów politycznych i religijnych znajdująca odzwierciedlenie w powstaniu wielu zespołów cmentarnych różnych wyznań</p>	<p>– likwidacja wielu historycznych zespołów cmentarnych na terenie Dolnego Śląska</p> <p>– dopuszczenie do ruiny lokalnych cmentarzy, np. niewykorzystywanych po 1945 roku cmentarzy ewangelickich</p> <p>– likwidacja wielu przykościelnych cmentarzy</p> <p>– chaotyczne zagospodarowanie terenów dawnych cmentarzy</p>
SZANSE	ZAGROŻENIA
<p>– wzrost świadomości społeczności</p>	<p>– postępująca likwidacja pozostałości po</p>

<p>lokalnych skutkujący budzeniem się potrzeby upamiętnienia poprzednich pokoleń – możliwość upowszechniania wiedzy o historii Dolnego Śląska przez tworzenie ścieżek edukacyjnych szlakiem zachowanych założeń cmentarnych</p>	<p>dawnych cmentarzach, której skutkiem jest zacieranie historii miejsc – brak profesjonalnej dbałości o cenną, cmentarną zielen</p>
---	--

3.2.2.8. Zielen zabytkowa

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<p>– duża liczba zabytkowych założeń parkowych o różnorodnej stylistyce, w tym założeń parkowo-krajobrazowych – liczne dzieła wybitnych ogrodników europejskich i architektów zieleni – zachowane różne formy zieleni miejskiej (aleje, promenady, ogrody) – zachowane elementy komponowanej zieleni na terenach wiejskich (aleje)</p>	<p>– brak dokładnego rozpoznania ilościowego, jakościowego i stanu zdrowotnego zieleni zabytkowej – brak właściwej opieki nad założeniami parkowymi wynikający z istniejących stosunków własnościowych – brak zgodności między przepisami z zakresu ochrony środowiska i zabytkowej zieleni – brak świadomości społecznej wartości historycznych terenów zielonych – brak nadzoru odpowiednich służb nad stanem technicznym parków oraz sposobem ich zagospodarowania</p>
SZANSE	ZAGROŻENIA
<p>– uznanie zieleni zabytkowej jako czynnika poprawy warunków życia społeczności oraz ładu przestrzennego – możliwość wykorzystania istniejących założeń zieleni zabytkowej do nowych funkcji (np. parki wiejskie) – podniesienie walorów przestrzeni zurbanizowanej przez nadanie odpowiedniej rangi terenom zieleni zabytkowej</p>	<p>– brak właściwych zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego dotyczących samych parków oraz ich najbliższego otoczenia, przyczyniający się do degradacji ich walorów</p>

3.2.2.9. Miejsca historyczne

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<p>– zróżnicowane zasoby dziedzictwa kulturowego województwa trwale wpisane w (średnio) europejski kontekst historyczny</p> <p>– rosnąca świadomość społeczna polskich i niepolskich komponentów dziedzictwa historycznego województwa</p> <p>– społeczne zaangażowanie w opiekę nad dziedzictwem historycznym województwa</p>	<p>– ograniczona liczba miejsc związanych z osobami i wydarzeniami kluczowymi dla historii i kultury narodu polskiego</p> <p>– niepełne rozpoznanie materialnych śladów dziedzictwa historycznego z niewielką liczbą obiektów wpisanych do rejestru zabytków, utrudniające tworzenie strategii pamięci</p> <p>– rozległość pól bitewnych i problemy prawne związane z ich ochroną</p>
SZANSE	ZAGROŻENIA
<p>– wzrost roli inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych w edukacji historycznej oraz szerzeniu świadomości nt. ochrony dziedzictwa historycznego</p> <p>– rozwój turystyki historycznej i ruchu odtwórstwa historycznego</p> <p>– powiązanie miejsc historycznych z edukacyjnymi placówkami muzealnymi</p>	<p>– brak powszechnego zrozumienia wagi dziedzictwa historycznego województwa</p> <p>– brak powszechnej akceptacji złożonej – w tym niepolskiej – przeszłości województwa</p>

3.2.2.10. Zabytki ruchome

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<p>– wiele cennych obiektów zgromadzonych w licznych placówkach muzealnych, archiwalnych i bibliotecznych</p> <p>– rozwój muzeów prywatnych</p> <p>– otwarcie po remontach i z nowymi kolekcjami kilku ważnych dla regionu muzeów</p> <p>– tworzenie sieci muzeów i szlaków muzealnych</p> <p>– międzyregionalna współpraca muzeów</p> <p>– dostępność środków publicznych na konserwację wyposażenia obiektów sakralnych</p>	<p>– zły stan techniczny budynków</p> <p>– niedostosowane do oczekiwań odbiorców formy prezentacji oraz godziny otwarcia wielu muzeów regionalnych</p> <p>– przechowywanie wielu zabytków regionu w magazynach muzeów warszawskich</p> <p>– brak informacji <i>online</i> na temat poszczególnych kolekcji</p>

SZANSE	ZAGROŻENIA
<p>– rozbudowa Muzeum Narodowego we Wrocławiu i adaptacja na pomieszczenia muzealne restaurowanego Pawilonu Czterech Kopuł</p> <p>– współpraca transgraniczna i udział w programach europejskich</p> <p>– wzmożone działania instytucji muzealnych w sferze edukacji kulturalnej dzieci i młodzieży</p>	<p>– niskie nakłady finansowe na funkcjonowanie placówek muzealnych</p> <p>– słabe zabezpieczenie przeciwpożarowe i antykradzieżowe obiektów <i>in situ</i></p> <p>– słaby nadzór służb konserwatorskich nad zabytkami pozostającymi w pieczy związków wyznaniowych i osób prywatnych</p> <p>– utrudniona dostępność do zabytków dla celów badawczych i naukowych</p>

3.2.2.11. Zabytki archeologiczne

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<p>– znaczna liczba stanowisk archeologicznych i źródeł archeologicznych ruchomych</p> <p>– liczne placówki naukowe i muzealne zajmujące się problematyką archeologiczną</p> <p>– atrakcyjność zabytków archeologicznych dla ruchu turystycznego</p> <p>– dobrze zorganizowany system kontroli prac inwestycyjnych pod kątem ingerencji w warstwy archeologiczne przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków</p> <p>– istnienie Ośrodka Studyjno-Magazynowego Zabytków Archeologicznych w Głogowie</p>	<p>– trudności z inwentaryzacją, opracowaniem, konserwacją i przechowywaniem lawinowo przyrastających źródeł archeologicznych</p> <p>– brak kompletnej, jednolitej, otwartej archeologicznej bazy danych w skali kraju i regionu</p> <p>– brak systemu monitoringu stanu zagrożeń zabytków archeologicznych</p> <p>– niewielka obecność problematyki ochrony dziedzictwa archeologicznego w szkolnych programach nauczania</p> <p>– brak skutecznego nadzoru nad ratownictwem archeologicznym</p> <p>– słaba świadomość urzędników samorządowych oraz mieszkańców regionu w zakresie ochrony zabytków archeologicznych</p>
SZANSE	ZAGROŻENIA
<p>– polepszające się możliwości techniczne tworzenia i zarządzania bazami danych oraz standaryzacja dokumentacji</p> <p>– przepisy prawne narzucające konieczność przeprowadzenia prac archeologicznych przed podjęciem prac inwestycyjnych</p>	<p>– inwestycje infrastrukturalne, np. budowy autostrad</p> <p>– przybierający na sile ruch tzw. poszukiwaczy skarbów, którzy wydobywając zabytki ruchome, niszczą bezpowrotnie kontekst kulturowy, w którym one występowały</p>

<ul style="list-style-type: none"> – inicjatywy edukacyjne dla społeczności lokalnych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego – możliwości pozyskiwania dofinansowania na wykonywanie prac konserwatorskich i badawczych przy zabytkach 	
--	--

3.2.2.12. Niematerialne dziedzictwo kulturowe

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> – bogactwo i różnorodność kultury w obrębie województwa, która łączy różne tradycje regionalne, narodowe i religijne – silne środowisko naukowe, świadome walorów niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa – utrwalone przekonanie o wielokulturowości Wrocławia i województwa – wzrost społecznego zainteresowania niematerialnym dziedzictwem kulturowym 	<ul style="list-style-type: none"> – niemal całkowita wymiana ludności po 1945 roku, skutkująca gwałtownym zerwaniem ciągłości kulturowej województwa – brak wspólnego, ugruntowanego odniesienia regionalnego w zakresie kultury ludowej – brak pełnego rozpoznania niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa, w tym jego inwentaryzacji – brak wojewódzkiego konsultanta ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> – przypisanie właściwej rangi problematyce ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych – wzrost roli samorządów terytorialnych w działaniach na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa – promocja produktów tradycyjnych i regionalnych, wpisanie ich w działania na rzecz rozwoju potencjału turystycznego – wzmocnienie tożsamości lokalnej i regionalnej, aktywizacja społeczności lokalnych – poszukiwania korzeni kulturowych 	<ul style="list-style-type: none"> – zanikanie kultury wiejskiej w obliczu globalizacji kulturowej – fałszywe wzorce kulturowe powstałe w czasach PRL na gruncie komercyjnej i estradowej kultury ludowej – kulturowa mozaikowość lokalnych społeczności, znaczne rozproszenie jednolitych grup kulturowych – słabe zaangażowanie młodszych pokoleń w kultywowanie tradycji – niedostateczna opieka merytoryczna nad zespołami i grupami folklorystycznymi

4. Cele, priorytety, kierunki działań Programu opieki nad zabytkami

4.1. Wprowadzenie

Zgodnie z rządową Strategią Rozwoju Kapitału Społecznego 2020, dziedzictwo kulturowe jest zasobem umożliwiającym „budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, a także rozwijanie potencjału kreatywnego”⁷⁶. Stanowi ono przedmiot ochrony oraz potencjał, który winien być wykorzystywany dla obecnego i przyszłego rozwoju społeczeństwa. Aby tak się stało, zasób ten powinien być skutecznie zarządzany, w oparciu o naukowe rozpoznanie i zasady postępowania konserwatorskiego, oraz skutecznie chroniony, co wymaga nie tylko prowadzenia działań związanych z podtrzymywaniem jego stanu technicznego, ale również adaptacji obiektów do nowych funkcji i technicznej modernizacji. Dlatego też coraz częściej zamiast o konserwacji, rewaloryzacji czy modernizacji zabytków mówi się dziś o zarządzaniu zasobami dziedzictwa kultury.⁷⁷

Dziedzictwo kulturowe jest obecnie jednym z elementów, na którym opierają się strategie rozwoju społeczno-gospodarczego regionów. Posiada ono znaczący potencjał bezpośredniego i pośredniego oddziaływania na rozwój społeczny i ekonomiczny: zasila i rozwija różne nurty działalności gospodarczej, wspomaga budowę gospodarki opartej na innowacji i kreatywności, podnosi poziom kapitału społecznego, wpływa na jakość życia mieszkańców, sprzyja przemianom ekologiczno-przestrzennym.⁷⁸

W kontekście podnoszenia poziomu kapitału społecznego zwraca się szczególną uwagę na rolę dziedzictwa kulturowego we wzmacnianiu nowych umiejętności społecznych i wskazuje na nie jako na narzędzie, które przyczynia się do kształtowania postaw sprzyjających kreatywności oraz komunikacji, poprawy

76 Uchwała nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020”, Monitor Polski Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, 16 maja 2013. Poz. 378, s. 20

77 Raport roczny NID za rok 2013, http://www.nid.pl/pl/Dla_specjalistow/Wydawnictwa/NID_raport_2013.pdf, s. 3, [dostęp: 13 sierpnia 2014].

78 *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, NID, Warszawa 2013; <http://www.nid.pl/upload/iblock/472/472e646a7a6f116cb09105f922695509.pdf>,) s. 7-8 [dostęp: 13 sierpnia 2014].

mechanizmów partycypacji społecznej i wpływu obywateli na życie publiczne, usprawnienie procesów komunikacji społecznej oraz wymiany wiedzy, rozwoju i efektywizacji potencjału kulturowego i kreatywnego⁷⁹.

W opracowaniu Narodowego Instytutu Dziedzictwa *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, formułuje się pogląd, że: „Dostęp do dziedzictwa jest elementem budowy tożsamości, a więc więzi międzyludzkich i zaufania, które ułatwiają interakcję i współdziałanie”⁸⁰. W społeczeństwie polskim odsetek ludzi ufających innym plasuje się na bardzo niskim poziomie i wynosi 23%⁸¹. Na Dolnym Śląsku wskaźnik ten kształtuje się podobnie. W kontekście społecznej roli dziedzictwa kulturowego należy zatem podkreślić, że „Polacy właśnie w dziedzictwie upatrują budulec tożsamości poprzez odwoływanie się do wspólnej historii.”⁸² W oparciu o przeprowadzone analizy w przywoływanym raporcie NID sformułowano tezę, że „uczestnictwo w udostępnianiu dziedzictwa zachęca i uczy aktywności obywatelskiej, co przekłada się na poziom partycypacji społecznej”. Ponadto właściwie zarządzane materialne zasoby dziedzictwa mają pozytywny wpływ na estetykę miejsca i jego aspekty ekologiczno-przestrzenne, co stanowi kolejny pozytywny czynnik kształtowania stosunków społecznych. W konsekwencji, ze względu na mechanizmy przekładania się kapitału społecznego na aspekty ekonomiczne, następuje podniesienie poziomu i jakości życia ludności, znajdujące swoje odzwierciedlenie także w wymiarze ekonomicznym.

Dziedzictwo kulturowe posiada także potencjał kreowania dochodów i pobudzania zatrudnienia w regionie. Oparta na nim działalność gospodarcza sytuowana jest w tzw. sektorze dziedzictwa. Zalicza się do niego zarówno wybrane aspekty turystyki, jak i rynku nieruchomości, handlu, rolnictwa i rzemiosła, edukacji czy przemysłów kreatywnych. Są to odpowiednio branże: turystyka kulturowa, nieruchomości zabytkowe, rynek sztuki i antyków, tradycyjne rzemiosła i uprawy,

79 *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego*, s. 31-32.

80 *Ibidem*, s. 32.

81 Centrum Badań Opinii Społecznej: *Zaufanie Społeczne* (BS/33/2012), Warszawa, s. 3, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_033_12.PDF [dostęp:30 września 2014]

82 *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego*, s. 32.

popularyzacja i edukacja dziedzictwa oraz branża kreatywna dziedzictwa.

Zilustrowaniu potencjału relacji między dziedzictwem kulturowym a sferą ekonomii może posłużyć turystyka kulturowa. Powinna ona być postrzegana przynajmniej w trzech podstawowych płaszczyznach: zaspokajania naturalnych potrzeb poznawczych i kulturalnych człowieka, budowania tożsamości regionalnej czy narodowej oraz patriotyzmu lokalnego, wreszcie w płaszczyźnie gospodarki, jako czynnik stymulujący rozwój branży turystycznej. Ekonomiczny wymiar właściwego zarządzania dziedzictwem kulturowym w ostatnim z wymienionych obszarów znajduje swój wyraz między innymi w kreowaniu i obsłudze atrakcji turystycznych, organizacji bazy noclegowej czy zapewnieniu infrastruktury dla instytucji kulturalnych i rekreacyjnych, co wiąże się z generowaniem miejsc pracy i ożywieniem gospodarczym.

Turystyka kulturowa stanowi niewątpliwie jedną z dziedzin, która ma wpływ na sytuację gospodarczą województwa dolnośląskiego. W 2013 r. w Wojanowie i Łomnicy odbył się I Kongres Turystyki Kulturowej w Kotlinie Jeleniogórskiej, któremu przyświecało hasło „Dziedzictwo kulturowe motorem rozwoju regionu”. Badania Centrum Monitoringu Społecznego i Kultury Obywatelskiej poświęcone zagadnieniom zagospodarowania dziedzictwa kulturowego wskazują, że już więcej niż połowa przedstawicieli dolnośląskich władz (63,1%) zauważa pozytywny wpływ zabytków, które znajdują się na terenie gminy, na lokalny rozwój, a prawie wszyscy (81,8%) na promocję⁸³.

Na Dolnym Śląsku turystykę kulturową uprawia około czterech na dziesięciu mieszkańców województwa, a ponad połowa odwiedza zabytki w najbliższej okolicy. Dolnoślązacy zapytani o bariery utrudniające korzystanie z zabytków wskazują m. in. na zły stan techniczny obiektów, niedostosowanie do wymogów osób niepełnosprawnych, brak dostępu do zabytków pozostających w rękach prywatnych oraz trudności komunikacyjne⁸⁴. Wskazane niedogodności i problemy wiążą się

83 *Kulturowe style życia mieszkańców Dolnego Śląska i społeczne postrzeganie zabytków*, CMSiKO, Wrocław 2013, s. 96.

84 *Kulturowe style życia ...*, s. 76.

z brakiem zaplecza, które powinno być tworzone przez wszystkie szczeble samorządu terytorialnego we współpracy z właścicielami obiektów. Dałoby to możliwość stworzenia kompleksowej oferty turystycznej, łączącej zrewitalizowany obiekt z dobrą infrastrukturą pobytową i transportową.

Należy podkreślić konieczność holistycznego traktowania dziedzictwa kulturowego, zarówno w jego aspekcie społecznym i przestrzennym, jako wymagającego ochrony dobra, jak i w aspekcie ekonomicznym, jako istotnego czynnika rozwoju gospodarczego, który podlega powszechnym prawom gospodarki rynkowej. Takie właśnie podejście zostało zastosowane przy formułowaniu założeń programowych dokumentu, celu strategicznego i celów szczegółowych, priorytetów i kierunków działań Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2015–2018.

4.2. Założenia programowe

Po przeprowadzeniu analizy zasobów dziedzictwa kulturowego województwa dolnośląskiego, analizy realizacji poprzedniego dokumentu programowego i działań samorządu województwa do 2014 roku oraz analizy szans i zagrożeń, mocnych i słabych stron stanu dziedzictwa kulturowego oraz uwarunkowań jego ochrony na Dolnym Śląsku, sformułowany został cel strategiczny Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2015-2018 oraz cztery cele operacyjne wraz z priorytetami i kierunkami działań.

Cel strategiczny: Zwiększenie roli dziedzictwa kulturowego w rozwoju społecznym i ekonomicznym Dolnego Śląska

Cel strategiczny Programu wdrażany jest przez dwa cele kierunkowe:

1. Zabezpieczenie i zagospodarowanie potencjału kulturowego regionu
2. Zaangażowanie społeczne w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa.

Na cele kierunkowe składają się cztery priorytety:

1. Ochrona i rewitalizacja zabytków.
2. Zwiększenie potencjału ekonomicznego regionu w oparciu o dziedzictwo kulturowe.
3. Pogłębianie poczucia odpowiedzialności za wielokulturowe dziedzictwo regionu.
4. Aktywizacja społeczności i podmiotów lokalnych.

Cel kierunkowy 1

ZABEZPIECZENIE I ZAGOSPODAROWANIE POTENCJAŁU KULTUROWEGO REGIONU

Priorytet 1: Ochrona i rewitalizacja zabytków

Kierunek działania 1.1. Ratowanie zabytków najbardziej zagrożonych

1. zabezpieczanie przed dalszą dewastacją zabytków zrujnowanych
2. ochrona obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą
3. przeciwdziałanie wyburzaniu zabytków ze względu na ich zły stan techniczny

Kierunek działania 1.2. Dokumentowanie i badanie dziedzictwa kulturowego

1. wspieranie działań konserwatorskich zmierzających do wpisywania zabytków do rejestru zabytków i do ewidencji zabytków
2. wsparcie działań, mających na celu poprawę stanu dokumentacji i inwentaryzacji dziedzictwa materialnego i niematerialnego, w tym szkoleń z zakresu wykonywania nowoczesnych dokumentacji skierowanych do sektora samorządowego (np. konferencje i warsztaty doskonalące w zakresie GEZ)
3. działania wspierające starania o wpisywanie dziedzictwa województwa dolnośląskiego na listy Pomników Historii, UNESCO itp.
4. pomoc w utworzeniu i uruchomieniu programów ewidencjonowania i porządkowania danych o zabytkach w formie elektronicznej z wykorzystaniem najnowszych metod gromadzenia informacji
5. wsparcie opracowywania i publikacji profesjonalnych katalogów zabytków sztuki

Kierunek działania 1.3. Promocja dobrych praktyk w zakresie ochrony i rewitalizacji dziedzictwa kulturowego

1. wspieranie starań o zachowanie historycznego ładu przestrzennego dolnośląskich miast i wsi poprzez przeciwdziałanie naruszającym go inwestycjom

2. promowanie i wspieranie inicjatyw mających na celu interaktywną wymianę informacji na temat firm i osób świadczących usługi w zakresie prac remontowych i budowlanych w zabytkowych obiektach (projektanci, architekci, murarze, malarze, kamieniarze pozłotnicy, parkieciarze i inni specjaliści)
3. wspieranie inwestorów poprzez udzielanie informacji na temat źródeł finansowania projektów w zakresie ochrony i rewitalizacji obiektów zabytkowych
4. wspieranie podmiotów organizujących konferencje i warsztaty poświęcone ochronie i zagospodarowaniu zabytków

Kierunek działania 1.4. Wsparcie specjalistycznego kształcenia w zakresie opieki i ochrony zabytków

1. wsparcie i organizacja szkolnictwa specjalistycznego w zakresie konserwacji zabytków (np. kamieniarstwo, snycerstwo, parkieciarstwo)
2. promocja szkolnictwa zawodowego w zakresie zawodów ginących (np. ludwisarz, pozłotnik, kowal, introligator, garncarz, bednarz, zdun)

Priorytet 2: Zwiększenie potencjału ekonomicznego regionu w oparciu o dziedzictwo kulturowe

Kierunek działania 2.1. Rozwój turystyki kulturowej

1. działania zapewniające dostępność obiektów zabytkowych regionu
2. uczestnictwo w krajowych i międzynarodowych targach turystycznych
3. uwzględnianie celów i priorytetów turystycznych w organizacji i rozwoju sieci komunikacji w regionie
4. współpraca transgraniczna z państwami sąsiedzkimi i ponadregionalna z województwami lubuskim, wielkopolskim, opolskim i śląskim w zakresie promowania wspólnego dziedzictwa kulturowego

Kierunek działania 2.2. Nowoczesne zagospodarowanie obiektów zabytkowych

1. wypracowanie przyjaznych mechanizmów konkursowych, promujących rozwiązania sprzyjające ochronie zabytku i nadaniu mu funkcji związanej z potrzebami społeczności lokalnych
2. uwzględnianie rewitalizowanych zabytków w strategiach regionalnych, planach zagospodarowania przestrzennego i innych
3. wsparcie inicjatyw mających na celu tworzenie nowych miejsc pracy przy obiektach zabytkowych

Kierunek działania 2.3. Promocja partnerstwa publiczno-prywatnego w dziedzinie zagospodarowania dóbr kultury

1. wprowadzenie zachęt dla inwestorów – właścicieli i użytkowników – podejmujących się rewitalizacji i zagospodarowania obiektów zabytkowych
2. włączenie właścicieli i użytkowników zabytków w proces ustalania możliwych form użytkowania obiektów zabytkowych i poszukiwania nowych funkcji, zakładających integralną ochronę zabytkowych przestrzeni i ich wyposażenia

Cel kierunkowy 2

ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE W ZAKRESIE OCHRONY I PROMOCJI DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Priorytet 1: Poglębianie poczucia odpowiedzialności za wielokulturowe dziedzictwo regionu

Kierunek działania 1.1. Intensyfikacja działań edukacyjnych

1. wprowadzanie profilowanych zajęć edukacyjnych w szkołach na temat dziedzictwa kulturowego regionu
2. organizowanie otwartych imprez informacyjnych i warsztatów w celu kształcenia umiejętności korzystania z portali informacyjnych poświęconych dziedzictwu kulturowemu regionu

3. wsparcie organizacji szkoleń i konferencji propagujących wiedzę nt. dziedzictwa kulturowego regionu kierowanych do mieszkańców i środowisk opiniotwórczych

Kierunek działania 1.2. Poszerzanie kompetencji nauczycieli w zakresie wiedzy o regionie

1. szkolenie nauczycieli w zakresie wiedzy o dziedzictwie kulturowym Dolnego Śląska
2. wspieranie inicjatyw mających na celu przygotowanie pomocy dydaktycznych do edukacji regionalnej

Kierunek działania 1.3. Intensyfikacja działań popularyzatorskich w zakresie dziedzictwa kulturowego regionu

1. upowszechnienie dostępu do cyfrowych baz danych dotyczących dziedzictwa kulturowego
2. opracowanie na bazie istniejącej literatury przedmiotu serii krótkich przewodników, atrakcyjnych w przekazie, nowoczesnych w formie i poprawnych merytorycznie
3. dbałość o miejsca pamięci i martyrologii (wsparcie działań konserwatorskich, tablice informacyjne)

Kierunek działania 1.4. Promocja specyficznych wartości kulturowych jako marki Dolnego Śląska

1. promocja regionalnych produktów turystycznych i wybranych walorów kulturowe regionu, np. architektury militarnej, sakralnej, kuchni regionalnej
2. podejmowanie i wspieranie działań reklamowych o zasięgu lokalnym i ponadregionalnym (telewizja, radio, Internet)
3. zabezpieczenie charakteru tradycyjnej zabudowy, propagowania typowych dla danego regionu (miejsca) formy zabudowy

4. zachowanie dominant w krajobrazie jako elementów wyróżniających dolnośląskie miejscowości

Priorytet 2: Aktywizacja społeczności i podmiotów lokalnych

Kierunek działania 2.1. Wspieranie organizacji pozarządowych i liderów lokalnych w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego

1. ożywienie funkcji społecznego opiekuna zabytków
2. wspieranie proturystycznych projektów rewitalizacyjnych
3. wsparcie oddolnych inicjatyw na rzecz ochrony pamięci i dziedzictwa kulturowego „w skali mikro” (obejmujących np. wieś, dawny klucz dóbr)
4. wykorzystywanie sieci placówek muzealnych i bibliotecznych do budowania aktywności lokalnych społeczności w oparciu o dziedzictwo historyczne i kulturowe okolicy
5. organizacyjne i materialne wspieranie autentycznych przejawów kultury ludowej

Kierunek działania 2.2. Wspieranie współpracy międzysektorowej i inicjatyw ponadlokalnych

1. promocja działań przekraczających granice administracyjne i obejmujących obszary stanowiące historycznie zwartą całość
2. wspieranie inicjatyw o już ugruntowanej pozycji (np. Europejskie Dni Dziedzictwa, konkurs „Przyjazna Przestrzeń Publiczna”, Dolnośląski Festiwal Architektury itp.)

Kierunek działania 2.3. Upowszechnianie kreatywnych postaw wobec dziedzictwa kulturowego

1. rozszerzanie zasobów portalu e-DS przy wykorzystaniu aktywności społecznej
2. promocja istniejących w regionie tematycznych baz danych i działań opartych na folksonomii

3. wspieranie oryginalnych przedsięwzięć i inicjatyw wykorzystujących zasoby dziedzictwa historycznego i kulturowego regionu

5. System wdrażania, monitorowanie i ewaluacja wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami

Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2015-2018 stanowi dokument wyznaczający główne cele, kierunki działań i wynikające z nich zadania ujmowane w perspektywie długofalowej, których efektem powinno być wystąpienie pożądaných zmian w zakresie opieki nad zabytkami i ochronie dziedzictwa kulturowego. By dokument ten rzeczywiście spełniał swe funkcje, konieczne jest nie tylko monitorowanie i ewaluacja działań wynikających z jego zapisów, lecz również weryfikacja pierwotnych założeń zgodnie z wnioskami i rekomendacjami, będącymi pokłosiem procesu monitorowania i ewaluacji. Wydaje się przy tym, iż podstawowym założeniem przygotowania, a w dalszej kolejności aktualizacji dokumentu programowego, powinna być jego adekwatność do rzeczywistych potrzeb osób, grup i zbiorowości, których dotyczy. Dla podmiotów administracji publicznej, odpowiedzialnych za kształtowanie polityk publicznych, kwestią istotną w procesie tworzenia, monitorowania i aktualizacji dokumentów planistycznych i programowych powinno stać się odwołanie do trzech zasad dobrego rządzenia⁸⁵ (*good governance*), jakimi są otwartość, partnerstwo i spójność.

Otwartość definiowana jest jako jawność i dostępność informacji o charakterze publicznym, przejrzystość procesu sprawowania władzy, podejmowania decyzji i ich egzekucji, ale również jako gotowość na innowację – poszukiwanie i wdrażanie nowych form komunikacji i udostępniania informacji, jak również nowatorskich, pionierskich rozwiązań w ważnych obszarach życia społecznego. Termin ten może być również rozumiany jako otwartość na potrzeby i postulaty społeczności lokalnej oraz chęć włączania jej w procesy decyzyjne i zarządcze.

85 Określonych m.in. przez Bank Światowy (Worldwide Governance Indicators) czy Radę Europy (The Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level).

Z pojęciem otwartości ściśle wiąże się kolejna zasada dobrego rządzenia, jaką jest partnerstwo. Odwołując się do tej zasady podkreślić należy zapewnienie uczestnictwa partnerów społecznych w procesie podejmowania decyzji co do istoty i sposobów realizacji zadań publicznych, realny wpływ społeczności lokalnej na istotne kwestie dotyczące jej rozwoju oraz oparcie wzajemnych relacji z partnerami społecznymi na sformalizowanych zasadach, określających formalno – prawne warunki współpracy w realizacji zadań o charakterze publicznym.

Spójność w odniesieniu do procesu dobrego rządzenia może być rozumiana w dwóch podstawowych wymiarach: spójności wertykalnej oraz horyzontalnej. Ta pierwsza oznacza zgodność polityk publicznych realizowanych na różnych poziomach, ta druga odwołuje się do zgodności celów, procesów i rezultatów na danym poziomie rządzenia, zapewniającej zrównowazony, oparty na zasobach oraz adekwatny do zdiagnozowanych potrzeb, rozwój społeczności lokalnej.

Odwołując się do zakresu definicyjnego wskazanych powyżej trzech zasad dobrego rządzenia w kontekście procesu monitorowania i ewaluacji Programu należy uwzględnić następujące kwestie:

- w odniesieniu do zasady otwartości – określenie i zapewnienie dostępu do informacji na temat zasad i trybów monitorowania i ewaluacji Programu oraz podmiotów uczestniczących w tym procesie;
- w odniesieniu do zasady partnerstwa – zagwarantowanie partnerom społecznym partycypacji w procesie monitorowania i ewaluacji Programu;
- w odniesieniu do zasady spójności – zapewnienie właściwej koordynacji działań związanych z procesem monitorowania i ewaluacji Programu – zbierania informacji i informacji zwrotnych z jednostek Samorządu Województwa Dolnośląskiego uczestniczących w pracach nad realizacją Programu, instytucji administracji publicznej realizujących zadania na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami, partnerów społecznych oraz zarządców i właścicieli obiektów zabytkowych.

5.1. Monitorowanie i ewaluacja realizacji programu

Obowiązek monitorowania i ewaluacji Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego wynika z Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87, §5). Oznacza to, iż co dwa lata Zarząd Województwa Dolnośląskiego jest zobowiązany do przedstawienia sprawozdania z realizacji programu i przedłożenia go Sejmikowi Województwa, który przyjmuje dokument sprawozdawczy w drodze uchwały. Przygotowanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji Programu uwzględniająca wykonanie zadań oraz efektywność ich wykonania. Zatwierdzone uchwałą Sejmiku sprawozdanie powinno być przekazane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w celu jego wykorzystania przy aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Prace sprawozdawcze i monitorujące powinny obejmować aktywność wykazywaną przez samorząd województwa, jak również jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, organizacje pozarządowe, związki wyznaniowe oraz inne podmioty realizujące działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego w województwie dolnośląskim.

W sprawozdaniu powinno znaleźć się zestawienie inicjatyw podejmowanych w ramach poszczególnych priorytetów i kierunków działań według zaproponowanych w Programie wskaźników realizacji. W związku z tym, że kierunki działań zawarte w Programie wykraczają poza zakres zadań własnych samorządu województwa, dla uzyskania możliwie pełnego obrazu działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i opieką nad zabytkami podejmowanych na terenie województwa dolnośląskiego, zespół monitorujący powinien zostać uzupełniony o przedstawicieli uczelni wyższych, instytucji posiadających wieloletnie doświadczenie w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, jednostek samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych, zarządców i właścicieli prywatnych obiektów zabytkowych. Na potrzeby analiz i oceny działania Programu należy wykorzystać sprawozdawczość i działania monitorujące prowadzone przez inne

instytucje: m.in. samorządy powiatowe i gminne, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Monitoring działań dotyczących Programu opieki nad zabytkami pozwoli ocenić uzyskane efekty, jak również prawidłowość przyjętych celów i priorytetów, oraz umożliwi wypracowanie rekomendacji na kolejne dwa lata funkcjonowania Programu.

5.2. Wskaźniki realizacji celów programu

Proces monitoringu działań dotyczących Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2015-2018 składa się z następujących etapów: zbieranie danych liczbowych i informacji według przyjętych wskaźników, ocena stopnia realizacji celów, planowanie ewentualnych zmian i propozycja sposobów ich wprowadzenia.

Cel kierunkowy 1		
Zabezpieczenie i zagospodarowanie potencjału kulturowego regionu		
Priorytet 1. Ochrona i rewitalizacja zabytków	Kierunek działania 1.1 Ratowanie zabytków najbardziej zagrożonych	Wskaźniki - liczba obiektów zabytkowych, w których przeprowadzono prace ratownicze przy wsparciu z budżetu Samorządu Województwa - kwota dotacji przekazanych na wyposażenie obiektów zabytkowych w systemy monitoringu i ochrony przeciwpożarowej i przeciwkradzieżowej - nawiązanie współpracy ze służbami konserwatorskimi w celu przeciwdziałania wyburzaniu zabytków ze względu na ich zły stan techniczny
	Kierunek działania 1.2 Dokumentowanie i badanie dziedzictwa kulturowego	Wskaźniki - liczba uczestników konferencji szkoleń z zakresu wykonywania nowoczesnych dokumentacji skierowanych do sektora

		<p>samorządowego</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba nowych wpisów na listę UNESCO i listę pomników historii - liczba działań wspierających dokumentację i inwentaryzację niematerialnego dziedzictwa kulturowego - liczba uruchomionych programów ewidencjonowania i porządkowania danych o zabytkach Dolnego Śląska w formie elektronicznej
	<p>Kierunek działania 1.3 Promocja dobrych praktyk w zakresie ochrony i rewitalizacji dziedzictwa kulturowego</p>	<p>Wskaźniki</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba uczestników spotkań informacyjnych dla władz samorządowych dotyczących oceny, ochrony i zarządzania krajobrazem historycznym - liczba kampanii informacyjnych na temat źródeł finansowania projektów w zakresie rewitalizacji obiektów zabytkowych - liczba odsłon portalu/strony internetowej dla właścicieli i zarządców zabytków - liczba kampanii promujących efektywne formy współpracy publiczno-prywatnej i międzyregionalnej w zakresie ochrony dziedzictwa
	<p>Kierunek działania 1.4 Wsparcie specjalistycznego kształcenia w zakresie opieki i ochrony zabytków</p>	<p>Wskaźniki</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba spotkań z organami prowadzącymi szkół i organizacjami pozarządowymi i służbami zatrudnienia dotyczących szkolnictwa specjalistycznego w zakresie konserwacji zabytków - liczba uczestników konferencji dotyczących szkolnictwa zawodowego w zakresie zawodów ginących zorganizowanych przy współudziale Samorządu Województwa

<p>Priorytet 2. Zwiększenie potencjału ekonomicznego regionu w oparciu o dziedzictwo kulturowe</p>	<p>Kierunek działania 2.1 Rozwój turystyki kulturowej</p>	<p>Wskaźniki</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba inicjatyw na rzecz aktywizacji i ożywienia miejsc o dużym potencjale turystycznym, które uzyskały wsparcie ze strony Samorządu Województwa - liczba krajowych i międzynarodowych targów turystycznych, w których prezentowano Województwo Dolnośląskie
	<p>Kierunek działania 2.2 Nowoczesne zagospodarowanie obiektów zabytków</p>	<p>Wskaźniki</p> <ul style="list-style-type: none"> - uzupełnienie zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach o kryterium funkcji związanej z potrzebami społeczności lokalnych - liczba strategii regionalnych i planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających rewitalizowane zabytki - liczba nowych miejsc pracy przy obiektach zabytkowych w ramach projektów, które otrzymały wsparcie z RPOWD
	<p>Kierunek działania 2.3 Promocja partnerstwa publiczno-prywatnego w dziedzinie zagospodarowania dóbr kultury</p>	<p>Wskaźniki</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba obiektów zabytkowych, które otrzymały dotację na wykonanie prac remontowych i budowlanych, w których przeprowadzono (potencjalnych) użytkowników zabytku w proces ustalania nowych funkcji

Cel kierunkowy 2 Zaangażowanie społeczne w zakresie promocji i ochrony dziedzictwa kulturowego		
<p>Priorytet 1 Pogłębianie poczucia odpowiedzialności za wielokulturowe dziedzictwo regionu</p>	<p>Kierunek działania 1.1. Intensyfikacja działań edukacyjnych</p>	<p>Wskaźniki</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba nauczycieli, którzy wzięli udział w spotkaniach dotyczących dziedzictwa kulturowego regionu jako elementu zajęć edukacyjnych - liczba otwartych imprez informacyjnych i warsztatów w celu kształcenia umiejętności korzystania z portali informacyjnych poświęconych dziedzictwu kulturowemu regionu - liczba szkoleń i konferencji propagujących wiedzę nt. dziedzictwa kulturowego regionu kierowanych do mieszkańców i środowisk opiniotwórczych, których organizacja otrzymała wsparcie ze strony Samorządu Województwa
	<p>Kierunek działania 1.2. Poszerzanie kompetencji nauczycieli w zakresie wiedzy o regionie</p>	<p>Wskaźniki</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba szkoleń dla nauczycieli w zakresie wiedzy o dziedzictwie kulturowym Dolnego Śląska - liczba inicjatyw mających na celu przygotowanie pomocy dydaktycznych do edukacji regionalnej, które otrzymały wsparcie ze strony Samorządu Województwa
	<p>Kierunek działania 1.3 Intensyfikacja działań popularyzatorskich w zakresie dziedzictwa kulturowego regionu</p>	<p>Wskaźniki</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba działań upowszechniających dostęp do cyfrowych baz danych dotyczących dziedzictwa kulturowego - liczba opracowanych na bazie istniejącej literatury przedmiotu serii krótkich przewodników - liczba miejsc pamięci i martyrologii, które zostały poddane

		działaniami konserwatorskim przy wsparciu Samorządu Województwa
	Kierunek działania 1.4 Promocja specyficznych wartości kulturowych jako marki Dolnego Śląska	Wskaźniki: - liczba kampanii promocyjnych o zasięgu lokalnym i ponadregionalnym dotyczących dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska podejmowanie i wspieranie działań reklamowych o zasięgu lokalnym i ponadregionalnym - liczba spotkań informacyjnych dotyczących zabezpieczenia charakteru tradycyjnej zabudowy, propagowania typowych formy zabudowy i dolnośląskiego krajobrazu

<p>Priorytet 2. Aktywizacja społeczności i podmiotów lokalnych</p>	<p>Kierunek działania 2.1 Wspieranie organizacji pozarządowych i liderów lokalnych w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego</p>	<p>Wskaźniki</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba osób pełniących funkcję społecznego opiekuna zabytków - liczba proturystycznych projektów rewitalizacyjnych, które otrzymały wsparcie ze strony Samorządu Województwa - kwota wsparcia przyznanego na organizację oddolnych inicjatyw na rzecz ochrony pamięci i dziedzictwa kulturowego „w skali mikro” - liczba placówek muzealnych i bibliotek, które prowadzą działalność na rzecz budowania aktywności lokalnych społeczności w oparciu o dziedzictwo historyczne i kulturowe okolicy - kwota wsparcia przyznanego na pielęgnowanie i promocję autentycznych przejawów kultury ludowej
	<p>Kierunek działania 2.2 Wspieranie współpracy międzysektorowej i inicjatyw ponadlokalnych</p>	<p>Wskaźniki</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba patronatów w imprezach i wydarzeniach dotyczących dziedzictwa kulturowego, przekraczających granice administracyjne i obejmujących obszary stanowiące historycznie zwartą całość - liczba inicjatyw o ugruntowanej pozycji (np. Europejskie Dni Dziedzictwa, konkurs „Przyjazna Przestrzeń Publiczna”, Dolnośląski Festiwal Architektury itp.) w których organizacji uczestniczył Samorząd Województwa
	<p>Kierunek działania 2.3 Upowszechnianie kreatywnych postaw wobec dziedzictwa kulturowego</p>	<p>Wskaźniki</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba nowych rekordów i wpisów w portalu e-DS dokonanych przez prywatnych użytkowników - liczba działań promujących istniejące w regionie tematy

		bazy danych - organizacja konkursu mającego na celu wyłonienie i promocję najbardziej oryginalnych przedsięwzięć i inicjatyw wykorzystujących zasoby dziedzictwa historycznego i kulturowego regionu
--	--	---

6. Źródła finansowania opieki nad zabytkami i przedsięwzięć w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega m.in. na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, tj. osób fizycznych, jednostek organizacyjnych, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Wszelkie zadania ochronne powinny być wzięte pod uwagę także w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym terenu oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

6.1. Środki z budżetu państwa w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Główną formą finansowania opieki nad zabytkami, po którą sięgają właściciele lub zarządcy, są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa. Środki te dystrybuowane są poprzez odpowiednie departamenty ministerstwa właściwego ds.

kultury w ramach Programu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN) pn. „Dziedzictwo kulturowe”, którego celem jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej. Program ten zawiera następujące priorytety:

Priorytet 1 – Ochrona zabytków

Priorytet 2 – Wspieranie działań muzealnych

Priorytet 3 – Kultura ludowa i tradycyjna

Priorytet 4 – Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą

Priorytet 5 – Ochrona zabytków archeologicznych

Priorytet 6 – Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego

Priorytet 7 – Miejsca pamięci narodowej.

Instytucją zarządzającą Priorytetem 1 jest Departament Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Co roku na przełomie września i października ogłasza konkurs, w którym rozdysponowywanych jest około 105 000 000 złotych (w zależności od wysokości zabezpieczonych środków w budżecie państwa). W ramach tego działania mogą być sfinansowane m.in. prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Do finansowania nie kwalifikują się zadania współfinansowane ze środków europejskich .

Priorytetem 2 zarządza w imieniu MKiDN Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, który corocznie dysponuje budżetem ok. 5 500 000 zł na cele związane ze wspieraniem działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych .

Konkurs w ramach Priorytetu 3 ogłasza każdego roku Departament Narodowych Instytucji Kultury MKiDN. Około 5 000 000 złotych przeznaczonych jest na następujące rodzaje zadań (m.in. w zakresie zabytków niematerialnych):

- realizację projektów badawczych i popularyzatorskich z zakresu antropologii kulturowej, etnologii i etnografii, etnomuzykologii i etnochoreologii, folklorystyki i dialektologii;
- dokumentację, archiwizację i jak najszersze udostępnianie unikatowych zjawisk z zakresu dziedzictwa kultur tradycyjnych, w tym sztuki, rękodzieła i rzemiosła; gwary i języka regionalnego; muzyki, tańca, śpiewu; obrzędowości dorocznej i rodzinnej; obyczajowości, w tym zwyczajów środowiskowych;
- przygotowania i opracowania ekspertyz, opinii oraz programów ochrony dotyczących zjawisk kultur tradycyjnych, w tym przeprowadzenia ewaluacji konsultacji społecznych związanych z realizacją postulatów konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- wykonania dokumentacji źródłowej i terenowej, przygotowania projektów dotyczących rekonstrukcji lub zaprojektowania strojów ludowych;
- wydania publikacji związanych z dokumentacją kultur tradycyjnych oraz współczesnych kontekstów ich funkcjonowania;
- szeroko pojętej animacji kulturowej i społecznej opierającej się na materialnym i niematerialnym dziedzictwie kulturowym, wspomagającej lokalne społeczności w twórczych działaniach nawiązujących do miejscowych tradycji;
- działań edukacyjnych, w tym warsztatów, kursów i szkoleń dotyczących zagadnień szeroko pojętej kultury tradycyjnej, w jej materialnym i niematerialnym wymiarze;
- działań popularyzujących unikatowe i żywe elementy kultur tradycyjnych, w tym konkursy, przeglądy, festiwale, seminaria i konferencje;

- zadań o charakterze artystycznym i użytkowym, inspirowanych tradycyjną twórczością, o charakterze interdyscyplinarnym i międzyrodowiskowym.

W konkursie ogłoszonym w 2014 roku z dofinansowania w ramach Priorytetu 3. wyłączone zostały zadania archeologiczne, zadania o tematyce historycznej, w tym też rekonstrukcje wydarzeń historycznych i turnieje rycerskie, festyny, zloty i zawody regionalne oraz zakupy strojów ludowych .

Priorytetem 4., na którego realizację przeznaczany jest roczny budżet w wysokości ok. 4 000 000 złotych, zarządza Departament Dziedzictwa Kulturowego MKiDN. Celem strategicznym priorytetu jest poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat .

Institucją zarządzającą Priorytetem 5. jest Narodowy Instytut Dziedzictwa. W ramach konkursów rozdysponowywana jest corocznie kwota około 2 000 000 złotych. W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań, służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski;
- nieinwazyjne badania archeologiczne, niezwiązane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

W wypadku wyników archeologicznych badań poprzedzających inwestycje, dofinansowane mogą być wyłącznie koszty opracowania redakcyjnego i publikacji książkowej oraz ewentualnych dodatkowych analiz, które nie zostały wykonane

w ramach umowy z inwestorem. Publikacje wydawane w ramach priorytetu mają być obowiązkowo wydane w języku polskim, pożądane są wersje wielojęzyczne .

Priorytet 6. zarządzany jest przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, który dysponuje na ten cel kwotą około 3 800 000 złotych rocznie. Strategicznym celem tego priorytetu jest zainicjowanie kompleksowego procesu opracowania i cyfryzacji materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków, obiektów muzealnych, archiwalnych (także z zakresu niepaństwowego zasobu archiwalnego), bibliotecznych i audiowizualnych, znajdujących się pod opieką uczelni publicznych lub podmiotów spoza sfery finansów publicznych, których działalność nie jest nastawiona na osiąganie zysku. Proces ten powinien uwzględniać zwłaszcza właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo zbiorów przeznaczonych do digitalizacji .

Departament Dziedzictwa Kulturowego MKiDN jest instytucją zarządzającą Priorytetem 7., dysponując corocznie na ten cel budżetem około 2 000 000 złotych.

Założeniem strategicznym priorytetu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Szczególnie dotyczy to miejsc mających ślady masowych zbrodni reżimów totalitarnych .

Poza odpowiednimi programami istnieją też dotacje celowe przyznawane przez ministerstwa realizujące misję opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa kulturowego, czyli Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego może wspierać działania m.in. na rzecz ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego także przez program Promesa. Jego celem jest zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury przez zapewnienie środków na pokrycie tzw. wkładu własnego na zadania, które ubiegają się o dofinansowanie w ramach programów europejskich. Promesa ministra to inaczej umowa przyrzeczenia o współfinansowaniu projektów realizowanych ze środków europejskich pod

warunkiem ich wyboru do realizacji przez właściwe organy w ramach funduszy strukturalnych, programów wspólnotowych oraz innych środków europejskich.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego organizuje coroczny konkurs „Zabytek Zadbane”, dzięki któremu promuje się właściwe użytkowanie zabytkowych obiektów, ochronę „substancji zabytkowej” podczas wykonywanych remontów, utrzymanie estetycznego wyglądu budowli oraz ich otoczenia, które nierzadko wpisuje się do rejestru zabytków. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 roku podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów. Ocenie komisji konkursowej podlegają jakość i zakres prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych, a także wykonane rewitalizacje zabytków architektury.

Konkurs jest realizowany w następujących kategoriach:

1. Utrwalenie wartości zabytkowej pojedynczego obiektu.
2. Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe).
3. Adaptacja obiektów zabytkowych.
4. Kategoria specjalna: architektura i konstrukcje drewniane.
5. Kategoria specjalna: architektura przemysłowa i dziedzictwo techniki.

6.2. Środki wojewódzkiego konserwatora zabytków

Wojewódzki konserwator zabytków, działając na podstawie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustala kryteria i sposób

naboru wniosków oraz rozdziału środków finansowych na cele związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami w ramach środków przyznanych przez wojewodę, pozostających w jego dyspozycji. W odróżnieniu od możliwości dofinansowania prac lub robót przy zabytkach przez samorząd gminny bądź wojewódzki, wojewódzki konserwator zabytków, podobnie jak Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, udziela dotacji nie tylko na pokrycie kosztów wykonania planowanych prac w roku udzielenia dotacji, lecz też dofinansowuje prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja).

Z wnioskiem o udzielenie finansowania może wystąpić każdy podmiot, mający tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego. O refundację może wystąpić wnioskodawca, którego działalność nie jest finansowana ze środków publicznych, po wykonaniu wszystkich prac lub robót przy zabytku określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Ze środków dotacji można dofinansować wykonanie prac lub robót budowlanych, które mieszczą się w katalogu wskazanym w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, co do zasady do 50% wartości inwestycji, w szczególnie uzasadnionych przypadkach – do 100% (analogicznie jak w Programie MKiDN „Dziedzictwo kulturowe”, Priorytet „Ochrona zabytków”).

Środki będące w dyspozycji Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynoszą około 500 000 złotych, a przyznawane dofinansowania są głównie na przedsięwzięcia konserwacji zabytków ruchomych .

Wsparciem gospodarzy obiektów zabytkowych jest także konkurs o „Laur Konserwatorski”, organizowany corocznie przez Stowarzyszenie Konserwatorskie we współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków pod patronatem Generalnego Konserwatora Zabytków, Wojewody oraz Marszałka Województwa.

Celem konkursu jest wyłonienie wyróżniających się realizacji

konserwatorskich, cechujących się wysoką jakością, prawidłowością działań przy zabytku, szczególną dbałością o kompleksowe przywrócenie mu świetności, utrwalenie wartości znaczenia oraz promocja dobrych wzorów realizacji prac przy zabytku, adaptacji i dbałości o jego właściwe utrzymanie i zagospodarowanie, uhonorowanie i wyróżnienie wzorowych inwestorów-gospodarzy zabytków i wykonawców prac.

6.3. Środki samorządu województwa dolnośląskiego

Samorząd województwa dolnośląskiego na podstawie uchwały nr XXVIII/788/12 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 8 listopada 2012 r., na działania związane z opieką nad dolnośląskimi zabytkami przeznaczają corocznie kwotę 5 000 000 złotych, która jest rozdysponowywana w ramach naboru wniosków w konkursie o dotację na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach. Nabór wniosków odbywa się do końca stycznia każdego roku, a wielkość wnioskowanej dotacji nie może stanowić więcej niż 200 000 złotych, która stanowić może maksymalnie 50% planowanych wydatków na prace związane z zabezpieczeniem czy restauracją zabytku w ramach składanego wniosku.

Ponadto na podstawie art. 41 ust. 1 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. z 2013 r., poz. 596 i 645) i art. 13 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2010 r. Nr 234, poz. 1536 z późn. zm.) samorząd województwa dolnośląskiego corocznie ogłasza Otwarty konkurs ofert na realizację zadań publicznych z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.

Celem konkursu ofert jest wyłonienie i wsparcie projektów dotyczących realizacji zadań publicznych Województwa Dolnośląskiego z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego wraz z udzieleniem dotacji na dofinansowanie ich realizacji.

W ramach konkursu przewiduje się dofinansowanie siedmiu następujących rodzajów zadań: Festiwale sztuki, Edukacja kulturalna dzieci i młodzieży, Tradycyjne

dziedzictwo kulturowe, Inicjatywa artystyczna, Dialog kulturowy, Wydawnictwa oraz Projekty interdyscyplinarne.

Konkurs organizowany jest w dwóch edycjach, a łączna pula środków publicznych przewidzianych na realizację zwyczajnych projektów wynosi rocznie około 1 500 000 złotych.

Więcej informacji na temat konkursu uzyskać można znaleźć na stronie: <http://www.umwd.dolnyslask.pl/kultura/ochrona-zabytkow/>

lub kontaktując się bezpośrednio z Wydziałem Kultury Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego.

Dodatkowo corocznie samorząd województwa dolnośląskiego daje możliwość otrzymania dotacji na realizację zadania publicznego w sferze kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego z pominięciem otwartego konkursu ofert. Ofertę realizacji zadania publicznego złożyć mogą podmioty/organizacje na podstawie artykułu 19 a (ust. od 1 do 6) ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (tekst jednolity: Dz. U. z 2010 r. nr 234, poz. 1536 z późn. zm.). Wysokość dofinansowania lub finansowania zadania publicznego nie może jednorazowo przekroczyć kwoty 10 000 zł, a zadanie publiczne ma być realizowane w okresie nie dłuższym niż 90 dni. Łączna kwota środków finansowych przekazanych przez organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego tej samej organizacji pozarządowej lub temu samemu podmiotowi wymienionemu w art. 3 ust. 3, w trybie określonym w ust. 1, w danym roku kalendarzowym, nie może przekroczyć kwoty 20 000 zł.

Więcej informacji można uzyskać kontaktując się bezpośrednio z Wydziałem Kultury Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego oraz z na stronie: <http://www.umwd.dolnyslask.pl/kultura/dotacje-w-trybie-art-19-a/>

6.4. Środki z programów unijnych

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej daje wiele możliwości związanych z realizacją projektów z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Należą

do nich m.in. programy wspólnotowe.

Nowym programem Unii Europejskiej, realizowanym w latach 2014–2020, oferującym wsparcie finansowe dla sektorów audiowizualnych, kultury i kreatywnych, jest program Kreatywna Europa. Zawiera trzy komponenty: Media, Kultura i część międzysektorową z nowym instrumentem finansowym od 2016 r. Nowe priorytety, które pojawiają się w Kreatywnej Europie to przede wszystkim: budowanie kompetencji sektorów kultury i kreatywnych do skutecznego działania na poziomie ponadnarodowym oraz strategiczne budowanie i rozwój publiczności dla odbioru europejskich dzieł i zwiększanie dostępu do kultury. W ramach tego programu można ubiegać się o dofinansowanie wyłącznie na projekty „miękkie”. Tematem przewodnim może być także dziedzictwo kulturowe. O grant w programie mogą ubiegać się instytucje i organizacje działające aktywnie od minimum 2 lat w sektorze kultury i/lub w sektorze kreatywnym. Najodpowiedniejszym obszarem na działania w ramach projektów upowszechniających wiedzę o zabytkach i popularyzujących dziedzictwo kulturowe jest obszar Współpracy Europejskiej. Najbliższe nabory w ramach tego obszaru odbędą się jesienią 2015 r. Kolejnym programem wspólnotowym skierowanym na realizację „miękkich” działań projektowych m.in. w tematyce dziedzictwa kulturowego jest Program Europa dla Obywateli 2014–2020, którego celem jest zwiększenie świadomości obywateli o historii i integracji europejskiej oraz pomoc w lepszym zrozumieniu polityki UE i jej wpływu na życie codzienne obywateli jej państw członkowskich.

Celami ogólnymi programu są:

- rozwijanie obywatelstwa europejskiego przez umożliwienie współpracy i uczestnictwa w budowaniu demokratycznej, różnorodnej kulturowo, otwartej na świat Europy;
- rozwijanie poczucia tożsamości europejskiej opartej na wspólnych wartościach, historii i kulturze, umacnianie poczucia odpowiedzialności za UE wśród obywateli;

- pogłębianie tolerancji i wzajemnego zrozumienia między obywatelami Europy.

Cele ogólne realizowane są na poziomie ponadnarodowym za pomocą celów szczegółowych, do których należy:

- gromadzenie członków społeczności lokalnych z całej Europy w celu wymiany doświadczeń, opinii i wartości;
- wspieranie działań, debat i refleksji na temat obywatelstwa europejskiego i demokracji przy współpracy z europejskimi organizacjami społeczeństwa obywatelskiego;
- przybliżanie Europy obywatelom przez propagowanie europejskich wartości i osiągnięć z zachowaniem pamięci o jej historii;
- zachęcanie obywateli i organizacji obywatelskich we wszystkich krajach do wzajemnych kontaktów, umacniających dialog międzykulturowy (jedność w różnorodności), budowanie więzi między „starymi” a nowymi członkami UE.

Program składa się z dwóch obszarów tematycznych: Pamięć i Obywatelstwo europejskie oraz Demokratyczne zaangażowanie i uczestnictwo obywatelskie, które są uzupełnione przez działanie horyzontalne nazwane „waloryzacją”, sprowadzające się do analizy, rozpowszechniania i wykorzystania wyników projektów dofinansowanych z Programu „Europa dla Obywateli”. Minimalna kwota dofinansowania projektu to 60 000 euro, maksymalna 600 000 euro. Wsparcie finansowe Unii nie może przekroczyć 70% całkowitego budżetu. Wnioski mogą składać organizacje badające europejską politykę publiczną (ośrodki analityczne) lub organizacje społeczeństwa obywatelskiego, które przez swoje stałe i regularnie prowadzone działania wnoszą konkretny wkład w realizację celów programu Europa dla Obywateli, a ponadto spełniają wszystkie następujące wymagania:

- posiadają osobowość prawną co najmniej od czterech lat,
- działają na poziomie europejskim,
- nie są nastawione na zysk,

– mają siedzibą w jednym z krajów członkowskich UE, krajach EFTA i innych, jeśli podpisały one w 2014 r. protokół ustaleń z Komisją Europejską.

Wsparcie dla organizacji ma formę partnerstw ramowych zawieranych na cztery lata (2014–2017). Partnerstwa ramowe są mechanizmami współpracy ustanowionymi między określoną organizacją a Agencją Wykonawczą ds. Edukacji, Kultury i Sektora Audiowizualnego (Education, Audiovisual & Culture Executive Agency – EACEA).

Kolejnym programem finansowym, dotowanym przez Unię Europejską, w ramach Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), z którego możliwe było i będzie finansowanie przedsięwzięć związanych z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, jest Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020. W jego projekcie zapisano m.in., że w jego ramach przewidziane jest działanie 7.8. „Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich”, a w nim poddziałanie 7.8.2.1. „Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego”. W ramach tego poddziałania mogą być wspierane następujące typy operacji:

- odnawianie lub poprawa stanu zabytkowych obiektów budowlanych, służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego,
- zakup obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie z przeznaczeniem na cele publiczne.

Koszty kwalifikowalne obejmują:

- koszty zakupu, przebudowy lub modernizacji obiektów budowlanych;
- koszty prac konserwatorskich lub restauratorskich;
- koszty zakupu sprzętu, materiałów i usług, służących realizacji operacji;
- koszty ogólne, bezpośrednio związane z przygotowaniem i realizacją operacji.

Dodatkowo w środkach UE kierowanych do Polski przez EFRROW dofinansowania na inicjatywy związane z ochroną dziedzictwa i podtrzymaniem tradycji kulturowych można szukać w ramach działania 7.15 LEADER (PROW),

definiowanego jako podejście oddolne, mające na celu rozwój lokalny kierowany przez lokalną społeczność. LEADER może być realizowany na obszarach wiejskich, przez które rozumieć należy tereny całego kraju, z wyłączeniem obszaru miast o liczbie mieszkańców większej niż 20 000. Dla danego obszaru na terenach wiejskich, zamieszkanego przez minimum 30 000 lub maksimum 150 000 mieszkańców, powstać powinna tzw. Lokalna Strategia Rozwoju (LSR) zawierająca wszelkie aspekty charakterystyczne dla danego terenu i zamieszkującej go ludności, które mogą przyczynić się do rozwoju gospodarczego, turystycznego, społecznego i kulturowego tego obszaru. LSR będzie realizowana na obszarze obejmującym przynajmniej dwie gminy, których tereny stanowią (bądź zawierają) obszary wiejskie, dla których utworzona zostanie tzw. Lokalna Grupa Działania (LGD).

Podjęcie LEADER wskazuje konieczność osiągnięcia przez Lokalną Grupę Działania określonych celów szczegółowych, do których należą m.in.:

- wzmocnienie kapitału społecznego, w tym z wykorzystaniem rozwiązań innowacyjnych i wspieranie partycypacji społeczności lokalnej w realizacji Lokalnej Strategii Rozwoju;
- rozwój przedsiębiorczości, z wyłączeniem świadczenia usług rolniczych;
- rozwój produktów lokalnych;
- zachowanie dziedzictwa lokalnego;
- rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury: turystycznej, rekreacyjnej lub kulturalnej.

Operacje realizowane w ramach LSR powinny jednak wskazywać na wykorzystanie lokalnych zasobów, takich jak: surowce naturalne, miejscową infrastrukturę, lokalizację (położenia geograficzne), dziedzictwo kulturowe i krajobrazowe, potencjał mieszkańców itp.

Środki przeznaczone na całość polskiego PROW na lata 2014–2020 były już w czasie opracowywania Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego oszacowane i wynegocjowane z Komisją Europejską, jednak dokładny podział funduszy na poszczególne działania oraz tzw. koperty regionalne,

którymi zarządzać miały samorządy poszczególnych województw, nie zostały wtedy jeszcze zatwierdzone przez organy administracji UE w Brukseli. Nie były też jeszcze opracowane i ogłoszone rozporządzenia i inne dokumenty wykonawcze do programu, określenie zatem wysokości wsparcia w ramach PROW 2014–2020 nie było możliwe.

Podobnie wygląda sytuacja z Regionalnym Programem Operacyjnym Województwa Dolnośląskiego 2014–2020, którego projekt po zakończeniu konsultacji w regionie oraz negocjacji z rządem i przyjęciu przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego, został w kwietniu 2014 r. wysłany do Komisji Europejskiej i podczas finalizacji prac nad Programem opieki nad zabytkami oczekiwał na zatwierdzenie podziału działań i kwot na nie przeznaczonych. Po zatwierdzeniu Programu przez Komisję Europejską na Dolny Śląsk ma szansę trafić 2,25 mld euro, tj. ponad 9 mld złotych.

W projekcie Regionalnego programu operacyjnego województwa dolnośląskiego 2014–2020 zapisano m.in., że w ramach 4 osi priorytetowej – Środowisko i zasoby, na którą przeznaczono 180 000 000 euro, przewidziano m.in. priorytet inwestycyjny nr 4.3. Dziedzictwo kulturowe. Dotyczy działań w zakresie zachowania, ochrony, promowania i rozwoju dziedzictwa naturalnego i kulturowego, na których realizację przewidziano kwotę 8 750 000 euro. Oczekiwanym rezultatem ma być zwiększenie atrakcyjności województwa dla jego mieszkańców i turystów, przy jednoczesnej ochronie istniejących zasobów dziedzictwa kulturowego. Wsparcie przedsięwzięć rozwojowych zidentyfikowanych w Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2020, wykorzystujących unikatowe walory i dziedzictwo województwa (w tym m.in. dolnośląskie warownie fryderycjańskie, dolina pałaców zamków i ogrodów, szlak cysterski, dolnośląskie dziedzictwo przemysłowe, uzdrowiska oraz miejscowości o unikatowym kulturowym potencjale, np. Henryków, Lubomierz), przyczyni się do zrównoważonego zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego. Dofinansowanie przedsięwzięć dotyczących ochrony i opieki nad najwyższej rangi obiektami zabytkowymi w celu uniknięcia ich zniszczenia, pozwoli

na zachowanie elementów dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń oraz stanowić będzie bodziec dla rozwoju społeczno-gospodarczego regionu. Podejmowane działania mają wpłynąć na podniesienie regionalnego potencjału kulturowego i turystycznego, a inwestycje dotyczące udostępniania i promocji materialnego dziedzictwa kulturowego regionu mają zwiększyć udział mieszkańców regionu i turystów w wybranych obszarach kultury. Wsparciem zostaną objęte zabytki nieruchome, wpisane do rejestru prowadzonego przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu, wraz z ich otoczeniem, oraz zabytki ruchome znajdujące się w zabytkach objętych wsparciem. Możliwe będzie przystosowanie obiektów zabytkowych do pełnienia przez nie nowych funkcji (w szczególności do prowadzenia działalności kulturalnej i turystycznej). Ponadto wsparcie dotyczyć będzie rozwoju zasobów kultury, w tym podnoszenia jakości funkcjonowania instytucji kultury jako miejsc ochrony i prezentacji dziedzictwa materialnego i niematerialnego.

Kolejnym priorytetem, w którym RPO WD 2014–2020 przewiduje finansowanie inwestycji związanych z zabytkami jest szósta Oś priorytetowa – Infrastruktura spójności społecznej, na którą przewidziano kwotę 158 000 000 euro, a w jego ramach priorytet inwestycyjny nr 6.3, pt. Rewitalizacja zdegradowanych obszarów, na który przewidziano kwotę 43 000 750 euro. Jako cel szczegółowy tego działania przewidziano wzmocnienie zdolności do rozwoju zdegradowanych społeczne, gospodarczo i fizycznie obszarów miejskich i wiejskich. Oczekiwany rezultatem jest zahamowanie degradacji obszarów miejskich i wiejskich. Niezbędne są tu inwestycje w infrastrukturę, która będzie przede wszystkim służyć poprawie warunków życia ubogich społeczności zamieszkujących wymienione obszary. Działania rewitalizacyjne przyczynią się do włączenia społeczności zamieszkujących obszary peryferyjne i zdegradowane dzięki kompleksowej rewitalizacji postrzeganej w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym zdegradowanych obszarów miejskich i wiejskich. Przyczyni się do ograniczenia ryzyka ubóstwa i wykluczenia społecznego. Wsparcie zostanie ukierunkowane na poprawę jakości życia

mieszkańców oraz ożywienie gospodarcze i społeczne zdegradowanych obszarów, na których doszło do kumulacji negatywnych zjawisk społeczno-gospodarczych, środowiskowych i przestrzennych. Działania rewitalizacji infrastrukturalnej muszą służyć rozwiązywaniu zdiagnozowanych problemów społecznych i podporządkowane będą działaniom finansowanym z Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Kompleksowe działania w tym zakresie obejmą remont, modernizację i adaptację istniejących budynków do funkcji społecznych, kulturalnych i edukacyjnych, odnowę zasobów mieszkaniowych (części wspólne budynków), zagospodarowanie przestrzeni publicznych, obejmując też sferę bezpieczeństwa mieszkańców (monitoring miejski) lub dostosowanie przestrzeni do potrzeb osób niepełnosprawnych, a także inwestycje w tzw. drogi lokalne, możliwie jedynie, gdy będą one stanowiły element szerszej koncepcji związanej z rewitalizacją. Wsparcie będzie udzielane na podstawie kompleksowego Programu rewitalizacji lub innych dokumentów obejmujących kwestie rewitalizacji w wymiarze społecznym, fizycznym, gospodarczym i przestrzennym. Punktem wyjścia do opracowania takiego Programu jest nasilenie problemów społecznych na danym terytorium powiązane z dewastacją/degradacją przestrzeni. Finansowanie infrastruktury w przedsięwzięciach rewitalizacyjnych musi stanowić element uzupełniający dla realizacji celów społecznych finansowanych z EFS i być uzasadnione brakiem możliwości osiągnięcia założonych w Programie rewitalizacji rezultatów społecznych bez realizacji wskazanych działań inwestycyjnych. Priorytet inwestycyjny może zostać objęty zasadami pomocy publicznej.

W Programie operacyjnym infrastruktura i środowisko 2014–2020 właściciele lub zarządcy obiektów zabytkowych mogą pozyskiwać wsparcie finansowe w ramach dwóch priorytetów: Osi priorytetowej I: Zmniejszenie emisyjności gospodarki, Priorytet inwestycyjny 4.3. Wspieranie efektywności energetycznej, inteligentnego zarządzania energią i wykorzystania odnawialnych źródeł energii w infrastrukturze publicznej, w tym w budynkach publicznych, i w sektorze mieszkaniowym, a także w ramach Osi priorytetowej VI: Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego, Priorytet

inwestycyjny 6.3. Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego.

W ramach priorytetu 4.3 przewidywane wsparcie skierowane jest głównie na kompleksową modernizację energetyczną budynków użyteczności publicznej i mieszkalnych wraz z wymianą wyposażenia tych obiektów na energooszczędne, w tym też w zakresie związanym m.in. z ociepleniem obiektu, wymianą okien, drzwi zewnętrznych oraz oświetlenia na energooszczędne, przebudową systemów grzewczych (wraz z wymianą źródła ciepła oraz podłączeniem do niego lub modernizacją przyłącza), systemów wentylacji i klimatyzacji, instalacji odnawialnych źródeł energii (OZE) w modernizowanych energetycznie budynkach, instalacji systemów chłodzących, w tym także z OZE, wprowadzeniem systemów zarządzania energią. W budynkach powinny być stosowane instalacje OZE, które będą zapewniały przynajmniej częściowe pokrycie zapotrzebowania na energię w tych budynkach, pełniąc jednocześnie funkcję demonstracyjną i edukacyjną. W ramach opisywanego obszaru instalacja OZE budowana na/przy budynkach musi być w pełni przeznaczona na potrzeby energetyczne obiektu, a jedynie niewykorzystana część energii elektrycznej może być oddawana do sieci dystrybucyjnej. Wsparciem mogą też zostać objęte działania związane z przygotowaniem audytów energetycznych takich budynków oraz prac projektowych w formie dotacji. Podobną formę wsparcia przewiduje się także w wypadku kompleksowej modernizacji energetycznej budynków publicznych. Zarówno w wypadku budynków użyteczności publicznej, jak i mieszkaniowych nie wyklucza się zastosowania różnych form partnerstwa publiczno-prywatnego, przy realizacji takich projektów, biorąc pod uwagę inne dostępne mechanizmy wsparcia tego sektora. Działania te mogą być prowadzone w koordynacji z realizacją projektów z zakresu modernizacji sieci ciepłowniczych oraz rozwoju wysokosprawnej kogeneracji prowadzących do zmniejszenia zapotrzebowania na ciepło i chłód.

W ramach priorytetu inwestycyjnego wsparcie przewidziane jest m.in. dla organów władzy publicznej, w tym administracji rządowej oraz podległych jej

organów i jednostek organizacyjnych, jednostek samorządu terytorialnego oraz działających w ich imieniu jednostek organizacyjnych (szczególnie dla miast wojewódzkich i ich obszarów funkcjonalnych oraz miast regionalnych i subregionalnych), państwowych jednostek budżetowych, spółdzielni mieszkaniowych oraz wspólnot mieszkaniowych, a także podmiotów świadczących usługi publiczne w ramach realizacji obowiązków własnych jednostek samorządu terytorialnego niebędących przedsiębiorcami. Projekty wyłaniane będą w trybie konkursowym i pozakonkursowym. Podstawowym trybem wyboru jest tryb konkursowy, a tryb pozakonkursowy jest stosowany szczególnie w wypadku miast mających Strategie Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT).

Priorytet inwestycyjny 6.3. „Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego” swoim wsparciem obejmie kompleksowe zadania związane z ochroną i udostępnieniem, w tym turystycznym, zabytków o znaczeniu ogólnopolskim i światowym, w tym znajdujących się na liście Światowego Dziedzictwa UNESCO i liście obiektów uznanych przez Prezydenta RP za Pomniki Historii. Przewiduje się też realizację projektów dotyczących rozwoju zasobów kultury jako miejsc prezentacji dziedzictwa kulturowego, w tym przez poprawę standardów funkcjonowania instytucji kultury odgrywających rolę kulturotwórczą i rolę ośrodków życia kulturalnego w wielu miastach Polski. Wspierane będą też nowoczesne rozwiązania w zakresie dostępu do kultury.

W ramach inwestycji dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego wspierane będą projekty z zakresu ochrony, zachowania i udostępnienia, w tym turystycznego, zabytkowych obiektów o znaczeniu ponadregionalnym, z zakresu renowacji zabytków nieruchomych wraz z otoczeniem, konserwacji zabytków ruchomych i ich digitalizacji (w wypadkach, gdy została ujęta jako element projektu). W ramach przedsięwzięć odnoszących się do rozwoju zasobów kultury realizowane będą działania dotyczące zwiększenia dostępu do zasobów kultury, poprawy jakości funkcjonowania instytucji kultury, w tym przez podnoszenie standardów infrastruktury oraz zakup trwałego wyposażenia do prowadzenia działalności

kulturalnej i edukacyjnej.

Wsparcie uzyskają też szkoły i uczelnie artystyczne, które oferując m.in. przestrzeń dla działalności twórczej, wystawienniczej i innej odgrywają rolę aktywnych instytucji kultury. Wspierane będą także projekty uzupełniające inwestycje infrastrukturalne o elementy związane z wykorzystaniem nowych technologii w obszarze kultury. Ponadto promowane będą projekty, których jednym z elementów są zmiany techniczne istniejącej infrastruktury, poprawiające dostępność dla osób niepełnosprawnych. Wsparcie będzie ukierunkowane na projekty, które będą spójne ze Strategią Europa 2020 i jej inicjatywami flagowymi. Inwestycje takie mają wspierać cele zrównoważonego rozwoju, a także przyczyniać się do włączenia społecznego przez kulturę, promować otwartość i różnorodność kulturową jako czynniki zwiększające mobilność społeczeństwa i budujące kapitał społeczny. Priorytetowo traktowane będą projekty o ponadregionalnym oddziaływaniu, wpływające na zwiększenie dostępu do wysokiej jakości oferty kulturalnej (w tym dotyczące obiektów poprzemysłowych, którym nadane zostaną nowe funkcje kulturalne) oraz projekty komplementarne z innymi działaniami podejmowanymi w zakresie rozwoju kultury na obszarze planowanej interwencji.

Beneficjentami w ramach priorytetu będą instytucje kultury, archiwa państwowe, jednostki samorządu terytorialnego, szkoły i uczelnie artystyczne prowadzone i nadzorowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, kościoły i związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe, podmioty zarządzające obiektami indywidualnie wpisanymi na Listę Dziedzictwa UNESCO. Wsparcie będą mogły uzyskać też partnerstwa projektowe zawiązane przez uprawnionych beneficjentów.

Podobnie jak w wypadku innych funduszy UE, w momencie powstawania niniejszego opracowania nie były jeszcze znane podziały środków przewidziane na poszczególne osie i priorytety .

Źródłem pozyskiwania środków dla właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych może być także Program europejskiej współpracy terytorialnej 2014–

2020, szczególnie w ramach jednego z priorytetów Programu współpracy INTERREG Polska –Saksonia 2014–2020: Oś priorytetowa I Wspólne dziedzictwo naturalne i kulturowe, Priorytet inwestycyjny 6.(C) Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego.

Działania, które mogą być sfinansowane z programu, powinny być skoncentrowane na dążeniu do zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz rozwoju dziedzictwa kulturowego i naturalnego, np.:

- opracowanie wspólnych standardów i strategii w zakresie ochrony i konserwacji zabytków kultury;
- rewitalizacja i promocja zabytków przyrody i kultury;
- poprawa infrastruktury kultury przez rozwój i zachowanie obiektów kultury i projektów kulturalnych;
- opieka nad wspólnym historycznym krajobrazem kulturowym (np. kraina domów przysłupowych);
- programy wymiany zabytków ruchomych i muzealiów (np. wystawy czasowe, objazdowe itp.);
- digitalizacja zabytków ruchomych i nieruchomych związanych z obszarem transgranicznym;
- tworzenie, rozbudowa sieci ścieżek rowerowych wraz z małą infrastrukturą;
- tworzenie i promocja wspólnych produktów, sieci informacyjnych i dydaktycznych w zakresie dziedzictwa naturalnego i kulturowego;
- sieciowanie (szlaki m.in. tematyczne, dydaktyczne, strategie marketingowe), w tym rozbudowa istniejącego systemu ścieżek krajobrazowych, kulturowych, rowerowych, jako elementu wykorzystania szczególnego potencjału do rozwoju turystyki;
- koordynacja transgraniczna systemów informacji turystycznej, stworzenie spójnego systemu oznakowania i informacji o zabytkach kulturowych i naturalnych;
- utworzenie i wspieranie wspólnej marki regionu;

- tworzenie i rozbudowa transgranicznych systemów przesiadkowych komunikacji publicznej poprawiających dostępność komunikacyjną obszarów przyrodniczych;
- tworzenie i rozbudowa wielojęzycznych systemów informacyjnych i sprzedażowych związanych z promocją obiektów turystycznych i kulturalnych;
- rozbudowa systemu integracji biletowej na obszarze wsparcia;
- budowa i rozbudowa węzłów transportu multimodalnego, w tym transportu rowerowego umożliwiających dojazd do obszarów cennych przyrodniczo;
- budowa małej infrastruktury na potrzeby transportu publicznego (przystanki, stojaki na rowery, tabliczki przystankowe itp.) służącej poprawie turystycznego wizerunku terenu.

Beneficjent wiodący lub partner projektu muszą należeć do jednej z niżej wymienionych kategorii instytucji, tj.:

- jednostki administracji państwowej, regionalnej i lokalnej, stowarzyszenia tych jednostek i instytucje im podległe:
 - a) posiadające osobowość prawną, zgodnie z obowiązującym prawem krajowym;
 - b) nieposiadające osobowości prawnej na podstawie mającego zastosowanie prawa krajowego, pod warunkiem że ich przedstawiciele są uprawnieni do podejmowania w imieniu danego podmiotu zobowiązań prawnych oraz finansowych. W tym wypadku wymagane są stosowne dokumenty potwierdzające posiadane uprawnienia;
- podmiot ustanowiony zgodnie z prawem publicznym lub prywatnym dla konkretnego celu zaspokajania potrzeb w interesie ogólnym, niemający charakteru przemysłowego lub handlowego oraz posiadający osobowość prawną i finansowany w głównej części przez państwo, władze regionalne lub lokalne albo inne organy zarządzane prawem publicznym lub których

zarząd podlega nadzorowi przez te organy albo mające radę administracyjną, zarządzającą lub nadzorczą, z której więcej niż połowa członków jest wyznaczana przez państwo, władze regionalne lub lokalne lub inne organy zarządzane prawem publicznym;

– organizacje pozarządowe non-profit, stowarzyszenia oraz organizacje partnerstwa społecznego i gospodarczego zgodnie z obowiązującym prawem krajowym:

a) posiadające osobowość prawną, zgodnie z obowiązującym prawem krajowym;

b) nieposiadające osobowości prawnej na podstawie mającego zastosowanie prawa krajowego, pod warunkiem że ich przedstawiciele są uprawnieni do podejmowania w imieniu danego podmiotu zobowiązań prawnych oraz finansowych. W tym wypadku wymagane są stosowne dokumenty potwierdzające posiadane uprawnienia.

– małe i średnie przedsiębiorstwa w osiach priorytetowych I, III oraz IV, jeśli działania w projekcie są realizowane w zakresie pożytku publicznego. Podmioty te nie mogą odgrywać roli beneficjenta głównego.

Właściciele i zarządcy obiektów zabytkowych mogą także skorzystać z mechanizmu zwanego wspólnymi zasobami dla małych i średnich przedsiębiorstw (Joint European Resources for Micro – to – Medium Enterprises – JEREMIE), która jest inicjatywą pozadotacyjnego wsparcia powołaną w 2007 r. przez Komisję Europejską i Europejski Bank Inwestycyjny. Odchodzi się tu od tradycyjnego dotacyjnego wsparcia na rzecz mechanizmu odnawialnego (kredyty, pożyczki oraz poręczenia dla firm, a także inne instrumenty kapitałowe). Głównym celem jest ułatwienie dostępu do finansowania dla mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw przez oferowanie im odpowiednich instrumentów inżynierii finansowej, czyli pożyczek, kredytów i poręczeń. JEREMIE ma na celu przede wszystkim pomóc

w kreowaniu aktywności gospodarczej mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw, także tych znajdujących się w początkowej fazie działalności – start-upy. Produkty te pojawiają się tam, gdzie dotychczasowe instytucje finansowe nie są w stanie finansować rozwoju przedsiębiorców z sektora Małych i Średnich Przedsiębiorstw lub wymagają od nich spełnienia dodatkowych, często zaporowych warunków.

6.5. Środki z Mechanizmu Norweskiego oraz Europejskiego Obszaru Gospodarczego

W latach 2009–2014 działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego otrzymały wsparcie w wysokości około 60 000 000 euro w ramach europejskiego dziedzictwa kulturowego dzięki Mechanizmowi Norweskiemu oraz Europejskiemu Obszarowi Gospodarczemu przez priorytet dotyczący promowania różnorodności kulturowej i artystycznej. Na końcowym etapie prac nad Programem opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2015–2018 wszystkie środki konkursowe w jego ramach zostały już rozdysponowane, a następny fundusz w nowym okresie programowania tzw. Mechanizmu Norweskiego był dopiero opracowywany. Z udostępnionych przez Punkt Informacyjny Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju nt. funduszy norweskich i EOG wynika, że kolejne środki w ramach tego funduszu będą dostępne na podobnych – do istniejących – zasadach i priorytetach wsparcia.

6.6. Inne źródła finansowania

6.6.1. Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

Projekty związane z ochroną zabytków mogą być też finansowane z różnego rodzaju funduszy krajowych, powołanych do realizacji zadań w innych obszarach. Wśród nich należy wymienić Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (WFOiGW) we Wrocławiu, który w ramach priorytetowych działań wspiera prace leczniczo-pielęgnacyjne przy drzewach i krzewach, a szczególnie – pomnikach

przyrody oraz założeniach parkowych i ogrodach.

Warto podkreślić, że działania na rzecz ochrony zabytkowych parków i ogrodów oraz inicjowanie szczegółowych prac badawczych w tych obiektach prowadzone są także z ramienia Narodowego Instytutu Dziedzictwa. W ramach wieloletniej współpracy, w zakresie wspierania procesu rewaloryzacji najbardziej prestiżowych historycznych założeń ogrodowych, między Narodowym Instytutem Dziedzictwa a Narodowym Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, powstała Lista zabytkowych założeń ogrodowych, których właściciele i użytkownicy mogą ubiegać się o dofinansowanie ze środków wymienionego funduszu. Lista ma dwie części: stałą pt. „Lista najcenniejszych zabytkowych założeń ogrodowych Polski” i ruchomą, ustalaną w cyklu trzyletnim, pt. „Lista preferencyjnej zabytkowych parków i ogrodów dla Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej”. Środki Wojewódzkiego Funduszu (a także Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej) mogą być przeznaczone m.in. na:

- edukację ekologiczną oraz propagowanie działań proekologicznych i zasady zrównoważonego rozwoju,
- przedsięwzięcia związane z ochroną przyrody, w tym urządzenie i utrzymanie terenów zieleni, zadrzewień, zakrzewień oraz parków,
- dofinansowywanie działań związanych z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów, będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej udziela pomocy finansowej w formie pożyczek, dotacji, dopłaty do oprocentowania kredytów i pożyczek zaciąganych w bankach komercyjnych.

O pomoc ze środków WFOŚiGW we Wrocławiu ubiegać się mogą zarówno jednostki samorządu terytorialnego, jak i przedsiębiorcy oraz organizacje pozarządowe. Dotacja oraz dofinansowanie w formie przekazania środków państwowym jednostkom budżetowym mogą być przyznawane do wysokości 99%

całkowitego kosztu zadania z zakresu ochrony przyrody i krajobrazu obejmujące prace rewitalizacyjne realizowane na terenach objętych ochroną lub w stosunku do obiektów poddanych pod ochronę, ujętych w rejestrze albo ewidencji, zgodnie z ustawą z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody lub z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W wypadku zabudowań architektury zabytkowej ich właściciele lub zarządcy mogą także wnioskować o dofinansowanie inwestycji wymiany źródeł ogrzewania oraz termomodernizacji budynków w ramach krajowych środków dystrybuowanych przez Narodowy lub Wojewódzki Fundusz Ochrony środowiska i Gospodarki Wodnej.

6.6.2. Narodowe Centrum Nauki

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach, mogą być też dofinansowane przez Narodowe Centrum Nauki (NCN) na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki ze środków pozostających w dyspozycji NCN .

6.6.3. Inne organizacje międzynarodowe

Źródeł finansowania ochrony zabytku i opieki nad nim można poszukiwać dzięki kontaktom z organizacjami działającymi w tym obszarze. Jedną z nich jest Światowy Fundusz Zabytków prowadzący rejestr światowych arcydzieł architektonicznych i cennych miejsc dziedzictwa kulturowego w celu ich zachowania i ochrony przed uszkodzeniem oraz zniszczeniem. Listę World Monuments Fund tworzy zbiór 100 najbardziej zagrożonych zabytków świata, którym dzięki wpisaniu na listę łatwiej jest pozyskać sponsorów na renowację. Lista szczególnych miejsc, które należy ocalić, jest ogłaszana co roku przez Światowy Fundusz Zabytków, spośród setek nadsyłanych zgłoszeń wybranych przez historyków, architektów,

ekspertów ze światowych organizacji, m.in. UNESCO.

6.6.4. Kredyty bankowe

Właściciele i zarządcy obiektów zabytkowych mogą też ubiegać się o kredyty hipoteczne, które udzielane są przede wszystkim przez banki na zakup, budowę, nadbudowę, przebudowę, rozbudowę, modernizację, adaptację bądź remont nieruchomości mieszkalnych, użytkowych i komercyjnych. Kredytobiorcami mogą być zarówno klienci indywidualni, mający zdolność kredytową, jak i przedsiębiorcy, inwestorzy instytucjonalni, wspólnoty mieszkaniowe, jednostki budżetowe, jednostki samorządowe oraz inne podmioty. Podstawowym zabezpieczeniem tego rodzaju kredytów jest hipoteka ustanowiona na kredytowanej bądź innej nieruchomości.

Wiele banków coraz chętniej finansuje inwestycje związane z zakupem, odnowieniem i adaptacją nieruchomości zabytkowych ze względu na deficyt terenów inwestycyjnych szczególnie w centrach dużych miast. Zarówno deweloperzy mieszkaniowi, jak i podmioty gospodarcze inwestujące w nieruchomości komercyjne adaptują nieruchomości o charakterze zabytkowym na swoje potrzeby, wykorzystując środki z kredytów.

Banki proponują też pomoc finansową na rewitalizację starych i zabytkowych obszarów miejskich (zabytków nieruchomych, obszarów przemysłowych, osiedli mieszkaniowych itp.) jednostkom samorządu terytorialnego. Długoterminowe finansowanie kredytem realizacji programów rewitalizacyjnych może pozwolić samorządom na odzyskanie cennych terenów oraz zapewnienie rozwoju określonego obszaru dawnych dzielnic miejskich, terenów poprzemysłowych czy powojkowych.

Jak wynika z przytoczonego zestawienia, własność obiektu zabytkowego lub zarządzanie taką nieruchomością stwarza możliwości korzystania z różnych źródeł finansowania. Środki własne niezbędne do uzupełnienia pozyskiwanych dotacji mogą być generowane przez nieruchomość lub działalność gospodarczą prowadzoną na nieruchomości oraz – jak dzieje się najczęściej – nadwyżki finansowe osiągnięte z działalności gospodarczej niezwiązanej z finansowaną nieruchomością.

Wrocław 2014